

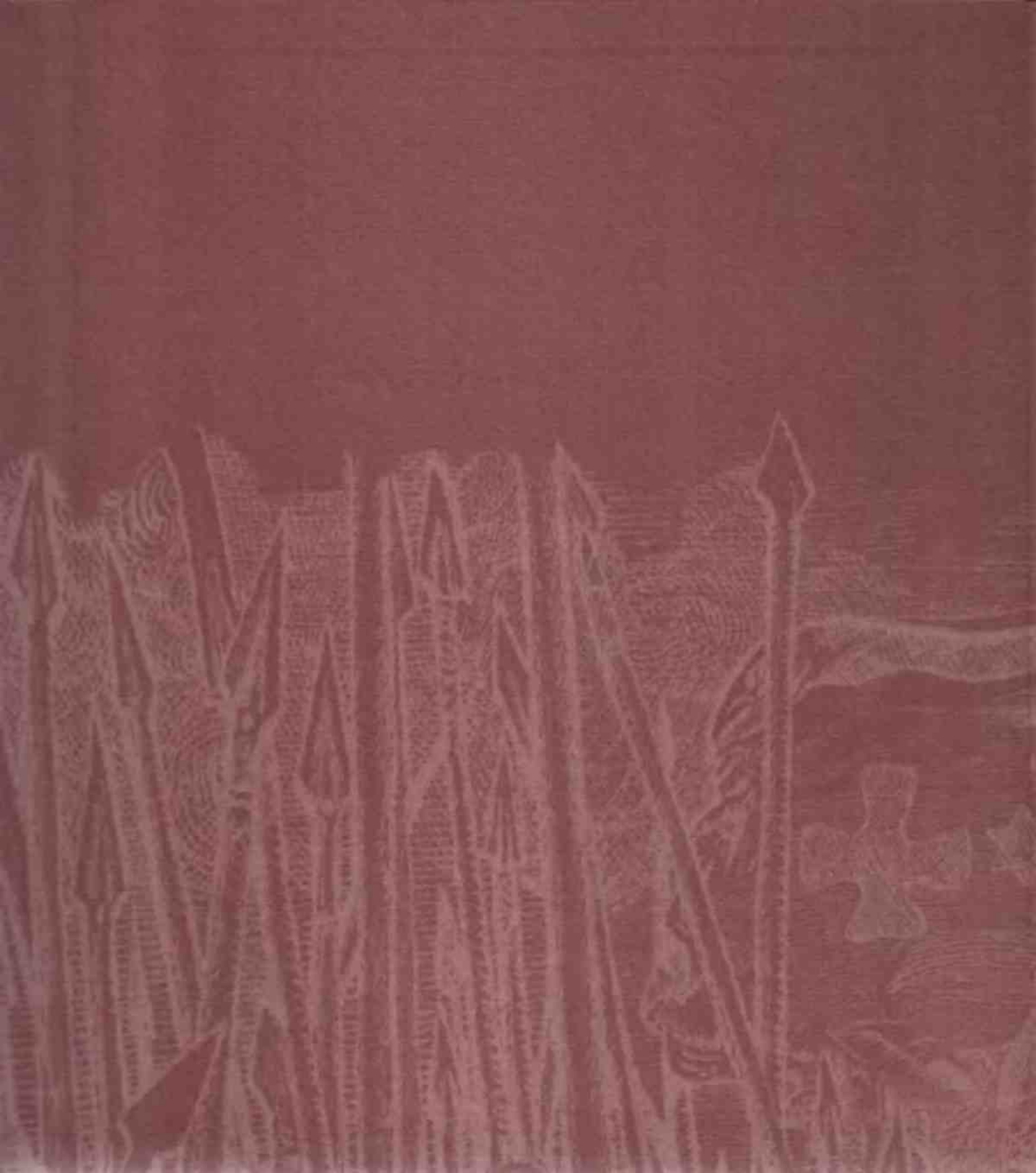

Ліна
КОСТЕНКО

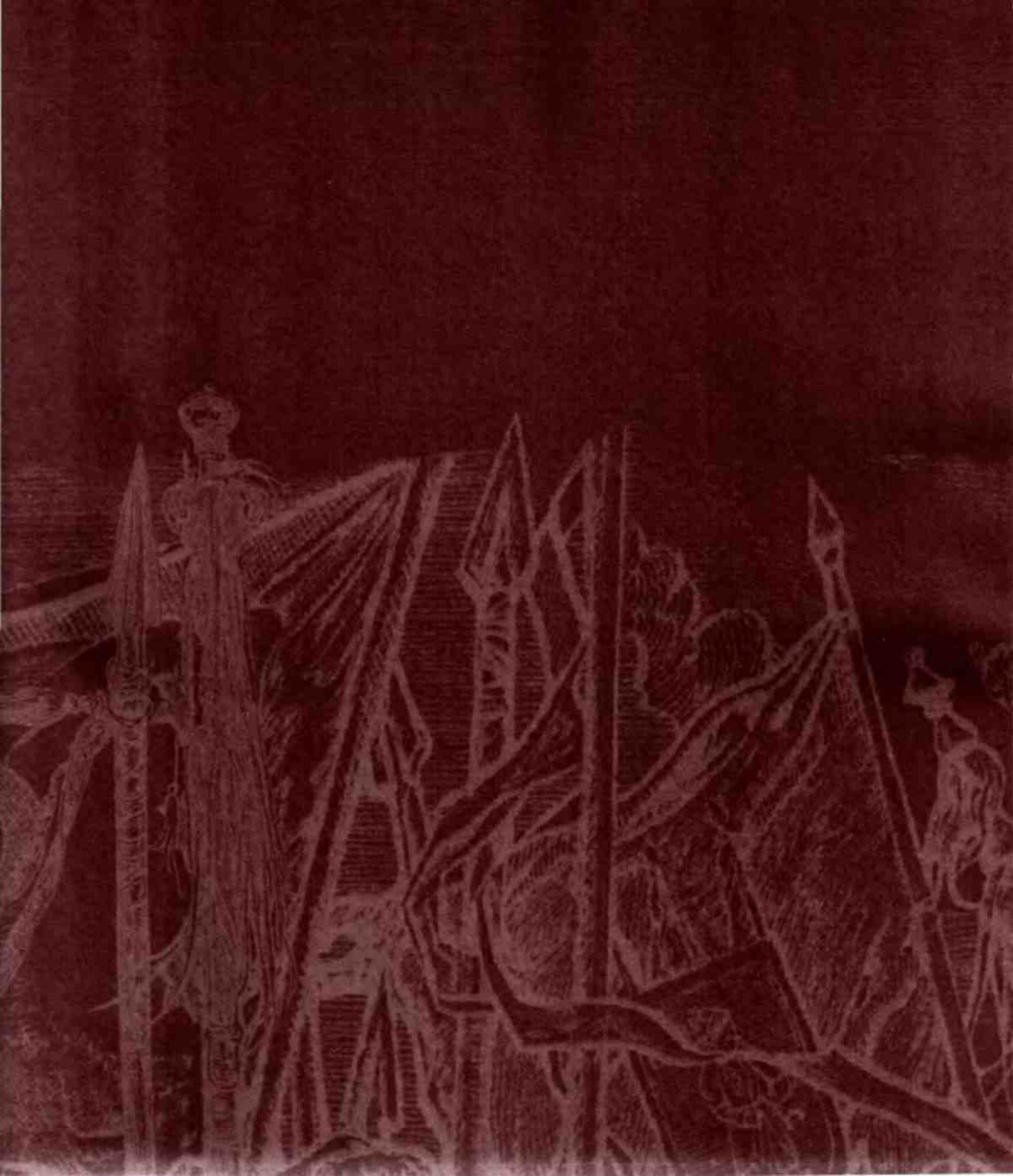
Берестечко

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН

ВИДАВНИЦТВО ЛИБІДЬ

*Ювілею
Ліни Костенко —
поетеси з гордим іменем
та неповторним голосом —
присвячується це видання*

Litta Powers

Ліна КОСТЕНКО

Берестечко

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН

Київ
«Либідь»
2010

художник
Сергій
ЯКУТОВИЧ

ОЦЕ І ВСЕ. ЦЯ ГАЛИЧ НАД МІСТЕЧКОМ.

Народе вільний, аж тепер ти – віл.
Моя поразка зветься Берестечком.
На Київ наступає Радзивілл.
Я вже не я. Мене вже улелескали.
Уже рука не вдержить булави.
Куди умерти?! З пекла та й до пекла?
Гармат нема. Пропали корогви.
Дев'ятосил, знемігся я потрошку.
Ірже мій кінь у дикій лободі.
Немає війська. Всі – у розпорошку.
Один в біді... Один – як на воді.
Оце тобі супряга з бусурманом.
Хіба я гетьман? Всипице глупот.
Так дався оморочити оманам!
Тепер дивись на Україну. От.
Дивись.

Давись сльозами.

Був найдужчий.
Носив при боці шаблю, не стручок.
Тепер сидиш самотній, невладуций
і п'єш, як трахтемирівський дячок.

Твою свободу охрестили граги.
Бур'ян в полях – ледь видно архалук.

То що ж тепер цьому народу — брати
свій кривний хліб у переможця з рук?!

Хмелій, Хмельницький!

Де ж твої клейноди?

Де корогви? Де грім твоїх музик?

Де в битвах завойовані свободи?

Де твій Богун, Пушкар і Джеджалик?

Козак Небаба, ох, таки ж не баба!

Якби під ним не встрілили коня,

хіба б поліг від рук якогось драба

козак Небаба, вихрові рідня?!

Якби не ті заклепані гусари...

якби не зрадив хаповигтний хан...

якби ж він був ощадніший на вдари,

мій кривдами рокований талан!

Якби не дощ... якби не ремст і розбрат...

якби хоч трохи глузду під чуби...

Якби старшини не пішли урозбрід...

якби, якби, якби, якби, якби!!!

Чмели тютюн, ти, Божа лялька з глею!

Ти ж скинув ярма в Різани Яри!

Тепер стирчиш над рідною землею,

як вивороть — корінням догори!

Чого ти ждеш? Якої в Бога ласки?

В твоїх радугах проростає мох.

Оце і все. Одна така поразка

закреслює стонадцять перемог!

Ось ніч, і та зорею в очі цвікне.

Чумацький Шлях заремигає — злазь.

Хто допоможе, дурно макоцвітний, —

московський цар чи трансільванський князь?!

Ногайські орди? Вуса караїма?

Султан Мехмет? Кордони з княхів?

Лежить твоя зглузована Україна,
схрестивши руки всіх своїх шляхів.
І що тепер? Що вдіять, що почати?
Ні булави, ні війська, ні печати.

Моя вина. Мій гріх перед людьми.
Усе ж було за нас.

Чому ж програли ми?!

...БУВ РАНОК. БУВ ТУМАН.
БУЛО СТО ТИСЯЧ ВІЙСЬКА.

І меч свячений був. Усе було тоді.
Шуміли корогви. І жодна птиця свійська
не вивела курчат в орлиному гнізді.
Вози стояли, скуті ланцюгами.
І обрій зблис півмісяцем татар.
І покотились в коней під ногами
кошлаті димом голови петард.

На нас ішла стіна рухомогруда.
Летіло все, закуте у броню.
Гусар крилатий – то така споруда,
що тільки шаблєю вищербив об ню.
Скресались ми. Вони спочатку тисли.
Та ми, легкі між тої ваготи,
крушили їх, знімали з коней списами
і прогинали келепом щити.

А я літав у тій свинцевій хвищі,
пихату шляхту сік на дрібен мак,
аж диба став на тому бойовищі
мій вороний скажений аргамак.

В диму, в огні, в кривавому ошматті,
відкинуті в болото від ріки,
вже ті гусари не були крилаті,
вже відступали наймані полки.

Ми вже їх брали як бика за роги —
німецьким штибом ставлені війська.
Уже ж було тіль-тіль до перемоги!
Вона була близька уже, близька!

І раптом дощ. І злива. І гроза.

Гармат не чути від ударів грому.

Впав Амурат. Поліг Муффрах-мурза.

Ми кілька днів тримали оборону.

А дощ хлющить. Ні провітку. Мокряччя.

Хитає бій, як чорні терези.

І вороння вже аж хрищить, не криче.

Ні шанця врий. Ні хліба підвези.

Одсирів порох. Ржаві самонали.

Гармати грузнуть. Валить вітролом.

І треба ж так, щоб зливи саме впали!

Найгірше коням — коні під сідлом.

Татарин змерз, то спробуй його вкоськай.

Знамена зблякли, і бунчук обвис.

І людям слизько, і коняці ковзько.

Упав гнідий — в багноці заковиз.

Та ми тримались. Ми хотіли волі.

Вже третій рік воюємо, — пора!

...А віддалік на пагорбі у полі
ряхтіла срібна порхавка шатра.

І ХАН, ЯК ВИЛІПЛЕНИЙ З ВОСКУ,
в кольчугу вбраний і в шишак,
курив кальян, чи спав потрошку,
чи стежив битву мов коршак.

Якби ж я знав, якби ж я відав —
в шовках і шкурах, хить та хить —
він спить чи думає, цей ідол,
і що він думає як спить?

Яких ще хоче сіл і градусів?

А хан куня, куня, куня...

І раптом крикнув:

— Тетьман зрадив! —

і підвели йому коня.

І мурзи, мурзи, ті замурзи,
гаремний зморщений урюк,
дришпанять слідом з поля бою —
і як спинити цих тварюк?!

Зненацька, раптом, всі до решти —
вони зникали вдалині.

І хан чадів, як головешка,
на біло-сірому коні.

Я буду вік себе картати,
що заметався сам не свій —
не знав, чи хана завергати,
чи тут продовжувати бій?

Мій чорний сон —

у хлющу зливи,

у розлемішені шляхи —

летять татари, в буйні гриви

вчепившись, наче реп'яхи...

А ТУТ ЩЕ ВІТЕР —
У ЛИЦЕ — НАВІДЛІГ!

Засліпли очі розначем душі.
Бодай я світу білого не видів,
як по своїх стріляли гармані!

То що ж ви, хлопці, що ж ви, що ж ви, хлопці?!
Це ж до такого стижу дожили.
Б'єте своїх, прокляті дурнолюбці,
найвні бевзі, телепні, хохли!

Та ж там котрогось просто підкупили,
щоб учинив оцей розгардіяш.
Вони ж ніколи не були скупими
на тридцять срібних для їуд... А я ж
таки і сам чималий шмат вар'ята.
Тут бій, тут смерть, тут стогін на сто гін, —
як смів комусь команду довіряти,
а сам подався хану навздогін?!

...ТО НЕПРАВДА, ЩО КАЖУТЬ.
...ТО ВИПЛІД БАЛАЧКИ ПУСТОЇ.

Не сидів я в кайданах. І не били мене нагаями.
Хан зустрів мене чемно. Відібрали шаблю й пістолі.
І ввійшов я в намет — наче впав до вовчої ями.

Хлопці ждали мене
півсуботи і цілу неділю.
В понеділок, вівторок, у середу і в четверток.
Знов скували вози. І, поклавши на Бога надію,
одбивались од ляхів, од зливи і од чуток.

А король же привів все рушення оте посполите! —
зажирущу псію крєв і гостровану гонором злість.

Берестечко моє, дощами і кров'ю залите...
Берестечко моє!.. А од мене хоч би хоч вість.

Розбухали убиті. Виповзали вовки з гущавин.
Уточила картеч кривавого соку з беріз.
І якісь перекинчики хлопців моїх наущали,
що Хмельницький, мовляв, покинув вас на заріз.

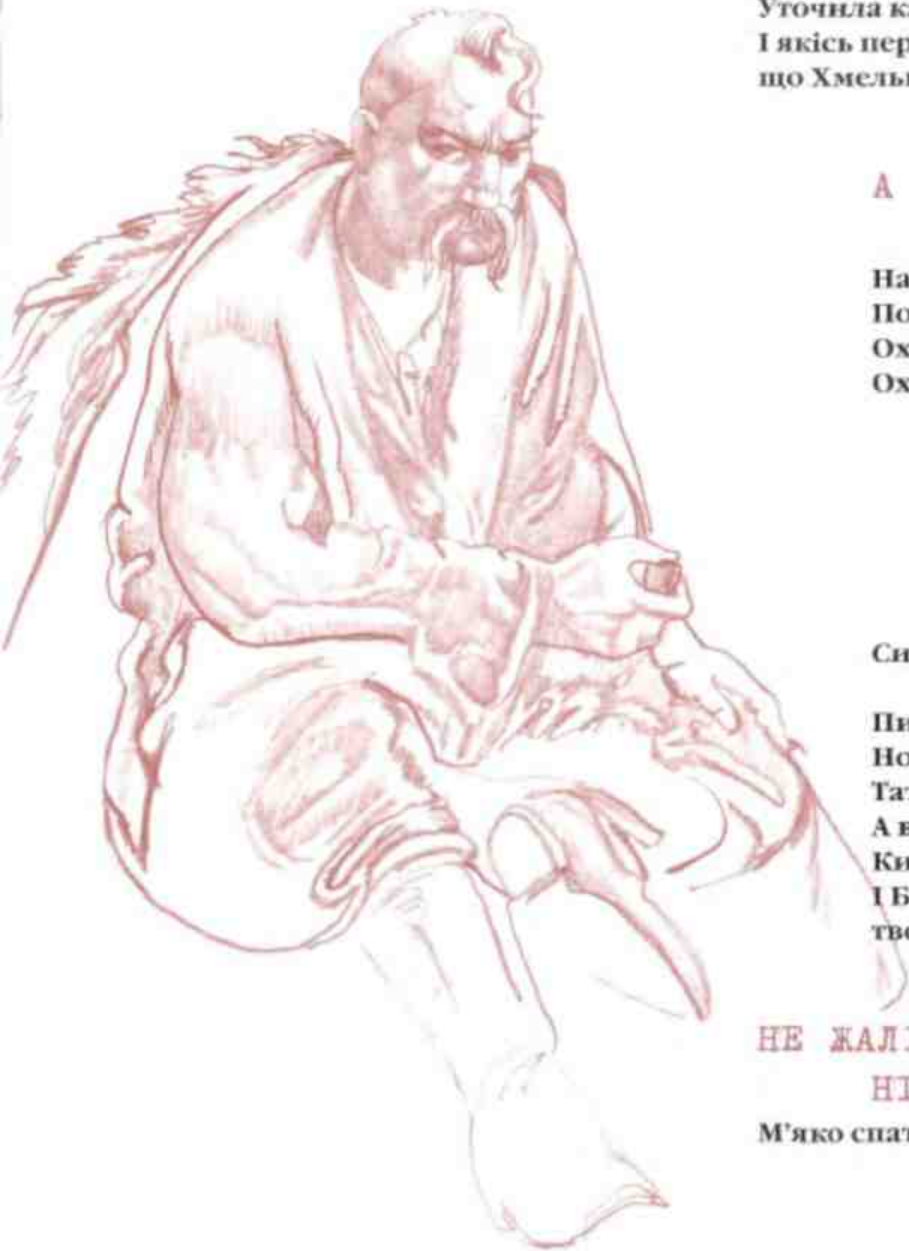
**А Я СИДІВ ПІД ВАРТОЮ...
ПІД ВАРТОЮ!**

Накрию пам'ять квартою.
Почім хунт лиха, гетьмане? Де очі позичав?
Ох, палахтіло ж мною, як вітер тою ватрою!
Ох, заливало жариво, аж попіл засичав!

І втома. Втома, втома, втома...
Душа холодне, як старий лежак.
Хоч би в невір-землі,
а то у тебе ж дома
тобі ще й руки скручує чужак!

Сидиш в полоні
на оболоні.
Питаєш долю: — Чого живу?
Ночами зорі твої солоні.
Татарські коні жумрають траву.
А вартові швандрикають по-своєму.
Кишить Україна кишлями орди.
І Бог згортає чорними сувоями
твое терпіння, виткане з біди...

**НЕ ЖАЛІВ МЕНІ ХАН
НІ ВИНА, НІ КУМИСУ, НІ МЕДУ.**
М'яко спати було. Лиш кричала вночі постільга.

Та дві ситі сокири блищали при вході намету.
Та дивилася в серце сталева татарська кляга.

Та щодня і щоночі хлентгали зливу баюри.
І розджохався хан,

усе причіпеньки шукав:

– Ти мене одурив, проклятий гяуре!
Я привів своє військо, а ти мене ошукав.
Що ж ти хочеш, козацький ти макогоне,
щоб у тих болотах мені жаба цицьки дала?
Ти ж казав, що їх мало,

а їх же там легіони!

Та у них же гармати,

а в татар – стріла та “Алла!”

А я казав:

– Кому із нас журиться?

Чи я ж pozwу, коби не смертна пря,
твою орду, гадюку-пожарицю,
повзе – трава під нею вигоря!

Чи я ж не платив золотими гривнями?

Чи коней не дав з вороними гривами?

А в тих болотах, серед тих мочарів,

бараняче дишло з твоїх батирів!

... А КРАСИВІ НАЛОЖНИЦІ ВИКРУГЛЯЛИСЯ

голими животами і шовковими стегнами,
голубий чад кальяну розколихували бранзолети.

А одну татарки в баранячих шапках
притягли до намету і кинули хану.

Це ж десь в цих селах заарканили.

В бігах поповнюють гарем.

Дівча краси недоторканної —
мабуть, як та колись Хурем.

Вже хан обсотує шовками,
вже каже на ніч привести.
Чіткими клішнями-руками
вже гладить коси...

— Відпусти!!!

— А я ж хіба тебе держу? —
казав Гірей.

— Я ж з тобою дружу, —
казав Гірей.

— Ти ж мені любий брат, —
казав Гірей.

— Я ж тобі вельми рад, —
казав Гірей.

А БУДЬ ЖЕ ТИ ПРОКЛЯТ!

Від брата до брата
ходжу — як від Понтія до Пілата.
Куди не поткнешся — один ярем.
І кожен тягне тебе, душолюб, —
за руки — Річ Посполита з царем,
азіяти — за п'яти,

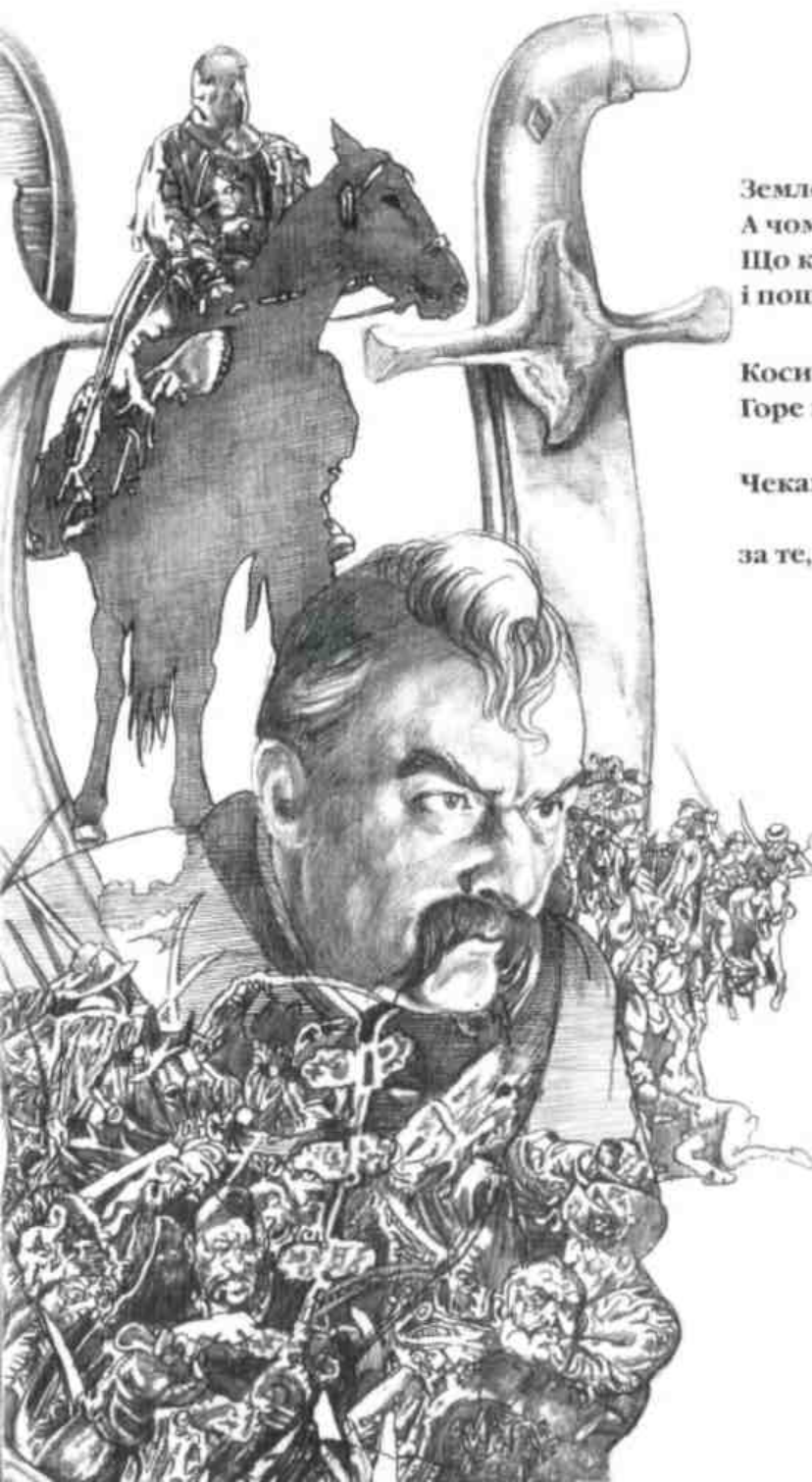
Литва — за чуб.

Лежу розп'ятий, та вже раз п'ятий!
А кожен катюга мій — масткослов.
Долоні мої процвяховані ятрянся,
а пси шолудиві злизують кров.

Я воскресаю і знову гину.
Несу свій хрест на свої Голгочі.

А цар стромляє мені у спину
свої двойлезі каправі очі.

Земле ж моя, нащо ти рожаїста?
А чом же ти, земле, не з каменю-трути?
Що кожна прожра бажа тебе з'їсти
і пощасливити кожен трутень!

Коси наші неклепані, діти наші нешлекані.
Горе на нашу голову зайди ці прителепані!

Чекайте,
за муку мою страсну,
за те, що в неволі клякну, —
ох же ж і встану, ох і струсну,
ох же ж об землю і хряпну!

ХАН ЗНИЗУВАВ ПЛЕЧИМА:

— Чого ти кириш від люті?
Я ж тебе не продав у Стамбул.
То й сиди собі, слухай лютною,
кури турецький штамбур.
Може, холодно? Не соромся.
Гурій досить в цьому раю.
Ось єгипетська, он — саронська,
або, може, хочеш свою?
То бери, іше не почата.
Дика дуже, та в тому й смак.
Що за стегна! Які очата!
Що, ти плачеш? Оце так так!
Гетьман плаче. Вона ж не перва.
Тут таких у кожнім селі.
Ти ж, Богдане, із того дерева,
з якого ріжуться королі!

Ти Хмельницький, а я Гірей.
Із неволі нема дверей.
Тут господар – хто поборов.
Заплатиш викуп –
та й будь здоров.

**ПОВЕРЖЕНИЙ БОГДАН, –
ХТО ДАСТЬ ЗА МЕНЕ ВИКУП?**

Розбите військо? Вмовклий Чигирин?
Якби колись, то це б я тільки кликнув.
Тепер кому я хто, ціна мені калим.

Пошло до сина. З прикрої нагоди.
Нехай допоможе. Гроші немалі.

Боровся за свободу, не виборів свободи,
тепер плати за право ходити по цій землі.

АЛЕ ЧОМУ?!

З ЯКОЇ Б ТО ПРИЧИНИ

Іслам-Гірей так тяжко зрадив нас?
Він за два дні міняє три личини,
та ще й четверту має про запас.
У них там в небі зоряно і птично.
На цілий степ велика виднота.
А може, й справді їм було незвично –
такі ліси, такі тут болота?
Чи, може, рана дуже дошкуляла,
його ж там куля трафила в седно.
О де мій Корсунь? Де моя Пилява?
Де перемог високе знамено?!

З ЦИМ ХАНОМ ЗРОДУ МИ НЕ МАЛИ ПРИЯЗНІ.

Хіба з добра покликав я орду?
Я коло нього — як на прив'язі,
усе якоїсь пастки жду.

То він ці села кров'ю заскородить.
То хоче ласки в короля зажить.
Це хитрий хан, він знає, що він робить, —
якщо побіг, то він уже біжить.

Татари — ні. Народ не зрадить зроду.
Їх за два дні сім тисяч полягло.
Або ногайці. Пригорща народу.
А понад них вірніших не було.

Гукнеш — як вітер, прилетять, не гаються.
Не те що цей усохлий скарабей.
Але біда спіткала і ногайців —
загинув брат мій, друг мій Тугай-бей.

ПАХЛО СМАЛЕНИМ ВОВКОМ, ЗАХОДИЛОСЬ ЗНОВ НА ГРОЗУ.

Потай взявши коня, я хотів тікати з полону.
Саме рейвах стояв, бо ховали якогось мурзу
і палили над ним перемоклу в полі солому.

Та схопили мене. Прив'язали мене до сідла.
Щось кричав мені хан, аж слова на дощі сичали.
Дотлівала солома. Татари молились: "Алла!"
І на цей раз мене стерегли вже самі яничари.

ЦІ УЖЕ ВСТЕРЕЖУТЬ.

МОЛОДИК УСМІХАЄТЬСЯ КРИВО.

Полонянка підкралась. Дивилась на мене, сумна.
Ні, не був я в кайданах. Мені тільки надборкали крила.
І від голосу волі лишилася тільки луна.

І ПОКИ ЙШЛОСЬ ПРО ДОЛЮ ДВОХ ДЕРЖАВ,

де бились ми з навалою ворожою,
чумиза кримський, він мене держав
почесним гостем, тільки під сторожею.
А що найгірше — не чекавши зради,
за ханом гнавши в зливу грозову,
я там залишив знак своєї влади —
мою печать, бунчук і булаву.

Ото наглузувалися вельможні!
Дісталось їм шатро у килимах,
залізом ковани шкатули подорожні,
і всі листи, і срібний каламар...

ВІДЖИВ ЛІТА. ВЖЕ СИВІ МОЇ СКРОНІ.

Всього в житті траплялося мені.
Був у тюрмі. В турецькому полоні.
Але в такій безвиході ще ні.

МОЯ ГАНЬБА, МОЯ ПРОВІНА.

Щоб втрапить до таких тенет!
...Жіноцтво носить різні вина.
Гірей покльовує шербет.

На нього глянути — не скучиш.
Як чорт кощавий на корчі,
в сорочці чорній аж лискучій,
у пурпуровій опанчі.

Сидить в кальяні як в тумані.
Намет шовками воружкий.
Кунгал. Кинджал. Священний чорний камінь.
І золотом розшиті подушки.

Либонь, сутужно небораку.
Серед наложниць і дружин —
він як суха голівка маку
серед настурцій і жоржин.

Чого ж ти возиш їх з собою,
гаремник, цап гірський, бабій!
Щоб навішатись після бою?
А що, коли програєш бій?

Щоб ця татарочка, як птичка,
тряслася, ви'явшись у гарбу?
Щоб ця чадра з такого личка
десь зачепилась за вербу?

Побійся Бога чи Аллаха,
чи ти кумису перепив,
що в свій гарем, як вовкулака,
ще й це дівчатко прихопив!

**ТИМ ЧАСОМ ДЖУРА МІЙ
ЗА ВИКУПОМ ЗМОТАВСЯ.**

І гроші ті привіз, умиливши коня.
І почалися інші вже митарства —
знайти своїх, не гаючи ні дня.

Шаблю мені не повернули.

Віддали тільки наших коней.
Розступилися мурзи, і вийшли ми із намету.
Та й поїхали — джура і гетьман його законний.
Та ще ту полонянку на сідло вже взяли як мертву.
Вона вже і нас боялась. Умовив хана насилу.
Оце дожився, Богдане, викуплений на старість.
Хоч дівчину врятували. Одну зі всього ясиру.
Одсилавши хану за неї
усе, що там ще зосталось.

ПОЛЯ ОДСИРІЛИ ВІД МРЯК.

Над ними небо мов сіряк.
По самий обрій туга, туга, туга...
Таке безлюддя марне і смутне.
Ніде нема ні коника, ні плуга,
хіба що полем заець дремене.

НАДВЕЧІР ЗВІДКИСЬ НАЛЕТІЛА ГАЛИЧ.

Зчинила грай. Хотілося тепла.
Гіркотний дух дощем залитих згарищ
нам підказав дорогу до села.

Яка тепер ночівля? А ніяка.
Хто прийме нас, народ повигибав.
Та ще, мабуть, промчав якийсь вояка,
на всіх тинах макітри порубав.
Постояли. Зайшли в якесь подвір'ячко.
Осель нема. Сади іще живі.
Та все біжать по двічко, по двічко
куріночок рябесеньких в траві...

ЗАНОЧУВАЛИ В СІНІ, ЯК У ХМАРІ.

Та й знов пішли, полями навпрошки.

А дівчина ж яка! І очі в неї карі.

Мій джура онімів, ламає батіжки.

МИ РОЗПИТАЛИ, ДЕ ЇЇ СЕЛО.

Вона журилась, що застане пустку.

Мій джура посадив її в сідло,

підняв на руки легко мов пелюстку.

А я думав: — Сестричко! Доненько!

Ну, врятував я тебе, однісіньку.

А ті усі дівчата й молодці,
що їх у Кафі туркам продадуть,
що їх на чорноморські торговиці,
сирицею пов'язаних, ведуть?!..

Яка душа це видержить, не знаю.
Вони ячать, благають: захистіть!
Простіть мене. Від Ворскли до Дунаю.
По саме море, по Стамбул простіть!

СТРАШНИЙ СОДЗ МІЙ З ХАНОМ, ІЗ ГІРЕЄМ.

Орда ордою, все бере в ясир.

...А джура кутав дівчину в кирею.

А тихий дощик в полі моросив.

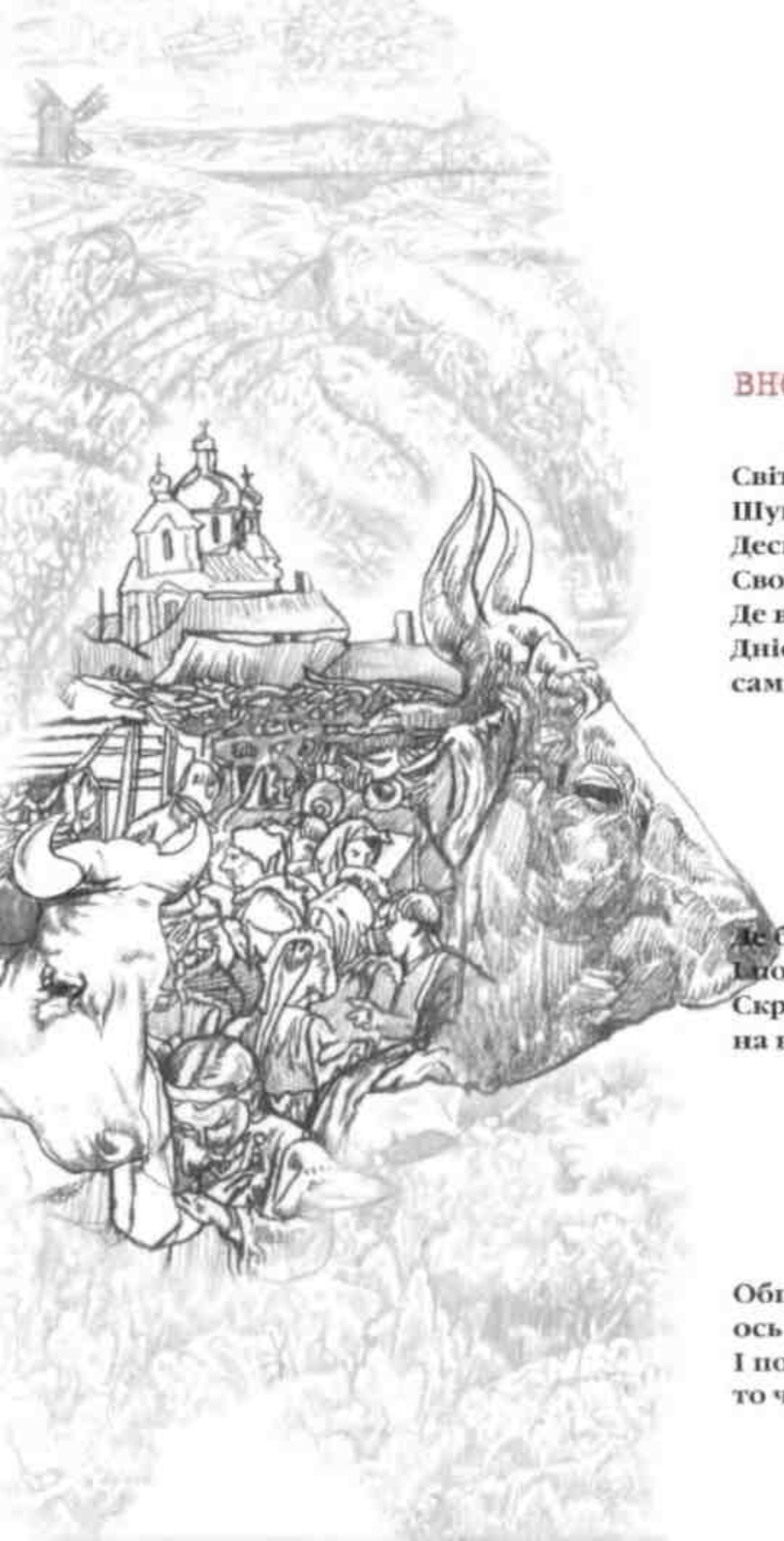
ДІВЧА ПОВЕСЕЛІШАЛО, СПІВАЛО.

А молоденьке! Ще й не на порі.

Як пташеня, на грудях в джури спало.

Ото набралось страху у ханському шатрі!

Біля свого села — аж там вже розридалось.
Пішло шукати, мо' яка рідня.

І поки йшло, усе ще оглядалось.
Аджуря мій мовчить, пришнорює коня.

ВНОЧІ СКРИПЛЯТЬ ВОЗИ. ПЕРЕСЕЛЕНЦІ ЇДУТЬ.

Світ за очі, покидавши своє.
Шукати Україну в Україні.
Десь має ж бути, десь вона та е!
Своя. Свобідна. Ще не занапашена.
Де вже не владен лях ані Аллах.
Дністро і Буг, Поділля і Брацлавщина
самі себе вивозять на волах.

Пробились кров'ю. Стомлені, обдерті.
Підводи витягають з багновиць.
А на возах — старі, уже як мертві,
обличчями до неба, горілиць.

Де буде дім і де притулок ваш?
Щоля шмат, і для дітей прожиток?
Скриплять вози — кудись на пустопаш,
на вільні землі, людський неужиток.

А я стою, сказати щось не годе.
Змиває дощ дорогу і мене.
Я розминаюсь із своїм народом.
Та й краще так. Ніхто не прокляне.

Обналить часом думка крижана —
ось люди йдуть, а скрізь одна руйна.
І поки я їх визволю з ярма,
то чи не мертва буде Україна?

Зеро. Нуль.
Чоловік без шани.
Ось ваш гетьман,
Ромни й Вільшани!

НІЧОГО. ЙДУ, ПРИНИЖЕНИЙ ПОТРІЙНО.

Омно душу у добрі і злі.
Ба, може, часом гетьману потрібно
пройтися пішки по своїй землі?

**...НОГИ МІСИЛИ ГРЯЗЬ,
ДУША ЛЕТІЛА НАД УКРАЇНОЮ.**

Поля й поля. Півонія і півень.
Дрімайлівка, Нехаївка, Сватки.
А де ж мої Немиринці і Гнівань,
Велике Дрюкове, Драчі, Шабельники?!
Мій Лютіж, мій Перечин і Суцани,
Копичинці, Зозулинці, Тальне,
Попасне, Очеретяне, Гречане,
Затишне, Бурякове і Хмільне!
Прилуки, Луки, Лиши, Лишовеньки.
Лелеківки, Березівки, Стави.
Дубовий Гай, Гильці, Берестовеньки,
Великі Бубни — що ж задубли ви?!
Пивці. Підварки. Вергуни. Баштанівка.
Висока Піч, Домашлин і Пії.
Житомир. Воєгоща. Каєтанівка.
Межиріч, Коломия, Турбаї.

Мала Дівниця і Піщані Броди.
Вишневий Хутір, Хортиця, Хотин.

Підгайчики. Овішня. Обиходи.
Батурин, Бережани, Рогатин!

Он Димер — все димарикки й домарикки.
Сховалися, либонь, під хвартухи
Мар'янівкам, Мотронівкам, Варварівкам
Іваньки, Андруші і Явтухи.

Велика Глуша. Жаботин і Гадяч.
Тишки. Почапи. Вовковий. Стрий.
Куди не глянеш — Гайворон і Галич.
Чорнобиль, Чернобай і Чорторий.

А оніно —

Халча, Шандра, Кандиби,
Келеберда, Калга, Темрюк, Ташлик.
Оце ваш слід, прибуду і задиби,
отой татарський клекіт — Кагарлик!
Бербери. Печеніги. Карачайвці.
Підляшки. Годи-Турка. Москалі.
Відчаялась. Втомилась. Призвичаїлась.
Чунгул, Пекельне — на своїй землі!

О Дар-Надія! Ждани та Бояни.
Іркліїв. Мліїв. Злобин веремій.
Великий Стидин. Халеп'я. Холоп'є!
Ліпляве братолюбних Балаклій.
А он і Київ. Подивись — та пильно.
Моя Україно, ти це чи не ти?
Скрізь Лиховки, Недогарки, Топильно,
Погарщина і Рубані Мости.
Зарубинці. Попільня. Попелюхи.
Полонне. Погорільці. Гробове.

Нежиловичі. Несолонь. Свинохи.
Кальне, Грузьке, Холодне і Криве!

Борничі. Дуліби. Гориславичі.
Яриловичі. Княжичі. Пеньки.
Старі Червища і Нові Безрадичі.
Нові Голгочі на Чотирбоки!
Спасибівка. Терпилівка. Адами.
Звенигород. Гостомель. Хотимир.
Мала Глумча з Веселими Теріями
і П'ятихатки між Семимогил.

Усім вітрам відкритий на Роздолі,
на Кусноньки подертий у ярмі —
великий край Неданової Волі!
Хто ж волю дасть, як не взяли самі?!

І ЩО НЕ ДЕНЬ —
НЕ ВІСТІ, А ТРУТИЗНА.

Дзвін бамбіляе десь в монастирі.
Поклони б'є у Лаврі Йосип Тризна,
і з гніву плачуть сиві кобзарі.

А стольний Київ стогне від литвина.
І шляхта знову шастає проз Львів.
А люди кажуть: — Це Хмельницький винен.
До чого Україну він призвів?!

ЧИ ВЖЕ МЕНІ ХОДИТЬ ПОЗАВГОРІДНО?

Від цих чуток, здається, грачу глузд.
А може, часом гетьману потрібно
почуť про себе правду з перших вуст?

Отак іду, дорадників чортма.
І глас народу чую, він несхвальний.
Упитий дядько не-минай-корчма
розкаже більш, ніж писар генеральний.
Ішов кобзар. Маленький поводитир,
що був його великими очима,
сказав, що де він з дідом не ходив,
гетьманська влада скрізь уже не чинна...

Я ПРАГНУ ВІСТІ ДОБРОЇ КОВТОК!

А звідусіль — про злочини і зради.
Вся Україна хвора від чуток.
Але ж чутки — то потеруха правди.

ПРИЇХАВ Я В ГЕТЬМАНСЬКИЙ ЧИГИРИН —

він неприступний, як судейське жезло.
Лише якесь щеня із чагарин
внизу на мене щевкнуло і щезло.
Я в Маслів Брід — і там уже стіна.
Я по залогах — а зalog немає.
Куди не ткнусь — ніякий сатана
мене уже за гетьмана не має.

Оце аж тут нарешті, дяка Богу,
знайшли ми цю фортецю і залогу.
Підїхали до неї через яр.
А тут залог — цей один зброяр.

Не знаю, хто він є. Коли з'явився, звідки.
А може, він Мамай. З'явився, та і вже.
Що тут було, — лише ці мури свідки.
Порубаний зброяр руїну стереже.

То ми тут і лишились на горі,
в урочищі, що зветься *Гончарі*.

Та й живемо. Вже третій день. Давно.
Спимо на сіні. Тут всього задосить.
Вода з ріки. В пивницях є вино.
Шрамко чутки із Паволочі носить.

Старенький піп розпитує про все.
Про бій, про дощ, про хана, про комету.
Та журиться. А часом принесе
то гарнець бобу, то кавратку меду.

**В УРОЧИЩІ ВЕЧОРАМИ
СВІТИТЬСЯ БІЛА ГЛИНА.**

Чорніють старі бійниці з тернової гуцини.
Мохами беруться мури. І жевріє дика малина.
Виочі ухикають сови і шурхають кажани.
Десь дзвони далекої церкви
погужно гудуть над містечком.
Хто свічку тепер поставить за душу мою хмільну?
Я, гетьман Богдан Хмельницький,
розбитий під Берестечком,
сиджу у старій фортеці і долю свою клянчу!

**НІКОГО І НІЗВІДКИ.
НЕ ЧУТНО І НЕ ВИДНО.**

Стежки позаростали. Ворота в бутилі.
Усі мене зреклися. Лише віщунка відьма
ізвідкись прилетіла, і каже — на мітлі.

Напарила любистку, ще й чари немудрячі.
То випере сорочку, то їсти дасть і пити.

Їй стільки літ, що вже немає здачі.
А ходить. А живе. А голосом скрипить.

— А я ж тобі казала, що буде дощ і зрада.
Що тут не переможеш. Ото ж бо і воно.
Якби ж ти був послухав. Я вже й сама не рада,
що бачу все як бачу, бо так мені дано.
Як звать її, не знаю. Явдоха, Настя, Ївга.
Віщує і ворожить, і рани замовля.
Вона мені внеслася. Вона мене зайла.
Але такої відьми нема і в короля.

ЗБРОЯР І ДЖУРА СТЕРЕЖУТЬ ВАЛИ.

Погомонять. І вип'ють як коли.

Отак сидять під хмарами нагуслими,
а тиша мружить обрій — не здримай! —
тендітний джура, як шляхтянка з вусами,
і той в боях порубаний Мамай.

Або до скронь долоні прикладуть
та “гей”, та “ой” тихенько заведуть —
то про туман, то як долиною
ішла вдова з дитиною.
Та як за мужем побивалась дуже
і як спитала ворона тоді, —
чи він не бачив, ворон, її мужа?
— Аякже, бачив, — каже він вдові. —

“А я твого мужа знаю.
На кучері наступаю.
Тричі на день провідую,
і снідаю, і обідаю...”

ЧИ Й БІЛЯ БОЖОГО ПРЕСТОЛУ

біда народ наш доганя?!
О Берестечко берестове
у завірюхах вороння!

Над полем вітер віє тоскно,
і дощ вже сам собі набрид.
Не опливе на руки воском
священна тиша панахид.

Діждало поле свого літа!..
І вбитих арміям обом
тінь мовчазного кармеліта
рахає чорним рукавом...

Та краще б я лежав між трупами
лицем в п'явушник мочарів!
Медових зір важкі покрупини
летять проз очі матерів.

Хоч би ж забути на часину
той темний похорон без мар —
як звірі й тіла отласну
істягнуть з білих костюмар!

ВОВКИ ГРИЗУТЬСЯ, МОРДАМИ ТРУЧАЮТЬСЯ.

М'ясниці вовчі, стовквице густе.
Чого ви, звірі, мертві ж не пручаються.
Кого захочете, того собі й з'їсте.
Відійдете, гладкі і трембухаті.
А вранці дядько все цабе та цоб.
Сидять ворони на Господній хаті,
у мальвах крові сполоскавши дзьоб.

А дядько перехреститься на баню
та й далі їде, звівши личаки.
Спускають люди в нетеч-калабану
з грузьких дворів юрливі ровчаки.
А я тремтячими руками
в оцій фортеці день по дню
тіла, погризені вовками,
в бездонну душу хороню...

А ХТО Ж ВАС, ХЛОПЦІ, ЗМІРЯЄ ОЧЕРЕТИНОЮ?

Хто в чистім полі витеше труну?
Хто пом'яне сльозою, хто чвертиною?
Хто заболить словами об струну?
Хто вас впізнає у кривавім клоччі?
Хто крім дощів поткнеться вас обмить?
Хто гайворонням вицabanі очі
червоною китайкою затьмить?
Які ж вас дзвони одридають?
Хто проведе у Божу путь?

Своїх — то з честю поховають.

А наших — просто загребуть.

Назвуть вас зрадниками, страдники.

Імено ваше осквернять.

А раз ви зрадники, то й зрадники,

то можна й землю зарівнять.

Та не яку ж, а вашу власну,

що ви за неї полягли.

Ви ж до чужих земель не сласні, —

кого ж ви зрадили, коли?!

Яку порушили угоду,

чого хотіли не свого?

Таж зрадник власного народу —

хто вірний ворогу його!

...А ХЛОПЦІ БРЕДУТЬ ЛІСАМИ.

Хто не умер від ран,
їсть болотяну чичву і лісовий катран.

Нема кінця ученистій біді.
В голодних селах вимерли цимбали.
Убиті коні в моховій воді,
де рештки мого війська видибали.

Убиті коні... потязі боліт...
І я один на всенький кругосвіт...

Поставлю свічку при іконі.
Та й вип'ю ще раз. Отако.
Розпряга-а-айте, хлопці, коні!
Розпрягайте, хлопці, ко-

Ні!

Піду на Запоріжжя.
Дождатись перестану.
Я ж їх перевішаю, я ж їх переріжу,
я ж перед ними на коліна стану!
Я їм скажу: чортові душі,
е ж іще сила в цій булаві!

Я ж не лежень, я ж дужень,
я ж того й занедужав,
що не знав, чи ви хоч живі.

Я їм скажу: вибирайте гетьмана,
визволяйте край з-під кормиги.
Ну, а я... Зрештою, геть мене,
коли я вже вам не до шмиги.

Той чи інший, це вже однаково.
Аби кращий, хай буде так.
Я ж не піду,
як титар із карнавкою,
довір'я назбирати на п'ятак.

Як ви забули Корсунь і Пиляву,
як вам на греця слава Жовтих Вод,
то промінійте славу на халяву,
і засміється сам Іскаріот!

Хай булави дохопиться проноза.
А я покочусь по оцій землі —
п'ятим колесом вашого воза,
десятою водою на киселі...

ОСЬ ТІЛЬКИ НІЧ...

ЗАСНУТИ Б ЧИ УМЕРТИ...

Ліси шумлять. Не спиться. Постарів.
Волочить місяць промінь перетертий,
як зав'язку гранітних постолів.

Я НИНІ ВЖЕ НЕ ТОЙ. МЕНІ ВЖЕ НЕ ДО СЛАВИ.

Уранці встати, думаю, чи варт?
У Паволочі дощ. У нас принишкили трави.
У відьми поперек. У мене голова.

Та відьма все бурчить. У неї що не спомин —
що я її не слухав, не вірив, а дарма.
Та відьма як сльота. Хоч би літала в комни.
Та в цій фортеці й комнина нема.

АЛЕ ЯКБИ НАМ ГОСТІ ЯКІ ТРАПИЛИСЬ,
тут навіть є щось схоже як для трапез.

Дубовий стід і старовинна піч.
І хоч склепіння проточили зливи,
і вже та піч розтрісла увсібіч,
ще кахлі є зеленої поливи —
якась жар-птиця, виноградний лист
і лев зелений, китичкою хвіст.
І сажотрус з драбинкою, і кінь,
і ще химерних кількоро створінь.

Пани жили. Мабуть, якогось древа.
І кубки є. Начиння для потрав.
Розсохлася бандура зброярева —
у простінку стоїть. Мабуть, давно не грав.

Стрільчасті вікна. Ще й якась небога
тримає стелю в себе на плечі.
І на гіллі оленячого рога
ще навіть є недопалок свічі.

І на старому кляпті гобелена
рудий мисливець і трава зелена.

Все занепало, все взялося плямами.
Вже цій фортеці років триста є.
Та при дзигарку пані порцелянова
все ще на мрамур ніжкою стає...

А ось колумни. Певно, була зала.
Тут грали полонез. Тенер тут тлін і мох.
Підземний вихід до ріки. Провалля.
І кості в ланцюгах. Мабуть, тюремний льох.

ЯКИЙСЬ ЩЕ Й ЛИЦАР Є ТУТ У СТІНІ.

Любило панство кам'яні парсуни.
Колись тут жив. Тут годав на коні.
Ці вина пив. Любив якусь красуно.

Прикрив лице забралом кам'яним.
Надбитий янгол молиться над ним.

І стежить тихі поповзи вужа
зелено-синє око вітража.

А ЩЕ ТУТ Є, ІРЖАВЕ ПО ЛИТВУ,
мале віконце ґратками в траву.

Тут мій покій, де темно як в тюрмі.
Де я ходжу, і стіни мене глушать.
А часом сіло надворі на кошмі, —
під небом сні за горло так не душать.

ЦІЇ ФОРТЕЦІ НЕФОРТУННІ БРИЛИ —
єдиний пагорб серед цих долин.
І скрізь по схилах — мов кроти нарили —
червоних, жовтих, кольорових глини.

Мені далеко видно тут згори.
Колись були тут села, хутори.

Тепер лиш мури оборонних веж.
Осипавсь гонт. Вода втекла зі студні.
І по долинах щедрих узбереж
вже не квітують села многотрудні.

Ген мріє комни, чорний від пожоги.
Усе в тернах. Бур'ян та кропива.
Малний ставочок. Чапля має ноги.
Вночі кричить болотяна сова.
На землю душі дивляться з небес.
І рие призьбу здичавілий пес.
Ані двора. Церковці й поготів.
Лиш на узгір'ї декілька хрестів.
Оце й весь слід народу безталанного.
Гончарські печі заросли хвощем.
Пройшов по селах смертоносний Ангол,
дорогу в рай показував мечем...

ЩО ТУТ БУЛО, ЯКІ ЩЕ БОЖІ КАРИ?

Хто спричинився до таких заглад?
То налігали турки і татари.
То облягав хотинський боркулаб.

Колись, мабуть, проходили десь тут
литовський князь Ольгерд або Кейстут.

Набудувавши кам'яних твердинь,
посівши край по всі його тополі,
тут потім рід шляхетський не один
чинив свої наїзди і розбої.

То ткав туман великодні мертвецькі.
То танцювало панство па-де-грас.
То ми шаблями брали ці фортеці,
то ці фортеці добивали нас.

ВСЕ ЗДІЙНЯЛОСЯ В БУРЯХ ЛИХОЛІТЬ.

Мете, летить, як в полі кураїна.
Лише оця фортеця ще стоїть
нездвижно, бо вона уже руїна.
Тут пил і прах, і цвіль, і порохно.
У мурах скрізь проломи і провали.
Але в пивницях є чомусь вино.
Мабуть, усі усіх тут повбивали.

ОЦЕ ТАКА ТЕПЕР МОЯ ОСЕЛЯ.

Душа руїн відкрита небесам.
Ще й лицар той. Над ним упала стеля.
Скришився мур. Тепер ми сам на сам.

І хто він був? Володар цього замку?
Чи граф, чи князь, убитий чи помер?
Яких родів шляхетному відламку
в якому сні приснився я тепер?

Уперся ліктем в ложе кам'яне.
І в камені цей пан ненавидить мене.

ОСЬ ТАК ЖИВУ, У КАМ'ЯНОГО ГРАФА.

Дивлюся в поле з обімшілих веж.
Моя душа як вишита карафа.
Здається, я вже кам'янію теж.

Змиритись треба. Все у Божій волі.
Чого рошцу, примножую гріхи?
Я був щасливий, дякуючи долі.
Могутній був і вільний від пихи.

Я Україну визволяв із пут.
Я мав з людьми велике суголосся.
Зробив я діла, може, і не гурт.
А щось та щось мені таки вдалося.

МОЇ ПОЛКИ СВІТИ СТЯСАЛИ,

кресали іскри ого-го!
Писарчуки універсали
писали з голосу мого.
Сам Кромвель, Кромвель з-за туманів
мені вітання слав як брат.
Дрижала Порта Оттоманів,
Молдова, Крим і Семиград!
Не підкоряв чужих народів.
Пошану шаблею здобув.
І судний грім моїх морських походів
ще й досі чують Кафа і Стамбул.
Ще наша воля не світала,
вже знав, для чого я живу.
Ходив із батьком на султана
і з Сагайдачним на Москву!
Я Польщу в Польщу пересунув.
Мав жовч і мед в каламарі.
Моїх полковників парсуни
британські пишуть малярі.
Посол з Венеції з'являвся.
Султан турецький слав дари.
Я визволяв, я визволявся!
Я міг сказати правду при
самому Богові!

Я віру
вивозив з наших бездоріж!
Не дався Яну Казиміру.

Я скорше дуба вріжу, ніж
мене поставлять на коліна.
Мені життя не дороге.
Аби сказала Україна:
оце так гетьман! Гетьман, ге?

...А що, як справді так і скаже?
Затуманіє серед нив.
На пам'ять вузлики зав'яже,
чим перед нею завинив.

Я так як чую з днів пізніших
оте презирливе: ага,
це ж він підписувавсь — підніжок,
чнейсь милості слуга!
Лигавсь з боярами товстими,
лукаво руки потирав.
Це ж він то з тими, а то з тими
лестив царю і туркам потурав!

Та я, аби розгризти віжки,
дійду й не до таких ошусть.
Та я не те що там підніжком —
я чортом, дідьком підпишусь!
З ляхами вип'ю море кави.
Зміню біле на рябе.
Ну, хитрував, лестив, лукавив...
Чого добивсь?

Лиш уплямив себе!

ПРОСТИ МЕНІ, МОЯ ПРАВДИВА МАТИ,
душі моєї синій чистовід!
В моїм гербі були гармати,
по дві — на захід і на схід.

А я — мисливець, я чаюсь.
На рукаві то крук, то сокіл.
Щоб лізти згинці під руку чинось,
я, може ж таки, зависокий.

Ох, Кромвелю! Це б вишнє грогу.
Якщо й лукавив — не з добра.
Вибираєм ми дорогу.
І вона нас вибира.

Тобі то що? У вас — Британія.
Довкола море, й не одне.
А в нас що не сусід — братання.
Так і дивися, що вковтне.

Чи я ж своїх суміжників турбую,
що напосілись гамузом? А тпрусь!
Живу. Труджусь. Порад не потребую.
В своїй державі якось розберусь.

Так ні ж, повзуть, нема од них одгону.
Як свині, риють до моїх границь.
Лиш з України виметеш корону,
а цар вже в душу скипетром — пихиць!

І я, славетник, вершень перемоги,
я, вільний гетьман вільної землі! —
я мушу їм чубрикатися в ноги,
сквернити очі до такої тлі!

...ПИСАВ ПРОШЕНІЯ, ЯК ОДИ,
у грудях стлумивши плачі.
Я знаю грамоту свободи —
її підписують мечі!

А я ламаю пера гусячі
на довгих титулах царя,
свою вогненну муку гасячи
в колодязі каламаря.

Я все спізнав, усі закони вовчі.
І чорту – на, і Богу – на.
Та найстрашніше – очі, очі! –
скажені очі Богуна.

Чоло і вічі – справи чоловічі.
А на Страшному стрінемось Суді,
Богун мені подивиться у вічі, –
що я скажу йому тоді?!

...КОЛИСЬ В ОГИДНЕ ЗБОРИЩЕ ЛАКУЗ,
розхриставшись в своїх святих обуреннях,
я кинув серце, як чирвовий туз,
єдиний козир. І зостався в дурнях.

І я спалив до щирості мости.
Сказав собі: ти хочеш перемоги?
І одімсти – так наче умасти.
І встаєнь із мертвих – наче витяг ноги.

І хай лютує ворог навздогінці.
Бо правда що? Поможеться, якраз.
Недарма кажуть: "щирі українці".
Ця клята щирість погубляє нас.

Отак скажу я на Суді Страшному.
Умру в багні, воскресну в Богуні.
Бо він – Іван. Іван – то є син Грому.
Він брат всього святого у мені.

А ви, що звикли продавати
слова і славу, хром і храм, —
мої слова ревидувати
не вам, паскудники, не вам!

Вшолопати не з вашим хистом,
який то біль в моїх словах.
Як дерево, широке листом,
шумлю в свободи в головах!
Нехай стократно помилився,
то хана кликав, то Москву, —
о, не за себе ж я молився
і не для себе ж я живу!

ДЛЯ СЕБЕ — ЖИВ БИ Я В СУБОТОВІ,
в ставку розводив коропів.
Та й чорт із нею, із свободою,
щоб я за неї так тернів!
У мене жінка дебелинна,
у мене коні — ігиги!
Туті, як пазуха Гелени,
стоять в полях мої стоги.
У мене вулики і волики,
у мене займиці і толок!
У мене вороки і сволоки,
і хата, взята на кілок.
Такий жупан. Такенна шапка!
І скрині ковані, ая.
Тартак. Гамарня. Зеленаста жабка
у копанці — і та моя.
Така ж моя, така ж моїсенька!
А ріки — медом, молоком.

На колодках дівує пісенька,
а я підперся кулаком.
Чого мені? Вірноїдданець,
плету життя з повільних діб.
Богдан Хмельницький, хуторянець,
домодержавець, власник дібр.

МОГЛА Б І ХИТРИСТЬ ТУТ ПРИДАТИСЬ.

Доскочив би у панства похвали.
Якби я тільки захотів продатись,
мені б за мене дорого дали.

Ти йому шануваниячко,
він тобі пануваниячко.

Та ще і гудзі з золотого дроту
поначіпляють на підлоту.

І ніякий Чаплінський не одніме у тебе хутір.
І ніякий Потоцький не захоче голову відрубати,
якщо вона порожня, як горіх-дутель.

Господи, чого ж ти не дав мені голову,
порожню, як горіх-дутель?
А що ж це мені за пики корчить вишневий бутель?

Який же я там столикий! —
то малий, то великий.

Настовбурчені брови, на лобі кривуля,
хмуровоке барило, і ніс як багруля.

Щось обрезає і тмасте, —
якої ж я масти?

Сивий, голубе, сивий...
А он же, он, у сутіску вишень —
такий чорнявий хлопець-хорошень!
Хмелений сонцем, чупер на брову.
Коли ж надбав я пику цю криву?

ЗАХЛИНАЮСЯ КРОВ'Ю, ЛИПКОЮ ВИШНЕВОЮ КРОВ'Ю!
Затулить мені очі якоюсь живою долонею!

Я що, збожеволів?
Коли саме?
І що це за вим'я з чотирма носами?
То це, значить, я. А оце бутель.
А оце голова на плечах,
як горіх-дутьель.
А душа моя
в бутлі з червоним вином
сидить, балакає з Богоном...

ТАК ОСЬ ХТО БУВ ТАМ ГЕТЬМАНОМ НА ДІЛІ!

Бо поки я від горя соловів,
він тридцять тисяч війська у неділю
вночі через болото перевів.

Поляки спали, бо пани панами.
А він звелів у тій трясовині
мостити греблю хмизом, жупанами,
возами, повстю, діркою в човні!

Гатили все в роззявину болота.
Сідло, бордог, баняк і кобеняк.

Брела голота... І жінками Лота
білів, болів березовий стовбняк.

Турецьких сукон вивернули хуру.
Товкли в багву останне таганча.
Щоб рятувати не козацьку шкуру,
а руки, що згодяться для меча!

У мочарях провалювались, дибали.
Недвигу-каліч неводом вели.
І виповзали чорні, як анциболи,
набравши смерті повні постолі.

Їм ніч іскрила зоряним кресалом.
Богун останній увійшов у ліс.
А сторонілим після сну гусарам
лишив болото з греблею взаміс!

ОСЬ Я ТУТ П'Ю ГОРІЛКУ-ЗАПРИДУХУ.

А може, хай вже гетьманує він?
Той вміє так розколихати духа,
що Україна загуде як дзвін.

О, той не стане політикувати
і під мечем не всидить, як Дамокл.
Той буде сам мечі собі кувати.
Не старчить сталі – викує з думок.

А я... Що ж я?.. Та я вже й не подужаю.
Вже віку доживатиму будь-де.
Або сліпого гетьмана з бандурою
колись в степах мій джура поведе...

ГЕЙ, У ЧИСТОМУ ПОЛІ ТА ЗАШУМІЛА ТИРСА.

Гей, та було ж нас доволі! А зосталось триста.

Гей, та було ж нас триста, та усі шаблесті.

Дві душі зосталось, та й ті непаристі.

Госа, хлопці, госа, понад берегами!

Тече річка кєрваває темними лугами.

Біжать ляхи до берега,

да всяк сполошився.

Всі козаки повбиваті,

а один лишився.

Стоїть собі у човнику в постреляній світі.

Стоїть собі проти неба – як один у світі!

А не жалько ж йому вмерти, ні що кулі ріють.

Тільки й жалько козакові – мати постаріють.

Стрільєв ляшок, стрільєв другий,

стрільєв чотирнацький.

Чи він козак заворожєн, такий чудєрнацький!

Сам король прийшов дивитись, жабарями тьопа.

Понашевкувалось шляхти – убивати хлопа.

З карабнїв цїлятьєся, лїгши на вали.

Гаркоту-гармату в нього навєли.

А у нього ж ані шаблі булатної,

ні пицалї семп'ядної.

Тільки й є, що коса,

та і та пощєрблена.

І де він її тут узєв?

Чи не одняв у своєї ж смертї?..

Кидав би ти свою косу та й тїкав би прїчки.

А він стоїть, косарює, та й посєред річки.

Човєн хлєнчє водичєньку, зламалось весєльцє.

Цїлять йому у личєнько, цїлять йому в серцє.

А він себе лясь по грудях, та й по білім лицю –
докучають комарки гей у косовицю!

На що король, на що гордий,
та й той здивувався.

Звелів стрельбу причинити, а тогді озвався.

— Виходь, — кає, — з тої річки,
кидай косу твою.
Подарую тобі життя
й шаблю золотую!

А він косить, а він косить, човен углибає.

— Я вже, — кає, — ваша милість, о життя не дбаю.

Може, віцлиш, ваша милість, в мене хоч тепер ти.

Я вже дбаю, ваша милість, щоб по-людськи вмерти.

А один песький син з головою рудою

нирцем, тихцем під водою

підкрадався, чаївся, жабуринням умився,
козаку межі плечі ножем устромився.

А він кає: — Й тобі, стерво,
вбить мене несила.

Оддав смерті свою косу,
а вона й скосила...

**ОДНИМ СУДИЛОСЯ ВПАСТИ,
ЯК ДЕРЕВУ В БУРЕЛОМ.**

А інші потрапили в пастку,

і десь їх візьмуть в полон.

Розбиті, сумні, розпорошені, бредуть до своїх родин.

А я, переможений гетьман, сиджу тут, як перст, один.

ЧИ ЗАМОЛЮ СВІЙ ГРІХ ПЕРЕД НАРОДОМ,

що знову пекло в нашому раю?

А я мов риба з побілілим ротом

на той гачок на сволюці клюю.

Це мій кінець. Душа у потолоччі.
Вже хоч співай Давидові псалми.
Болючі дні, безсонні мої ночі.
Усе ж було за нас! Але програли ми.

І щось змінити я вже не потрафлю.
Сиджу в облозі смутку і сльоти.
Зелений кінь з полив'яної кахлі
копитом б'є у скрошо самоти...

ЯК ТАМ НА ВЕЖІ ТОМУ ЗБРОЯРЕВІ?

Чень до кісток пронизує сльота.
Провільгли стіни. В кам'яному чреві
сиджу, як Йона в череві кита.

А джура, що то молоде! —
набрижжив чоботи і йде.

Чого він тут, при гетьмані старому?
Вже інший втік би у Великий Луг.
— А винеси-но свічку проти грому, —
сказала відьма. Виніс. Грім ущух.

АЛЕ Ж І ЛІТО! ТО ДОЩІ, ТО ЗЛИВИ.

Без дому, без жони сумні мої літа.
Дивлюсь на джуру, думаю: щасливий!
Дівчаточко для нього підраста.

Рудий ручай по схилах воду хленче.
І протряхає стежка вже як де.
Кажу йому: — Чого нудьгуєш, хлопче?
Сідлай коня. Вона ж тебе там жде. —
Кажу йому: — Служив ти мені ревно.
Тепер іди, дай Бог тобі сім'ю.

Відмовчується джура. А згадує напевно
ту дівчину — як доленьку свою.

ТІТЕН СКАЖЕНИЙ, ПОХЛИНУВСЯ ДИМОМ.

Гадюка обвилась, у серці як жало.
Я теж кохав. Та доленьки і дива
в житті у мене так і не було.

Було у мене щастя полинове.
Красуня, пані, жінка, не дівча.
На неї задивлялися панове
усього чигиринського ключа.

Була як чад. В любові невтоленна.
Була як опік серця і чола.
Ото колись одна така Гелена
і до війни троянців довела.

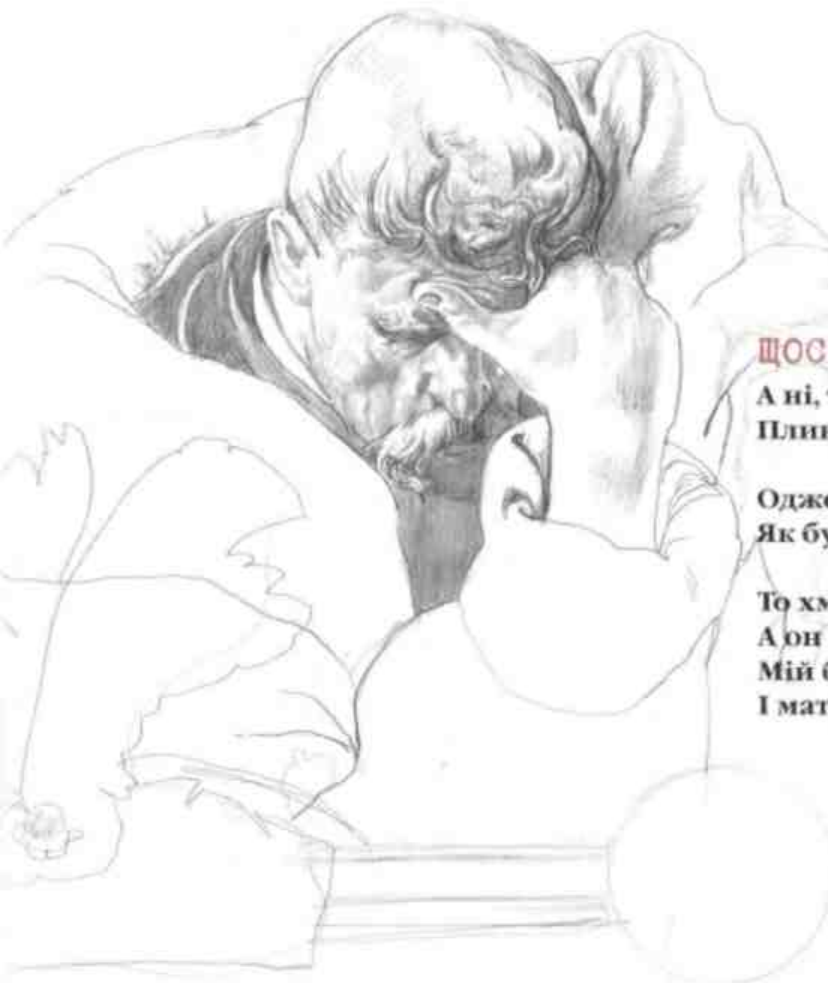
ЩОСЬ ТРАПИЛОСЯ. ДИМ.

А ні, то знову хмари.
Пливуть, пливуть, пливуть...
А й справді наче дим.
Оджевріло життя... Клубочаться примари...
Як був я молодим... як був я молодим...

То хмари як сади. То гривни, то перуки...
А ви і ті — єдині, хто простить.
Мій батько проплива, схрестив на грудях руки.
І матінка моя, лебідонька, летить...

МІЙ БАТЬКО ОСАДИВ МІСТЕЧКО ЧИГИРИН,

що по загибав був уже травною.
Я пам'ятаю батька не старим.
І матір пам'ятаю не вдовою.

І той наш дім на Замковій горі,
і Дике Поле за ярами й хащами.
І Тясмин, де колись кусали комарі
святого Афанасія Сидячого...

ХОДИВ Я З БАТЬКОМ У ПОХОДИ ДВІЧІ.

Поліг мій батько у кривавій січі.

Мене взяли в полон. Два роки у Стамбулі
ловив я кожну вість, яку несли прибулі.

Як здумаю, було, не тямлюся від болю,
що батько — непохований! — лежить на полі бою.

Як ті, під Берестечком...

І скільки їх, Бог відає...

Та ворон, що їх знає, не раз на день провідує...

ЦІЇ ФОРТЕЦІ МУРИ КАМ'ЯНІ

були колись лицарству за домівку.
І за твердиною в битвах. А мені
вони уже — як призьба для угрівку.

Вже й міст запав. До скошених воріт
дорога заростає кропивою.
На схилах рне кольоровий кріт.
І тиша тут здається гробовою.

Та ще отой тут лицар у стіні.
І я на нього тут дивитись мушу.
Його свобода в кам'яному сні
ніяк не може випростати душу.

Отак вночі, буває, лежимо.
У латах він, а я в своїй куверті.
А я собі і думаю: — А мо',
і він, і я — ми вже обое мертві?!..

ВЖЕ Й НЕ ГОЛДЬСЬ. КОШУЛЬКА МОЯ ДРАНА.

Свистить моя гетьманська калита.
Бог, преситавший Лию од врана,
і нас тут теж як-небудь пресита.

Зброяр і джура стережуть вали.
Стара віщунка зварить пообідать.
Шрамко приходить з міста як коли.
Одслужить в церкві та й бреде провідать.

О-он, під горою, біля гаю,
як сивий припугень кульгає...

ТАК І ЖИВЕМ, У ЦІЙ КАМІННІЙ КЛЕШНІ,

в причаеній зівсюди небезпеці —
до гетьмана особи приналежні,
сумна залога мертвої фортеці.

ВНОЧІ ТУТ ХОДЯТЬ ПРИВИДИ. Я САМ

на власні очі бачив якісь тіні.
І хоч не дуже вірю чудесам,
а все ж якісь тут шерехи постійні.

То раптом в залі чути полонез.
То сажотрус із комна з'явився.
Щоправда, я не так щоб і тверез, —
але ж і він на мене подивився!

Із гобелена все хтось приціляється.
І тче навук свою прозору нить.
Вночі тут ходить нані порцелянова,
от-от розіб'ється, дзвенить.

То похитнеться рама в позолоті.
То наче тихо брязнули ключі.
Щось жебонить. Щось вевкає в болоті.
Упавші духи плачуть уночі.

Казав Шрамко, що люди вже давно
оцю стару фортецю обминають.
А що один тут привид п'є вино,
то добре, що вони іще не знають.

А ЗІ СВІЧКИ ПЛИВУТЬ ОКАПИНИ.

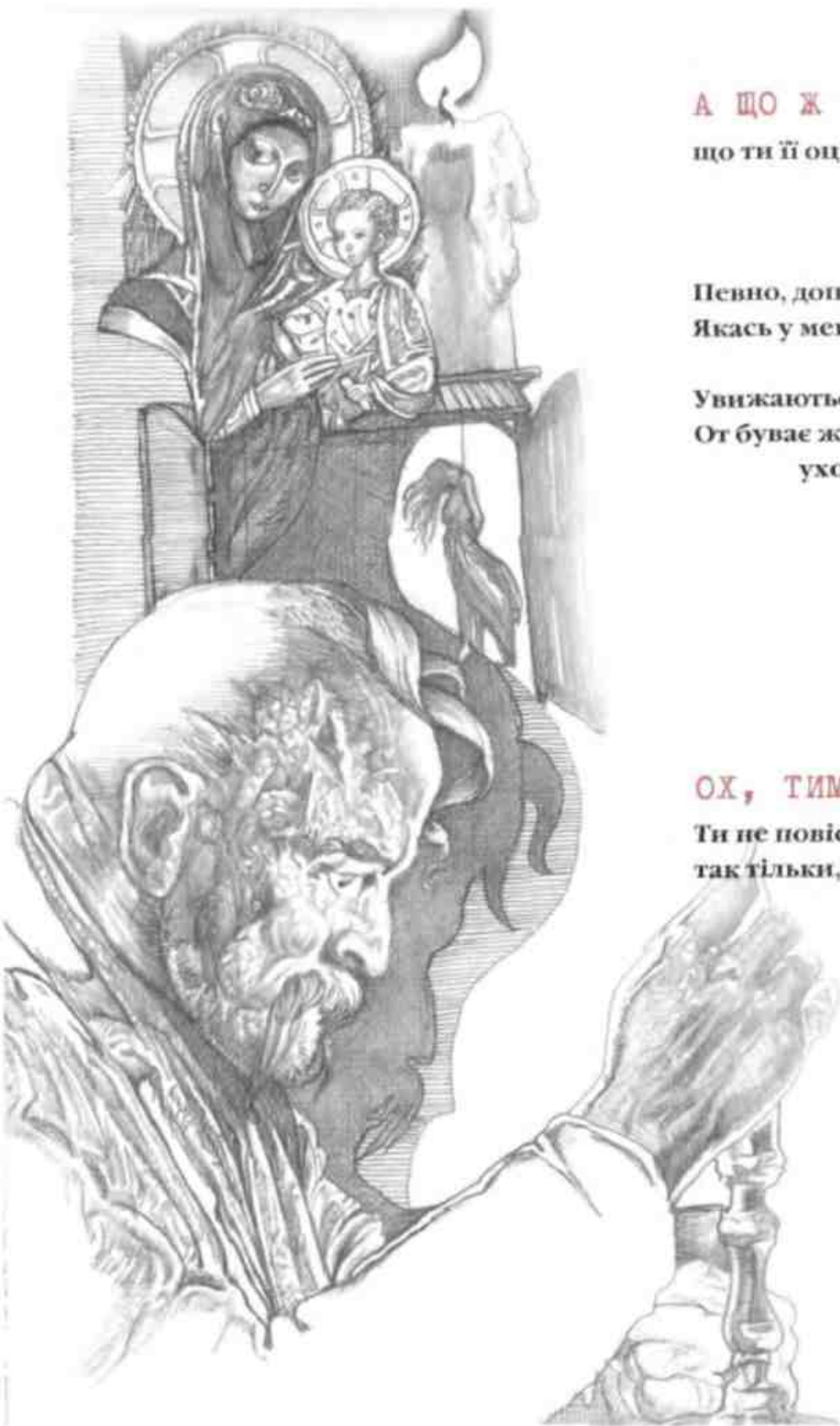
І Мати Божа дивиться з іконки,
як я тут п'ю, розхристаний, розхряпаний,
аж мерехтять в очах зелені коники.

А що ж мені робити ще, неквадому?
Чей думають, що здався я, затих.
Шрамко десь чув — король за мою голову
призначив десять тисяч золотих.

То добре, що приніс він аквавіту.
Я тяжко пив і лаявся словами.
Усі діди із того світу
всю ніч хитали головами.

Чи ми вже й справді прогнівили Бога?
Чи ми вже здобич для чужих сваволь?
То хану дай за себе відкупного,
то голову оцінює король!

А ЩО Ж ТИ ЗНАЄШ, ВЛАСНЕ, ПРО ЦЮ ГОЛОВУ,
що ти її оцінюєш?.. Овва!

Лється по жилах розпечене оливо.
Пада на груди хиль-голова.

Певно, допився до зеленого змія.
Якась у мене в голові веремія.

Увижаються ворота.
От буває ж,
ухопилося голови і не відпуска.

І зелена, зелена, зелена
на воротах бовтається пані Гелена.

Пані Гелена, жона гетьманська.
Та світ же білий мені потьмарився!

ОХ, ТИМОФІЮ, СИНКУ ТИМОШЕ!

Ти не повісив її, ти, може,
так тільки, здумав, завдав до льоху?

— Батьку, я покарав оту пльоху!

Ти був сліпий. То душа блудодійська.
Вона не варта твоєї любові.
Коли я додому заскочив — для війська
в коморі взяти ті гроші скарбові, —
їх не було вже. Бо пані дому
ключ віддала своєму коханцю.
А той признався. І в тому, і в тому.
Хотілось, бач, жити йому, поганцю.

Суд був короткий. Війна. Жарота.
Могуз на шию. Кінь під ворота.
Очі замружив — як хвисьну коня!
Кінь як рвоне у степи навмання!
Тільки й знялася зелена шквиря.
Тіло гойднулося наче гиря.

Так їй і треба, земля їй розпадина!
Пані Гелена, зелена гадина.

*ТА ЩОСЬ МЕНІ ЩОНОЧІ
ЩОДНЯ
ТОЙ КІНЬ ЛЕТИТЬ У СТЕПАХ НАВМАННЯ
ЛЕТИТЬ БЕЗ ДОРОГИ
ЛЕТИТЬ БЕЗ УПИНУ
НА ЗЕМЛЮ РОНИТЬ КРИВАВУ ПІНУ*

БОЖЕ, БОЖЕ, ПОМИЛУЙ НАС!

Сину мій Тимоше, то ж був не наказ.
То ж була розпука, то ж був тільки шал.
Сину мій Тимоше, що ж ти поспішав?
Сину мій Тимоше, степове лев'я!
Я ж коли у гніві, то уже не я.
Це якби Виговський слухав моїх слів,
скільки перевішано вже було б послів! —
від царя, від хана і від короля.
Сину мій Тимоше, степове орля!
В трунах перевернеться
наш козацький рід.
Що ж ти зробив шибеницю
з батьківських воріт?!
— Мусив вибирати. Мав одну добу.
Батьківські ворота
чи батьківську ганьбу.

...ЧИ ВИ Ж ЇЙ ХОЧ ПЕРЕД СМЕРТЮ
ДАЛИ ПОЦІЛУВАТИ ХРЕСТ?

Чи сповідалась,
як честь жоночу процвиндрила?
Та було ж її прикопати за тисячу верст
від святого християнського цвинтаря!

Оту перелобницю,
ту лайдачку,
синів моїх ненависну мачуху.
Оту гадюку, змію зелену!
Мою Гелену... мою Гелену...

ЧИ Я Ж НЕ ЛЮБИВ ТЕБЕ, МОЯ РІДНА?

А в тебе ж вірності як у шелягу срібла.
Було б шануватись, моя замороко,
хоч для годиться, про людське око.

Хай не святенниця, недоторка,
а так шалатися в глузу ніч! —
Ти ж не якась там хльорка,
самій гетьманші не подоба-річ.

Ти ж мала быть хранителькою честі.
Як в домі чисто, й чорт мені не брат.
Душа ж і так стоїть на перехресті
усіх обманів, підступів і зрад.

То ще й від тебе лжа і осудовище?
То ще і ти обманюєш мене?!
Десь має ж бути в світі пристановище,
де в серце жодне стерво не вджигне!

БУЛО Б ТЕБЕ УЗЯТИ НА ЗАНУЗД.

Та я ж би вмер за твою сльозу.
А ти ж то, ласки моєї замість,
таку ганебу, таку мерзу!

Чи мож' тобі серце з нудоти спілюскло?
Бо що ти знала? Шовки та люстро.
Та златоглави, та води колонські.
Та різні мислі свої вавилонські.

...ВНАТУРИЛАСЬ, ВИКОВЕЦАЛА,
ХМІЛЬНОЮ КРОВ'Ю НАЛИЛАСЬ.

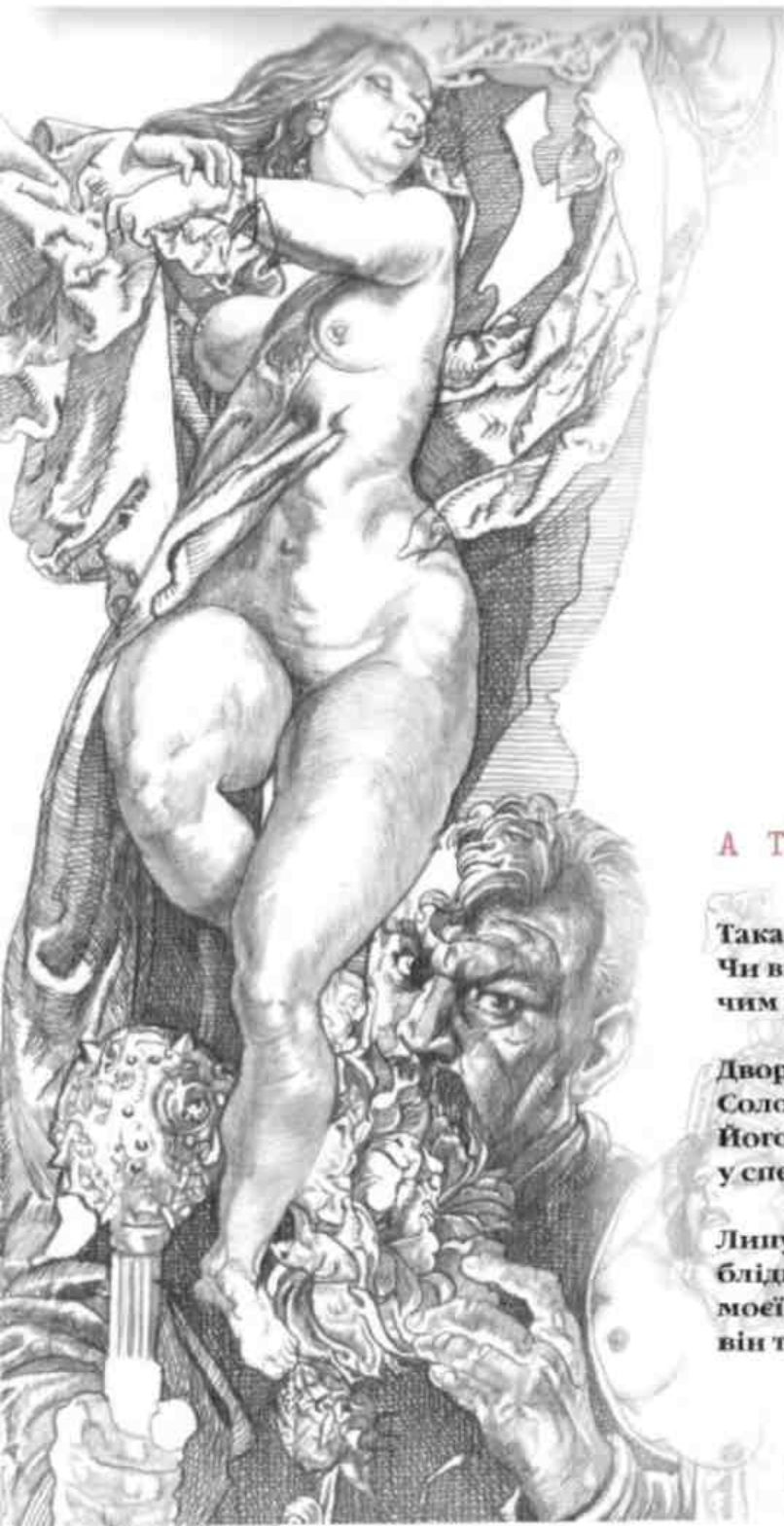
Фортуну гонором хвицала, грудьми гріховно нап'ялась.
Ходила, наче королева.

А як мінилася в лиці,
коли сорочка перкалева згорала в мене у руці!

Шляхтянка пишна і лукава,
щоб я достоту скаженів,
тремкою цнотю лякала,
то скаже: мій,
то скаже: ні!

В гарячці губ, в нестямі тіла,
в шалу розчахнутих колін
які слова ти шепотіла
шовковим голосом своїм!

Як незагнуздана лошниця
несла крізь ніч мою жагу.
Та я ж без тебе тут лишився
як пожарище на снігу!..

А КОЛИ МИ ВИРУШАЛИ,
не було нам стриму,
до Молдови, до Варшави
чи ізнов до Криму, —

Кажу: — Будь мені здорова!
Кажу: — Не журися.
Кажу: — Пані гетьманова,
ти ж мені дивися!

А вона мені, о Боже! —
до стремен припала:
— Коли я тут що абощо,
то щоб я пропала!

Чума б тебе зачумила,
мусив замовкати.
Чи мав тебе, моя мила,
в замки замикати?

**А ТОЙ ЖЕ, ТОЙ,
КОГО СОБІ З'ЄДНАЛА?!**

Така красуня, вінчана жона!
Чи вже себе й за устілку не мала, —
чим уподобавсь, смуток тебе зна.

Дворецький з нього — перша кляса.
Солодкомовний, у лакействі — зух.
Його слова б у мисочку — маляса,
у спеку можна вивестися з мух.

Липучий равл в золоченій лівреї,
блідий холуй, драглистий від сидні,
моєї пані ниці сміреї, —
він так доповз, не втримавсь на коні.

А ще любив закинуть про ойчизну.
Закрався в душу якось. Недарма ж
лишив на нього штаство й рогатизну,
льохи із ренським, саджавку і саж.

Все поважав маєтне й маєстатне.
Така порода, вугла і плоха.
Я ж думав так:
як до меча нездатне,
то певно ж і нездольне до гріха.

Чи, може, ти одна тому причина?
Чи, може, це в тобі той вавилонський блуд,
що ти їх всіх підпалюєш очима,
як хтива іскра, кинута на трут!

ГИДЬ. ГАДЕШНИК. СОБАЧА ТІЧКА.

Збагнітований Божий дар.
Де ж ти, дівонько, красна чічко?
Де ж ти, жоно, чистий олтар?

Де ж ти, де ж ти?
Щось довго йдеш ти.
Сивий волос почав укидатися.
Дотліває душа до решти.
А куди ж від себе податися?

От, сиджу, кулаки в коліна.
Уздріваю в горілці суть.
Счервеніла уже каліна,
що за гробом моїм понесуть...

ГРІШНИК Я, НІДЕ ПРАВДИ ДІТИ.

Був женило, джигун, не послідній таки бабодур.
Може, й десь полишив самосійні діти.
Та й не молод уже. А уклінився в голову дур.
Приманячилась жінка.

Над всею цією різнею,
над блюзнірствами світу – святиня моя сливе.
Я кохав не одну. А щасливий був тільки з нею.
Не чіпайте її. Вона мені в хмарах пливе.
Хтось казав: та вона ж у тебе руда.
Ох, як жар! Та й краси ж гордовитої.
Після неї кожна – як прісна вода
після оковитої.

А бувало ж в походах –
зголоднію.

Ой да
як захочеться жінки,
аж тісно мені в кунтуші.
Бо похід то похід.
А підвернеться, гляну – хвойда.
Так і верне з душі.

Або й просто жіноцтво.
Ночівля яка чи корчма.
Не одна й молодиця
ласкава була до мене.
Сідло в головах, під боком кошма.
А сон присниться – Гелена.

Я ЗГАДУВАВ ЇЇ.

Я ЖИВ ТИМ КОЖНИМ МЕНТОМ.

Беріг в душі як найдорожчий скарб.

А він ходив в каптані з позументом,
в казну по лікоть руку запускав.
Меткий панок, із тих, що не погребують.
Воно запхне і совість за манжет.
Таке нікчемне – кидик, сухоробрик,
ще й зачіска ненаська – левержет.
Улестив пані, спритний на підмову.
Нагледів гроші і звивавсь як вуж.
А я в походах. І ключі від схову
довірів гетьмановій, а кому ж?

НЕ ПРИЇДЖАВ УПОТЕМКУ, УПОТАЙ,

аби вночі заскочити обох.
Про це й не думав. Поки віриш, поти й
душа не піде в жеври до тривоги.

Я слав гінців наввипередки часу,
щоб у письмі такого наверзти!
А коли я крізь ніч до тебе мчався —
мій кінь іржав уже за три версти!

Дубові двері розхрипнем стояли.
Любив тебе, не вмівчи звикать.
То чи ж мені, упитому боями,
муштинський дух по запічках шукать?!

А ти була...

Така була, як завше.
Лиш не доглунав я, у чому річ:
стара віщунка, й слова не сказавши,
полізла спати на холодну піч.

А ВСЕ Ж РОЗКРИЛОСЯ НА КРАДІЖЦІ.

Сиділа правда в порожній діжці.

Казна козацька.

Казна що?

Болить, що ти таке казна-що!

Болить, що отямився лиш допіру,
як з погорілля, як з-під золи.

Що ви удвох мою довіру,
як свині з жолоба, пили!

То що ж ти серце із мене виїняла?
Ти ж мені душу всю запомийнила!
Та будь воно прокляте, все ваше кодро,
всі ваші кубла і всі ваші кудли!

Та я нап'юся,

та я залюся,

та я на камені постелюся!

Та я ж не в Суботові,

я ж тут в Паволочі.

А КІНЬ ЛЕТИТЬ І ЛЕТИТЬ СВІТ ЗА ОЧІ...

А ЗАВТРА ЗНОВУ НАСТАНЕ РАНОК.

Ой, коню, коню зелений, тпру.

Ох, дайте, люди, мені утираник —
багровий сором з лица утру.

МАРШАЛОК ДВОРУ, НІЩО В КАПТАНІ.

Сказав би: вкрав я. При чім тут пані?

Сказав би: каюсь, моя вина.

А він лякаєсь: це все вона!

Ну, хто ж тебе, сучий-пересучий сину,
да укусився б ти за язик,
питав про ту соромоту пснну
твоїх нічних у мене позик?!

Чи тобі полегшало,
що на мене пальцями тицяють
від Дніпра аж по Віслу,
що Гелена підбитою птицею
побіч тебе на воротах повисла?!

В ГОЛОВІ У МЕНЕ ЧОРНА КРУГОВЕРТЬ.

Я ж хіба наказував, щоб аж так, на смерть?

Кінь такий зелений, грудя з-під копит.
В жилах твоїх, сину, кров моя кипить.

Ти ж такий удався, що як щось утнеш!
Сину мій Тимоше, ти добив мене ж!

То ти в очі туркам вилаєш іслам.
То ти пообсмалюєш бороди послам.

То ти в саме пекло лізеш у бою.
Що ж ти так ненавидів мачуху свою?!

*А Я Ж ТЕБЕ ВЧИВ, ЩО КОБИТУ
НЕ МОЖНА УДАРИТИ Й КВІТКОЮ.*

Щоб ти ж мені виріс лицарем,
а не яким душевбогим.

Чи ви ж їй хоч ноги обмотали наміткою,
щоб не боса стояла перед Богом?..

Я ДОГАСАВ. Я ДОГАСИВ

цей біль, що пристрасть, як жаринку.
Одне, що в Бога я просив —
щоб дав мені забуть цю жінку.
Вона була як слід змії.
Як гріх з отрутою надшпигий.
Я не ненавидів її.
Я був понижений і вбитий.

Я пив. Я мучився. Не спав.
Боявся посміху, як пастки.
Ось я такий і воював.
В мені було зерно поразки.

БО ЦО Ж ГЕТЬМАНСТВО З ТИМ ЙОГО ВЕЛИЧЧЯМ?

Високу душу теж стрясає дріж.
Бо я стояв до ворога обличчям,
а жінка в спину застромила ніж.

А щоб мене добити вже образою,
щоб попливла в очах мені земля —
сміялось панство і пило мальвазію
за вірність жон в наметі короля.

Піднявши келихи за вірність,
вони кричали ще й: “Віват!”
Мойого боло безнемірність
їм закортіло блазнювать.

Весь табір чув. Горлали ж до півночі.
Умисне брали гетьмана на глум.
Пушкар, Джеджалій одвертали очі.
Ханавсь за шаблю, аж білів, Богун.

В НІЧ ПЕРЕД БОЄМ ЩОБ ТАКА НАРУГА!

З таким лицем як стать під корогви?!
Та щоб якась там жінка недолуга! —
ти гетьман чи ти хто? Та викинь з голови!
Ти ж не якийсь розніжений паночок,
щоб тільки й думать, люб ти чи не люб.
Ти маєш двох синів. Дорослих маєш дочок.
Це їм пора любитись, брати шлюб.

А ти, не встигла вмерти їхня мати,
привів у дім ненависну, чужу.
То що ж ти хочеш з того всього мати?
Ну от і маєш зраду та олжу.

Тепер твій син од горя бешкетує.
Квітучі села спалює орда.
А ти сидиш без війська, без шкатули.
Та ще й про жінку думаєш. Біда.

ГОЛОВА МОЯ ЩОСЬ ВАЖЕННА.

Од провини чи од вина.
Це ж і син мій колись оженився.
Не дай, Боже, така жона.

ЛАСУХО МОЯ ДО ЛЮБОВНОЇ ЯРОСТИ!

Ніяк не забуду очей твоїх карости.
Твоїх колінець, твого лона.
Згадаю — досі душа холоде.
Щоб ти так знала букву й число,
як знала жіноцьке своє ремесло!

То що ж ти винна, що не льодина?
Я ж сам розбещтав тебе, єдина.

Було, заскочу до свої хати,
щоб до півночі тебе кохати.
Та й знов на ляха або на хана.
Це я винуватий, це я, кохана!

Бо що ж півночі, що ж ті півночі
тобі, розкішній, до ласк охочій?
Недоголюблю,
лиш кров тобі збурю.
Прийду до жінки – залишу бурю.

І це ж роками, не день, не тиждень,
я все в поході, все наодлуці.
А ти ж би змерзла була. А ти ж би
рознемоглася в такій розлуці.
То що ж, ридати мені, топитись?
Он чоловіки, так ті – в бурдей.
А жінці варто лиш оступитись,
то гріх від Бога і від людей.
Уже й гуляца, уже й повія,
і поговір на неї, і сором.
А жінка ж так – не живе, говіє.
Прости їй, Боже, невірний скором!

Вона ж дурена, вона ж овечка.
Нема чого й розбивати глек.

Але якщо вже стрибати в гречку,
то хай би в гречці хоч добрий грек!

І як же ту блідороту неміч
ти брала собі, рознещасна, на ніч?
Отой слимак, те нікчемне м'яло! –
його хватило, а мене мало?!

А може, матері твоїй осичина,
була ти мною вже пересичена?
Та з доброго харчу, ледачу й тлусту,
тебе потягло на таку капусту?!

Бриджусь тобою, тля лопушана!
Яка еси – така тобі й шана.

*А КІНЬ ЗЕЛЕНИЙ УЖЕ ХРИПІТЬ
ЯКИМИ СЛІЗОЗАМИ ЙОГО ОКРОПИТЬ
ЯКИМ ЗААРКАНИТЬ ЙОГО АРКАНОМ
ЯКИМ ЗУПИНИТИ ЙОГО БАРКАНОМ*

Така мені лучилася бредня –
допився до зеленого коня.

А НА ПОДВІР'І ПРОЛИВЕНЬ, ПОТОПА.

Пливе фортеця, як старий ковчег.
І дивна тінь, чудна моя подоба,
гіркий тютюн у люльці притовче.
На стелі дощ наплямкує вже плямку.
І самота в мигтінні свічечок
в дубові двері показала клямку –
як чортеня глузливий язичок.
В очах пливуть якісь навинні очка.
Шугає вітер. Льонна і лукава,
до мене з п'їтьми простягла сорочка
гарячим шовком вишиті рукава.

Чого схотів! – лебідоньки в бур'ян.
Вернисонця у дурноп'ян.

Ти пий. І чарка сребренька є.
І десь там джура на бандурі бренькає.

І вітер фалю у віконце — плюсь!
Втопити хоче у дощах, пекельник.
Я — горілчаний потопельник.
Я сам в собі зсередини втоплюсь.

А що мене на світі ще трима?
Чабульк — і чарочки нема.

І НЕ СП'ЯНІВ, ЛИШ ГОЛОВУ ЗАПАМОРОЧИВ.

Хлюпоче дощ з неораних полів.
Чогось містечко називають Паволоч —
волока, зав'язка від постолів.

А може — шовк. А може — поволока.
Волічка днів у шатах давнини.
“Це мій народ!” — як сказано в пророка. —
“Пшеницю сів, а пожав терни”.

Гей, люди, люди, сірі пострішане!
Вам спиться в дощ на кулаці досад.
Я, гетьман ваш, я, звиклий до пошани,
оце мій самосуд під самосад.

Мої гріхи вже до стіни приперті.
Я вже ослаб, я вам не захисник.
Мені уже три чисниці до смерті.
Я вже гіркий і чесний як часник.

Є в мене тут і келишок, і кварта.
Я п'ю до вас! А ви десь там, десь там.

Настав мій час сказати свою правду.
Кому скажу? Оцим старим хрестам?

Хрести, хрести! Послухайте, я п'яний.
Візьміть мене, я смерті не боюсь.
Як Святополк, що звався Окаянний,
я в цій фортеці об каміння б'юся!

Та я ж не вартий мідної пиняжки.
Щоб так страждати через ту змію!
Призвів людей до прірви, до поразки,
то хоч покайся!.. Каюся і п'ю.

ЧОГОСЬ В ОЧАХ МЕНІ УЖЕ ДВА КУХЛІ.

То як же пити, із котрого з них?
Зелений кінь з надтріснутої кахлі
копитом вдарив, заіржав і зник.

Мій джура спить, і десь немає відьми.
А кінь помчав. А там же поле й ліс.

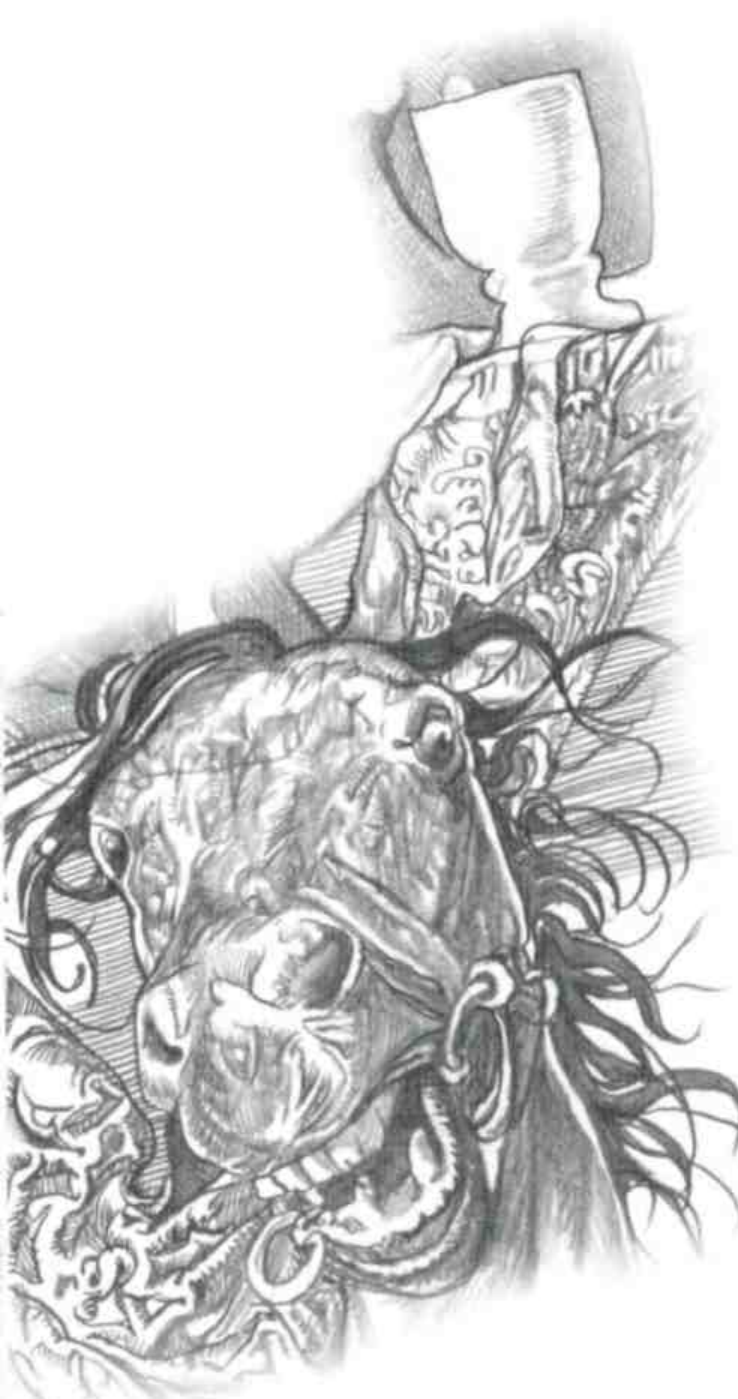
**ДЕРЖИ ЦЕ ВІН
ЦЕ ТОЙ ЩО ПІД ВОРІТЬМИ
МОЮ ЖОНУ ПІД ЗАШМОРГОМ ПРОНІС**

ТА ЩО ЗІ МНОЮ? АНІ РУШУ З МІСЦЯ.

І хто це землю так розколихав?
А ти із мене, лицарю, не смійся.
Ти свою пані теж, мабуть, кохав.

От ти ішов на турка чи на пруса.
Замкнув свій замок — не влетить комар.
А пані дому любить сажотруса,
а він до неї лазить у димар.

І ЗНОВУ РАНОК ХМАРАМИ НАГУС.

І знов пливе полів'яна рибинка.
Щебече птах. Сміється сажотрус,
аж на плечі підстрибує драбинка.

Чого смієшся? Може, через те,
що я тут п'ю в розхристаній кошулі?

ЗЕЛЕНИЙ КИЇВ В ОЧАХ МЕНІ РОСТЕ

Але чому так тихо у Стамбулі?..

Я ВЖЕ ПІВБОЧКИ ВИПИВ ТУТ ВИНА.

А відьма мовчки у кутку сиділа.
Рухнулася як тінь від кажана:
— І доки ж тут чав'ядіти без діла?

Я їй сказав щось ніби про чортів.

Не знаю сам, заснув я чи упився.

Зелений змій над замком пролетів,
але хвостом за вежу зачепився...

ОТЯМИВСЯ. НЕ П'Ю. ОПОХМЕЛИВСЯ. ДОСИТЬ.

На бочку, на вино й не гляну, обмину.
Хіба що лицар в камені запросить.
Чогось уже не п'ється одному.

Шрамко не п'є. Із джурою негоже.
Не ласі до півта віщунка і зброяр.
Ті двоє завели: "Та ой не шуми, луже!"
Програли ми. Ніхто нам не сприяв.

АЛЕ НЕ КРАЩЕ В ІНШИХ ТЕЖ КРАЇНАХ.

До принца їздив – скрізь одні терни.
Лежить Німеччина в руїнах
Тридцятилітньої війни.

Всі проти всіх. Скрізь чорний вітер смерті.
Усі кордони вигнуті як хорт.
Лежать міста, обвуглені, обдерті,
не згірш як в нас після монгольських орд.
І то ж не орди, не північне царство,
не дикі зграї кочових племен.
То все народи західні, лицарство,
то все війна латинських ойкумен.

МАЙБУТНЄ СХОДИТЬ ЧОРНОЮ СІВБОЮ.

Що я додав до того врожаю?
Усі держави б'ються між собою.
Ми ж за державу билися своєю.

ГУЛЯЛИ ВІТРИ НА ЛА-МАНШІ.

Фонтанами бив Фонтенбло.
Ще був я не гетьман. Гетьманші
і в мислях іще не було.
У доброму віці і зрості,
я їхав з Варшави аж де –
Його королівської мосці
посланцем до принца Конде.

Чи хто пригадає теперка,
як я їм тоді підсобив?
Я полк їм послав до Дюнкерка,
і полк той мене не зганьбив!

А ЧАС МИНУВ. ПОБЛЯКЛИ БАГРЯНИЦІ.

І все гай-гай, і де воно тепер?
Той принц Конде сидить уже в темниці.
Іспанці вже відбили той Дюнкерк.

Царя нового мають московити.
Король помер, брат взяв його вдову.
Я в славі був, і я уже розбитий.
Достойно жив, тепер напівживу.

МЕНІ ТУТ ТІСНО. ЗВИЧЕН Я ДО ПРОСТОРУ.

Тут між каміння добре лиш вузам.

Миша з'їла у церкві проскуру,
і тепер вона вже кажан.

Кам'яна моя огорожа.
Ніч ночною забув котру.
Хай збувається воля Божа.

Наснились бджоли. Видно, скоро вмру.

СТАРА ВІЩУНКА ГЕТЬ ЗАНУДЬГУВАЛА.

Не варить зілля, не віщує. — Ет!
Хоч би послав кому універсала.
Чи дику качку збив у очерет.

СКУБЕ ТРАВІЧКУ КОНИК МІЙ СТРИНОЖЕНИЙ.

Зброяр плотву на нитку нанизав.
"Vae victis!" — горе переможеним! —
як той заброда римлянам сказав.

ТАК І ЖИВУ. ЗАБУТИЙ, ЗБУТИЙ

в лісі, в це лігво кам'яне.
А десь, мабуть, як пшчу в бутель,
чутки викривлюють мене.

Хай гомонять. На це немає ради.
Ковбані слів отруйні для пиття.
Відбілює душа свою велику правду
у лузі спомнів, над річкою Буття.

...ЧИ СПРАВДІ ВІРИВ Я У ПЕРЕМОГУ

в такій важкій нерівній боротьбі?
Так, вірив я. Найперше вірив – Богу.
І вірив людям. Людям і собі.

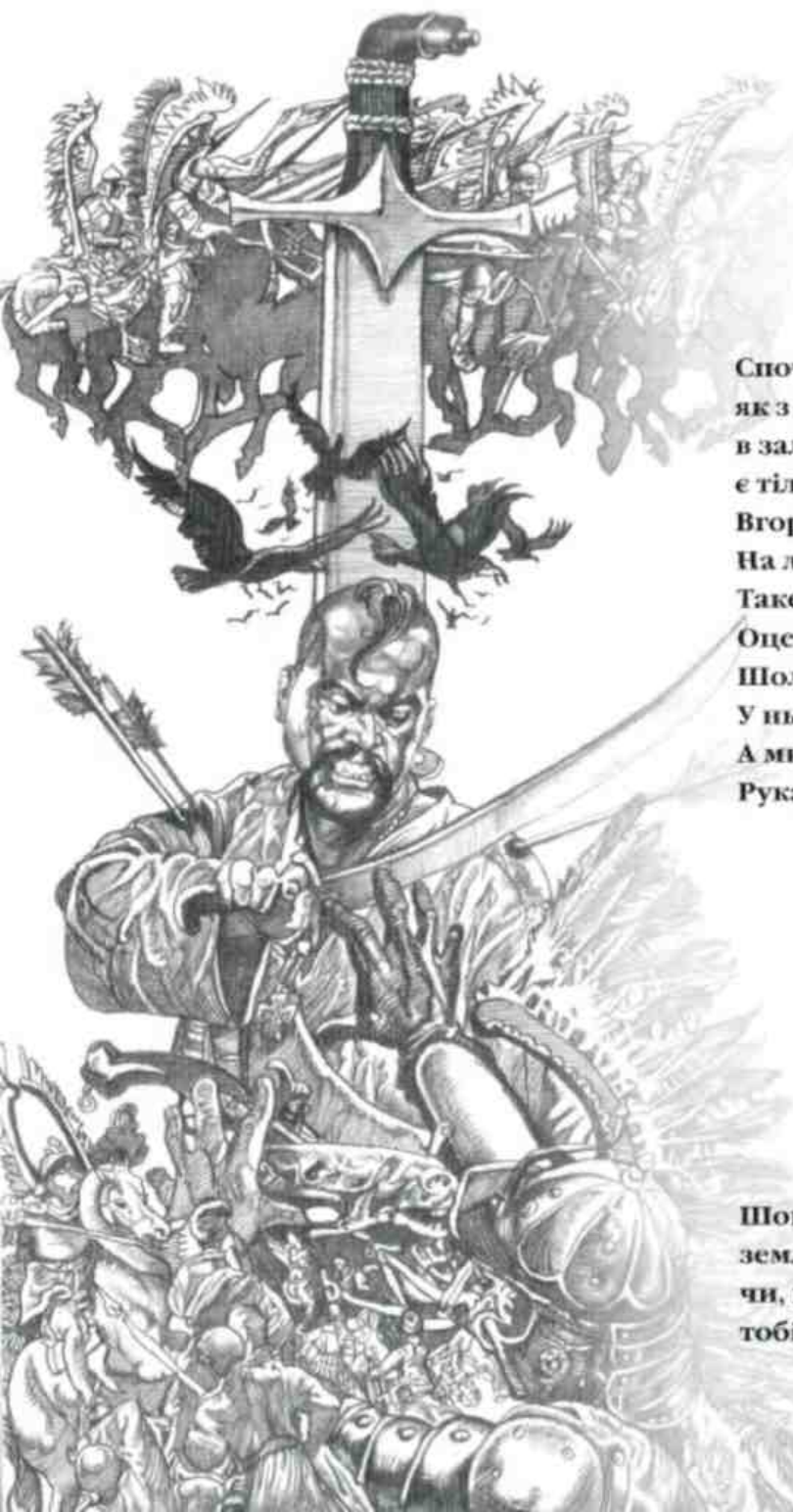
На мене йшло до двіста тисяч війська.
Державний крок, важучий від броні.
Було там все – і навіть хрест мальтійський,
і срібний щит “тевтонської свині”.

Зівсюди все під Берестечко пхалось.
Охочий світ служити королям.
І наймані полки. І навіть німець Страус
мені у саме центр поціляв.

Там був француз, розчесаний на проділь.
І влох, і угрин, і литвин, і сакс.
Прийжені вожді пригноблених народів
послів не мають від таких моцарств.

Пили вино. Писали промеморії.
П'яніли від своєї маячні.

Підскарбії, підчаші, підкоморії.
Коронні, польні, зацні і значні.
Достойники, мостиві, рейментари.
Ще й посполите рушення юрми.
Кварцяне військо, рейтари, гусари,
а особливо ті ото — з крильми.

Спочатку наше військо й не второпало,
як з ними битись, що така броня, —
в залізо геть закуте одоробло,
є тільки те, чим сісти на коня.
Вгорі перо, на грудях Божа Мати.
На ліктях сяють срібні маслаки.
Таке залізо спробуй проламати.
Оце вояк! — не те що козаки.
Шолом, нагрудник, все на нім як вліто.
У нього й кінь захищений як слід.
А ми — у свитах. Куці чорні свити.
Рукава — й ті, щоб вільно, — навіддіт.

За ним везуть ще й миску для купелі.
Він тоне в постіль, як в лебедій пух.
Бряжчать чарки, видзвонюють тарелі.
Фаготи-флейти ублажають слух.
Коштовна зброя. Коні розцяцьковані.
Штани вузькі, незручні для ходи.
Оздобні кубки. Душі не зацьковані.
Угорські вина і старі меди.

Шовкова тля, індик гонорові,
землі моєї західний Батий! —
чи, може, в битві, на бенкетах крові
тобі згодиться кубок золотий?!

А ЩО МОСКВА? МОСКВИ НЕМАЄ ДІЛА.

Ми — щит Європи і свій хрест несем.
Хіба їй що? Вона іще й зраділа —
де двоє б'ються, третьому хосен.

Ось ми сповна зазнаєм свою муку.
І прийде час, безвихідний наш час, —
вона нас візьме під високу руку,
не ворухнувши й пальцем задля нас.

ПІСЛЯ ДОЩІВ ВОРОНИ АЖ БЛИСКУЧІ.

Співає пташка голосом тонким.
Як добре! Ні за ким у світі я не скучив.
Але спинись. Чи й справді ні за ким?

Гетьманичі мої! Ви сироти вже двічі.
За мачуху простіть, погано вибирав.
Я пережив усе — полон, поразку, відчай.
Приниження — це те, від чого я вмивав.

А надто вже тепер, в часи мого гетьманства.
Я дбав про честь і дома, й на війні.
Отож воно й пило, насмішкувате панство,
бо знало, чим дошкулити мені.

Я спопелів. Я вже не був собою.
Я тяжко пив і думав про одне.
Щоб так на глум, напередодні бою,
перед козацтвом виставить мене!

Найбільше насміхався Вишневецький,
моїм нещастям втішена пиха.
Той розум не шляхетний, а шляхетський,
усе привчений бачити зверху —

не здатен був сумлінням всовіститись,
помовчати, зборовши свою тьму.
І коли б я хотів кому помститись
в житті своєму, то найперш — йому!

Пан Конецпольський зроду недоріка,
а вже такий занікуватий став,
що поки слухать того чоловіка,
то вже би грубу книгу прочитав.
Зате вродливий. Там таке субтельне.
Там наче хто в амброзії умив.
Шляхетна гемба. Це не те що в мене —
немов од скелі брилу одломив.

Князь Єремія той не дуже.
Той не привабливий з лиця.
Воно у нього зле, байдуже, —
щось од вчорашнього млинця.
Бліде, холодне, невиразне.
Не пригадаєш, скільки б раз не
дививсь на нього.

Але очі —
як буре небо в сірім клоччі.
А то прокотить по лицю —
як блиск остиглого свинцю.
В зіницях зашморги гойдає
хімерно вигнута брова.
Лиця ніхто не пригадає.
Очей ніхто не забува.

Фірлей — то дід, улитий медом.
Сидів, куняв там у шатрі.

Йому б уже не з Ганімедом
вмочать в гербатку сухарі.
Читає книги по-латині.
Дзижчить, як муха в павутині.
Говорить слушні дід слова,
усе за Польщу вболіва.
Цей хоч до правди не глухий,
зате командувать плохий.

Був ще посол заморський, масний як леміщаник.
Чарнецький, чорно в роті, а вже в душі стокрот.
І Страус довгоногий. І Хубальд висівчаний.
Пшенюрський — трохи жевжик і трохи патріот.

Потоцький бадьорився, подригував литками.
Старезний вже, подібний до сивої сови, —
так наче йому розум хтось білими нитками
рідесенько і швидко пришив до голови.

А що вже Лянцкоронський, то там таке барило,
там на такому пиві настояна пиха!
І той туди ж, про вірність. Чие б ще говорило.
В самого жінка добра, і сам не без гріха.

Яремна Гризельда, то пані дуже слічна.
Все танці та забави. Красуня врешті-решт.
Буває, не без того. Але любов їх вічна.
Там хто кому не вірний, уже не розбереш.

Король, той має жінку, що в гречку не полізе.
Та честь його не вронить, не пустить під укіс.
Вона в нього й Марія, вона в нього й Луїза.
У них у всіх Марії в додаток до Луїз.

Вона була цютлива й за першим чоловіком.
Йй щось таке гріховне й на думку не спаде.
Та й те сказати, властиво, воно б уже й за віком.
Так що король за нею уже не пропаде.

Хай Бог простить, злослівником стаю.
Не буду більше, вчасно схаменувся.
Вони сміялись на ганьбу мою.
А я на їхні цюти усміхнувся.

ТУРКОЧУТЬ В ПОЛІ ДИКІ ГОЛУБИ.

Хмарки щивуть з Волині на Поділля.
Сказати правду, Польщу я любив.
Сам йй ніколи б зла не заподіяв.

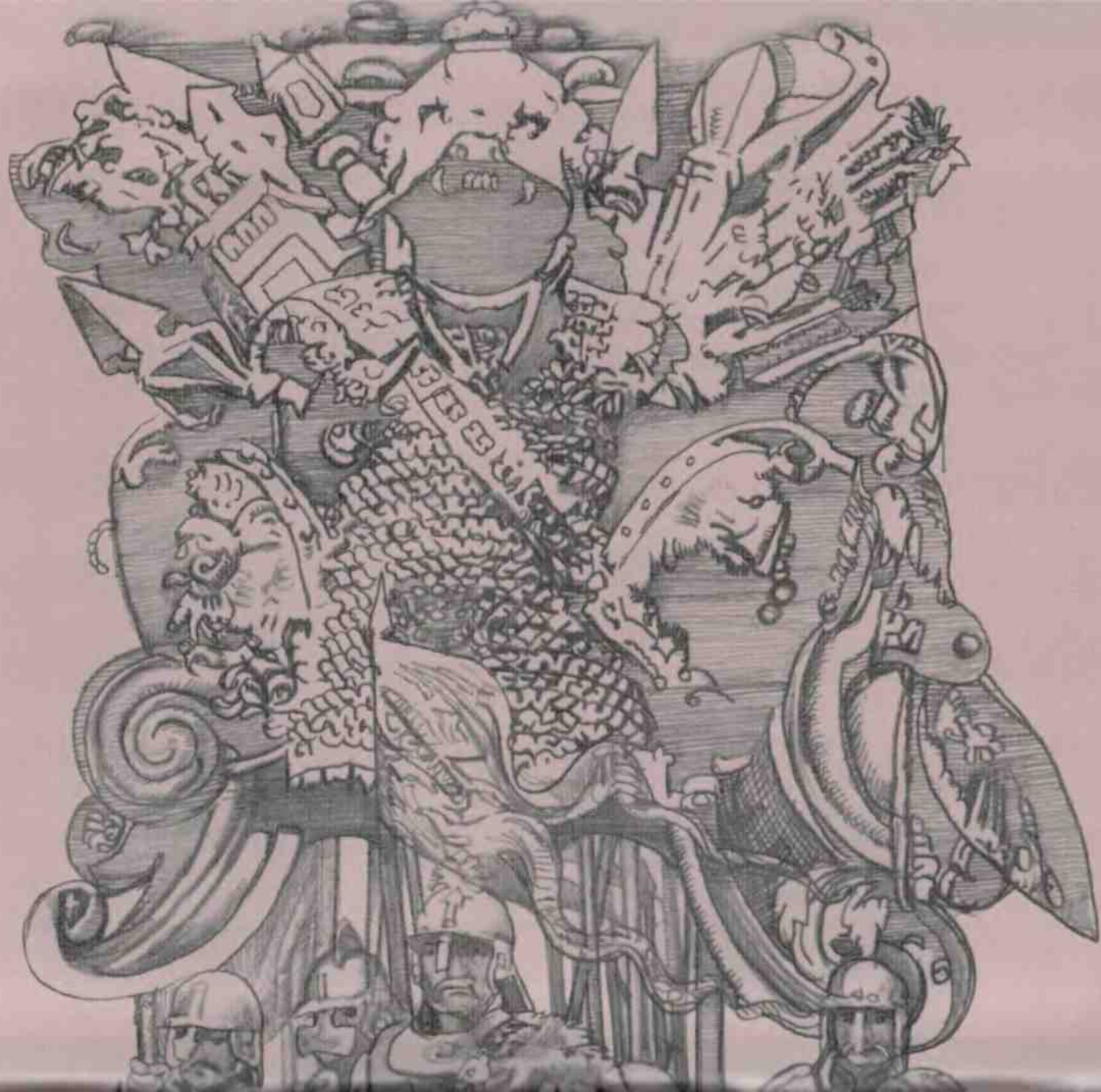
Якби ж то моя воля — не допустив би крові.
Не я на ці народи ману таку наслав.
Я жив би з ними в мирі. Якби не безголові.
Єдин король був мудрий. То був Володислав.

Коли дійшло до зброї, до нього я подався.
Мене вночі до нього таємно увели.
І я сказав: — Королю, вгамуй своїх підданців.
Вони ж мені до розпачу народ мій довели!

Король мені сказав: — Ти ждеш моєї згоди?
Чи дозволу питаєш? За шаблю сам берись.
Ти хто, дитя чи гетьман? Я дав тобі клейноди.
Мені самому скрутно. Вони такі. Борись.

Та він покниув цю земну юдоль —
Володислав, що створений для трону.
А це... пшепрашам... це такий король,
що краще носить шапку, ніж корону.

До короля він трохи не доріс.
Сказали б греки: схожий на сатира.
Лице вузьке, дрібненьке. Зате ніс —
як за сім гривень дядькова сокира.

Не визнав нам ні вольностей, ні прав.
Вже Січ прикроїв до своєї мапи.
Мав кардинальську шапочку від папи,
але закон безплюбности зламав.

Володислав був мій патрон.
Ян Казимір від нього нижчий.
Я підсадив його на трон,
тепер він хоче мене знищить.

АЛЕ ЧОМУ Ж НЕ ЗНИЩИВ Я ЙОГО?

Під Зборовом папи були не дуже браві.
Та я ж їх міг там всіх до одного,
коли заскочив їх на переправі!

Та річка Стрипа вся була в багві.
Хапало панство хто кого за поли.
Король, зловивши жабу в рукаві,
волав о поміч на усі довколи.

Страх був дивитись як стогнало скрізь,
як потопала рать ота вельможна,
як той король хапався за рогіз, —
але й без сміху теж було не можна.

І тут я раптом сумнівам уліг.
В мені підданець гетьмана презміг.
І звичка, звичка, спадок всіх неволь, —
болото... жаба... все ж таки король.

Я крикнув: — Згода! — і одвів полки.
Як водяні цибаті павуки,
забігало те панство по болоту.
Я повернув їм гонор і свободу.

НА ДРУГИЙ ДЕНЬ ПРИЙШОВ Я У ШАТРО.

Король сидів, немов забувши про
свою ганьбу. Велично і камінно.
Він був король. Я мусив гнуть коліно.
Воно не гнулось. Я його зігнув.
Я все збагнув, я все тоді збагнув!
Я усміхався білими губами.
Душа стояла високо над вами.

А ВІН, З БОЛОТА ВИТЯГНУТИЙ ВОЗОМ,

тепер дивився вже згори униз.
А що б піти до голови по розум, —
кого рятуєш? Ворога?! Спинись!

Хай би захряс у тому жабурищі.
Хай би послухав співи комарині.
За ним і Конецпольського туди.
Вичісував би раків з бороди.

Так ні ж. Я дав їм вийти звітлія.
Я не хотів принизить короля!

От і живу, як цурка в смолоскипі.
Себе картаю в пам'яті живій. —
Чого ж ти їх не вистріпав на Стрині?
Тепер би не програв на Пляшовій!

ВСЕ ВИНЕН Я. ЗА ВСЕ. У ВСЬОМУ.

Не штука битву розпочати.
І першу битву, й другу, й сьому, —
все мусив я передбачати.

Я ж так був употужився на ляха!
За ці роки я так їх перетряс!
Чому ж не взяв я шапку Мономаха
у свій найвищий, в зоряний свій час?!

Коли вступив у Київ я комонно —
після Пиляви, після Жовтих Вод —
мене ж вітали малиновим дзвоном,
мене ж Мойсеєм називав народ!

Чому ж не взяв я владі притаманного?
Коронуватися в ті дні
на Теодора Начертанного
було начертано мені!

Почесним правом — волею народу.
Таке не снилось вичахлим родам.
А цар московський, він якого роду?
Він що, з князів? Я сам герба “Абданк”!

У них там Боголюбський,
у них тверські та клязьминські.
Романова знайшли десь, одмили од грізі.

А в мене за плечима король Данило Галицький!
А в мене за плечима всі Київські князі!

От і сиджу, дивлюся на вали.
Каміння скель — оце мої всі трони.

Над королями страж несуть орли.
А наді мною каркають ворони.

АЛЕ Ж ЯКА НАД РІЧКОЮ СТРОМА!

Обличчя скель пооране віками.
Тут нізвідкіль і приступу нема.
Її не візьмеш голими руками.

Згадав степи... Молочну, Яничерак...
Не те що цей мурований задвірок.
А про корону це я так.
Мені в короні змалечку цар Ірод.

ШРАМКО ПРИЙШОВ.

ПРИНІС НЕДОБРІ ВІСТІ.

Мені тепер не йде із голови,
як полонених, а не менш як двісті,
учора вранці полем провели.
Вони ішли, прив'язані до коней.
Одному ткнув хоч хліба у рукав.
Не дав жовпір благословить іконою,
а він же сина серед них шукав!

НАД ВАЛОМ ПРОЛЕТІЛО ВОРОННЯ.

Закаркало, крильми залопотіло.
Аж дріж пішов по шкірі у коня.
Мабуть, він знав, куди воно летіло...

Я ЗАВЖДИ ПЕРШИЙ БИТВУ ПОЧИНАВ.

Вони на нас посунули, я вдарив.
Початок був для мого війська вдалний,
і йшлося до перемоги конче нам.

Туман стелився в полі як у пісні.
Гусарам крил вже не тримав хребет.
Вже в небі знаки їм були зловісні.
Вже їхні коні їли очерет.

Уже ядром хитнуло короля.
Уже Потоцький у сідло не втрапив.
Уже Пшепорський з лівого крила
рвонув навтьоки, загубивши прапор.

Пани вже геть поникли головами.
А хто й на Краків нищечком потяг.
Король їх кляв корчемними словами.
Князь Єремія кликав до звитяг.

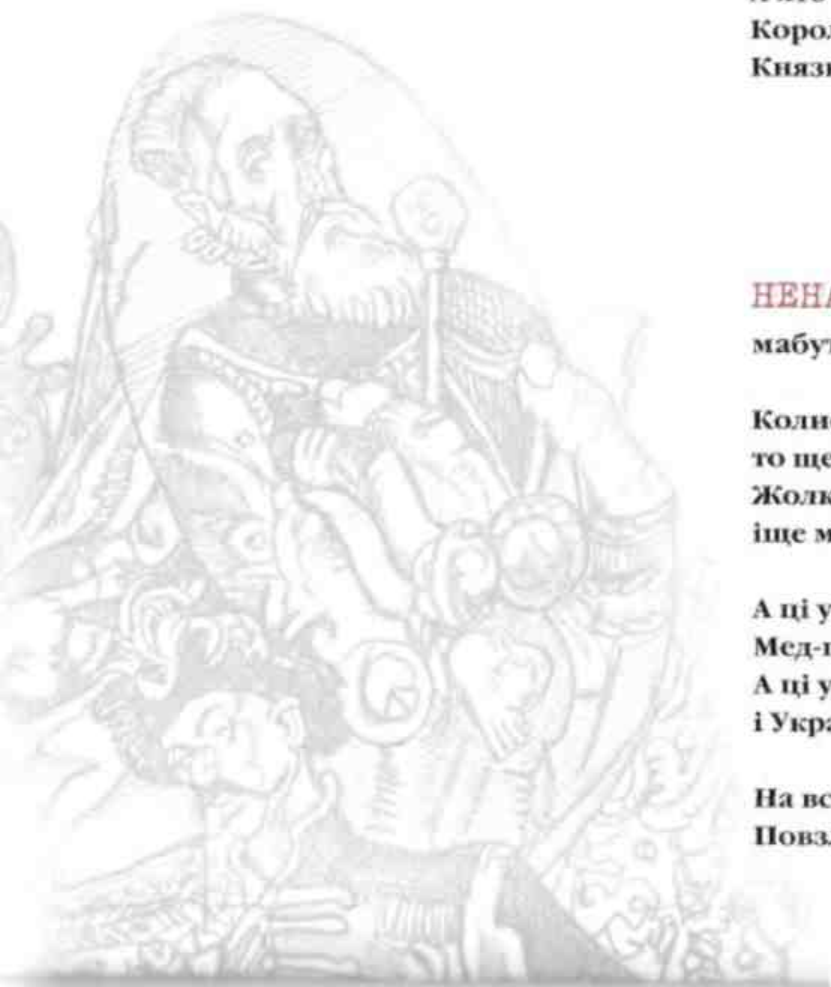
Над ким звитяги? Над своїм народом?!
Князь Єремія, з Вишневецьких родом!

НЕНАВИДЖУ ПЕРЕВЕРТНІВ. ЦЕ КОДЛО,
мабуть, не менш, ніж вороги, нашкодило.

Колись ішли під інші корогви,
то ще душа хоч ятрилася болем.
Жолкевський, гетьман, той, що із Жовкви,
іще молився й плакав перед боем.

А ці уже і вухом не ведуть.
Мед-пиво п'ють і по-чужинськи чешуть.
А ці уже і матір продадуть,
і Україну по світах оббрешуть.

На всіх шляхах линовиця гадючі.
Повзли до влади, терлись при дворі.

Відтак з Ревух робилися Ржевуські
і добрі хлопці йшли у Киселі.

В герби їм треба не орла, а змія.
Такі свої чужіші чужини.
Але найгірший, звісно, Єремія,
бундочний син волоської княжни.

ТВІЙ ГЕРБ, ВІДСТУПНИКУ ЯРЕМО,

в віках чорнітиме окремо.
Не княжим знаком, не орлом, —
твоїм відступницьким тавром.

На цій землі, слізьми политій,
не впишеш кров'ю на гербі —
ні слави Речі Посполитій,
ні слова доброго собі!

РОЗП'ЯТО НАС МІЖ ЗАХОДОМ І СХОДОМ.

Що не орел — печінку нам довбе.
Зласкався, доле, над моїм народом,
щоб він не дався знівечить себе!

Бо хто б там що про волю не курникав,
свою темноту називавши сном,
бува народ маленький, а — великий.
А ми давно розбовтані багном.

ЯК СТРАШНО ЗНАТИ ПРАВДУ БЕЗ ПРИКРАС!

Де воля спить, її ще й приколишуть.

За нашу силу пошанують нас.
А наші скарги в комині запишуть.

ЗБЛИЖАЄТЬСЯ ТОЙ ДЕНЬ І ТА ХВИЛИНА,
той день і час уже не в далині,
коли задзвонить кожна бадиллина
нечутним дзвоном – це вже по мені.

Невже мій шлях загубиться у мотлосі
і потьмяніє днів моїх скрижаль?!
Надходить час останньої самотності.
Не все я встиг. Усе не встиг. На жаль.

А ВТІМ, ЖИТТЯ ЗБУЛОСЬ. ОББИВСЯ І ОБРАНИВСЯ.

І жити міг лиш так, а не інак.
І вів людей. Якщо це знак обранства –
який важкий і невблаганний знак!

Це вже таке – ні стерти, ні зносити.
Моя погибель – мій же оберіг.
Душі моєї грізний Ненасищець
ще не приборкав ні один поріг.

Я – ХТО? Я ГЕТЬМАН СТЕПОВОГО БРАТСТВА.

Мое життя не щедre на “віват!”
Я ж не король. Але якщо вже брався,
то мусив цю державу збудувати.

І силу ж мав, і славен був спочатку.
Перемагав у кожному бою.
Чого ж не одяг я ту золоту обичайку
на вільну й горду голову свою?!

Була б у мене влада нестеменна
і династичне древо королят.
І мій народ, дорівняний до мене,
уже ніхто не смів би обмовлять.

Були б у нас і вольності, і право.
І нашу славу множили б митці.
Держава — держить. Бо вона — держава.
У неї скипетр влади у руці.

Але ж, на лихо, я не прагнув трону.
Свободи прагнув, честі і ума.
Та й хто гризеться за корону,
у тому величі нема.

БУВ ПРИ ДВОРАХ. О ВИШУКАНА ЧЕМНІСТЬ!

О хижий блиск золочених шудік!
Вони мені показують ученість.
Я теж, мабуть, не темний чоловік.

Горація читав. Словами золотими
все залягло скарбницею ума.
Врочистий грім високої латини
і мудра в'язь слов'янського письма.

Турецьку знаю, був там у полоні.
Польщизну вчив. Французька на мазі.
Якби мав час, теж міг би написати
галантний лист мадам де Шуазі.

Якби ж ми звичні до таких відвідин.
І шкельцем грати з королівських лож.
Щоб ми були появлені пред світом
в реляціях послів, в опініях вельмож.

Щоб мали свій Версаль. Щоб панство було вчене.
Щоб на жінках — еддаби і колье.
Щоб не до короля, але таки до мене
приїхав той Бошлан чи той же Шевальє.

Щоб двір у мене був. Щоб танці відзігорні.
Щоб з'їхались послы. Щоб цісар гостював.
Щоб був пїт, ділами й духом горній.
Щоб той мені пїт хоч жінку оспівав.

Вона ж у мене що, не гірша королеви.
Її вдягнути в це, і вже "пардон, мадам".
У них там Фонтенбло. У них герби і леви.
А в нас тризуб князівський. І той же мій "Абданк".

Щоб саяв мій палац. Щоб музика і сальви.
Щоб знали етикет. Щоб їли артишок.
А в мене вона що, в садку садила мальви.
Полковникам внесла три миски галушок.

От ми такі і є в очах всієї Європи —
козакко, чернь, поспільство для ярма.
Ізгої, бидло, мужики і хлопи,
в яких для світу речників нема.

А ЩО У НАС РОБИТЬ ВСЕСВІТНЬОМУ ПІІТУ?

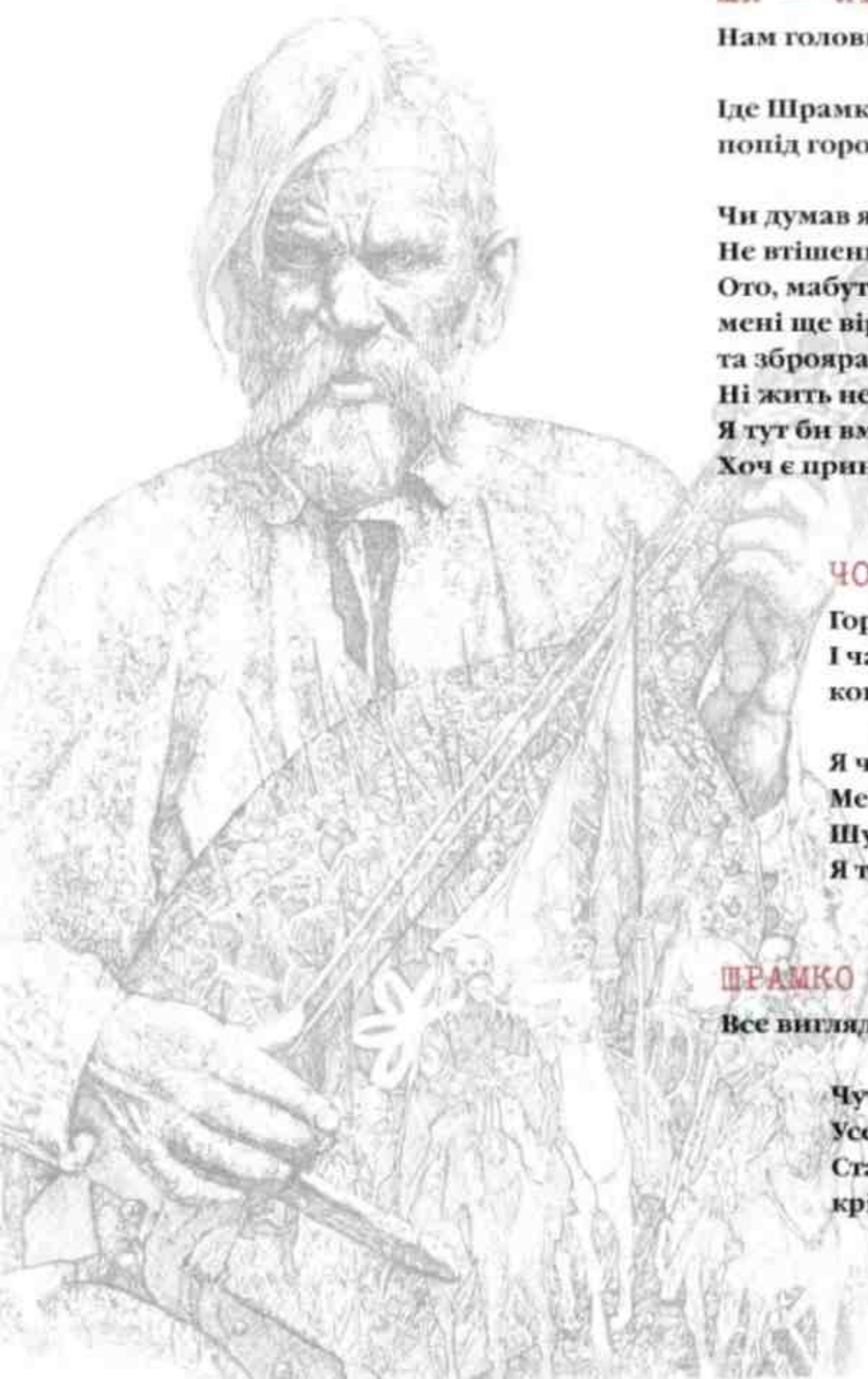
Ні світського письма, ні людських понять.
Пііти всіх земель говорять всі до світу.
А наші все до себе гомонять.

Ну, а якби нам матінка Оранга
підкинула Вергілія чи Данта?

То й був би він тут за приблуду
і невідомий на весь світ
неодукованого люду
неошанований пііт.

МИ — ЛІРНИКИ. МИ ЛЮБИМО ВЕРТЕП.

Нам головне — співати про калину.

Іде Шрамко. Он рясою мете
попід горою кольорову глину.

Чи думав я так доживати вік?!
Не втішений ні друзями, ні дітьми.
Ото, мабуть, єдиний чоловік
мені ще вірний. Крім хіба що відьми
та зброяра і джури. Отако.
Ні жить не хочу, ні вина із бочки.
Я тут би вмер, якби не цей Шрамко.
Хоч є принаймні з ким посидить мовчки.

ЧОРНІЮТЬ НАШІ ТІНІ БІЛЯ БРАМИ.

Горить багаття. Булькає казан.
І час від часу зависа над нами
коштовностями зір усипаний кажан.

Я чую тишу вперше у житті.
Мені здається іноді, що глухну.
Шугають в п'їтьму іскри золоті.
Я теж багаття. Погорю і вщухну.

ШРАМКО ВСЕ ХОДИТЬ НА ВЕЛИКИЙ ШЛЯХ.

Все виглядає сина у полях.

Чутки приносить. А вони невтішні.
Усе як душу побиває шріт.
Старі дуби, дукатами торішні,
крізь чорні пальці дивляться на світ.

Боролись ми. Боролись наші предки.
Вже наших втрат неміряне число.
А знов свободу починай з абетки.
А знову скрізь те саме, що й було.

Те ж саме панство. Утиски, оренди.
Як рік, і два, і три тому, і п'ять.

Стоять ті польські консистенти,
постоем стали і стоять.

Адам Кисіль там робить якісь скоки.
Як той литовський цїп —

молотить на два боки.

Горить Волинь. Болить Галичина.
Ярема знову людність розпина.

А тут іще з'явився гайдабура,
як хижий звір, живущий навідруб,
якийсь отаман Лисенко, вовгура,
безвинний люд мордує, душогуб.

Конає край, розірваний навпіл.
І вже вступає в Київ Радзивілл.

ВСЕ ЯК У ПРІРВУ. КОРСУНЬ, ЖОВТІ ВОДИ.

І що не шлях, то вічний манівець.
От тільки хопим дещицю свободи,
і знову, знову все іде внівець!

І знов на нас якась лиха година.
І знов свобода зрубана на пні.
Ох, у житті свобода лиш єдина,
одна свобода — та, що у мені!

...ПРИСНИЛОСЬ ПЕКЛО. ДИМУ ЧОРНІ ПЕЛЕХИ.

Зелений кінь. Ворота. І петля.

І дзвонять, дзвонять, дзвонять,

дзвонять келихи! —

як ті... тоді... в наметі короля...

ТАКА МОЯ ПІД ЗОРЯМИ НОЧІВЛЯ.

Я вже і снами вбитий нановал.

А м'ята ж тут — смарагдова, вечірна!

Потреш в руках — як дома побував.

Як там тепер? Без неї тьмяні лостра.

Аврукають на ганку голуби.

Чиясь душа, рожева як пелюстка,

влітає в дім скорботи і ганьби.

Стоїть мій сад з плодами на деревах.

Старшин своїх чекає гетьманат.

І жолоб той на трьох залізних левах
із кільцями — щоб коней припнати.

Та не іржуть вже коні біля брами.

Бо хто приїде, хто їх там припне?

Сумний той дім і темний вечорами.

Нема Гелени. І нема мене.

КРАСУНІ ДОЧКИ СКУЧИЛИ ЗА ТАТОМ.

А з мене й справді тато був незлий.

Сини мої — Тиміш до шаблі вдатен,

а Юрій до науки, але він ще малий.

Був ще один синочок,

мизинчикок, мазунчик.

А вже таке сміливе — моя, козацька, кров.

Під час того наїзду
загилів, пана влучив.
Його тоді Чаплинський до смерті заповор.

Аж страшно як згадаю. Я мчав несамовито.
Я в Суботів примчався... Ох, сили не стає...
Мій хутір пограбований. Дитя мое убите.
Гелену мою вкрадено. І все вже не моє.

О Січ, козацька мати!
І ти, Великий Луже!
Та будьте ж мені свідками між Богом і людьми,
що був я приневолений хопитись за оружжє.
І це кровопролиття тут почали не ми.

ЧАПЛИНСЬКИЙ ЩО, ХІБА Ж У НЬОМУ СПРАВА?

Наддуристий панок, хапкий на свіжину.
Законом шестиазурного права
забрав мій хутір і забрав жону.

І сина в смерть забив.
Де бігав мій хлопчина,
я вже застав лиш кров на спорниці.
Чого не бачив досі я очима,
побачив раптом саднами душі.

Ото мій край, ото — під нагаями!
Ото вони, трикляті, а то — ми.
І доки править панство з холоуями,
добра не буде людям і з людьми.

Так ті вельможні, футрами підбиті,
за три віки далися нам взнаки! —

станцьовані, оспалі, перепиті,
пихами набахтурені панки.

Для них законів не було й нема.
Вони усі в грабунках одностайні.
То Шемберк в мене відібрав млина.
То Долгерт взяв коня з моєї стайні.

Та все плетуть якісь підступні сіті,
та все лаштують засідки мені.
Не був безпечен вже ніде на світі —
ні дома в себе, ні в Чигирині.

То сплять скирту. То націлять жерла.
То серед ночі зчинять га-ла-ла.
Аж перша жінка і злягла, і вмерла,
і тиху душу Богу віддала.

Я ОПИНИВСЯ У ВЕЛИКІЙ СКРУТІ.

Минає рік — він знову за старе.
Чаплинському сподобався мій хугір.
Не оддаси — наїздом забере.

Чаплинському сподобалась Гелена.
Чаплинському сподобався мій дім.
Він все одніме — і не тільки в мене.
У всіх одніме — і не тільки він.

І треба гнати всю оту ватагу.
Звільнятись треба від того звір'я.
Якщо вже я дізнав таку зневагу,
то як живуть безправніші, ніж я?!

ДО СУДУ ВДАВСЯ. ТА ПРОДАЖНІ СУДДІ.

Мене ж було й посаджено в тюрму.
А там, в тюрмі, у тиші на віднодді,
є час про все помислити уму.

Дарма сміявся ворог мій ехидно.
І перемогу празнував. Дарма.
Воно з-за ґрат свободу краще видно.
То добрий вишкіл іноді – тюрма.

АЛЕ Ж ГЕЛЕНА! БОЖЕ МІЙ, ГЕЛЕНА!

Уже чужа, Чаплінського жона, —
а потайки приходила до мене,
приносила у кухлик вина.

Вона йому належала з принуки.
Сама казала — силою взяли.

Як я крізь ґрати цілував ті руки,
які мені той кухлик подали!..

Я ВТІК З ТЮРМИ. МЕНІ ПОМІГ ТОЙ ШЛЯХТИЧ,

який мене стеріг. Стеріг мене й прозрів.
І я пішов на Січ.

Помчав тим самим шляхом,
що змалку знав при сонці й при зорі.

Віки з віками в небуття відцокали
у вічних ловах правди і добра.
А запорожці все сидять як соколи
на чортмлицькiм рукаві Дніпра.

Приїхав я не пишним, не маєтним.
Признали враз, зібрались козаки.

Ударив дзвін. Мене обрали гетьманом.
І почалося. Я повів полки.

НЕ ТЕМНИЙ БУНТ, НЕ ЧОРНЕ ВІРОЛОМСТВО,
не на розбій нагострені шаблі,
не ради слави і не задля помсти, —
а за свободу рідної землі!

МЕНІ КЛЕЙНОДИ, СПРАВДІ, ДАВ КОРОЛЬ.

Він ще вважав, що я його підданець.
Так нам судилося. В неклі наших доль
не знаєш сам — ти бранець чи обранець.

О, не забуду, доки і живу,
і той майдан, і ті дерева з інсеем.
Мені дали козацьку корогу
і привілеї з королівським іменем.

З гармат смальнули, сніг синнув з гілля.
Я тішився клейнодами своїми.

Але чому — імено короля,
а не ім'я свяченне України?!

Гарматний грім одгуркотів і стих.
Приймав послів я у своїй господі.
Пили вино із кубків золотих,
воно було гірке мені на споді.
Я ту гіркоту заливав вином.
Пив за здоров'я їхнє. А Гелена
люльки нам набивала тютюном.
І я димів, як попіл Карфагена.

Вони не знали, що в моїй душі.
Чи вдячен я за ласку королівську.

... Біля гармат стояли гармаші.
Мені не спалось. І не спалось війську.

НЕ ВИПРОСИВ. НЕ ВКРАВ. НЕ ЗБОГАРАДИВ.

Узяв свободу, приналежну нам.
Дивуйся, світе, я ще їх і зрадив!
А що я, власне, винен тим панам?

Настав мій час, і я задав їм хлости.
Хіба я раб, щоб жити з їх щедрот?
Для них я – вождь збунтованого хлонства.
Для мене я – замучений народ.

Всі люблять Польщу в гонорі і в славі.
Всяк московит Московію трубить.
Лиш нам чомусь відмовлено у праві
свою вітчизну над усе любить.

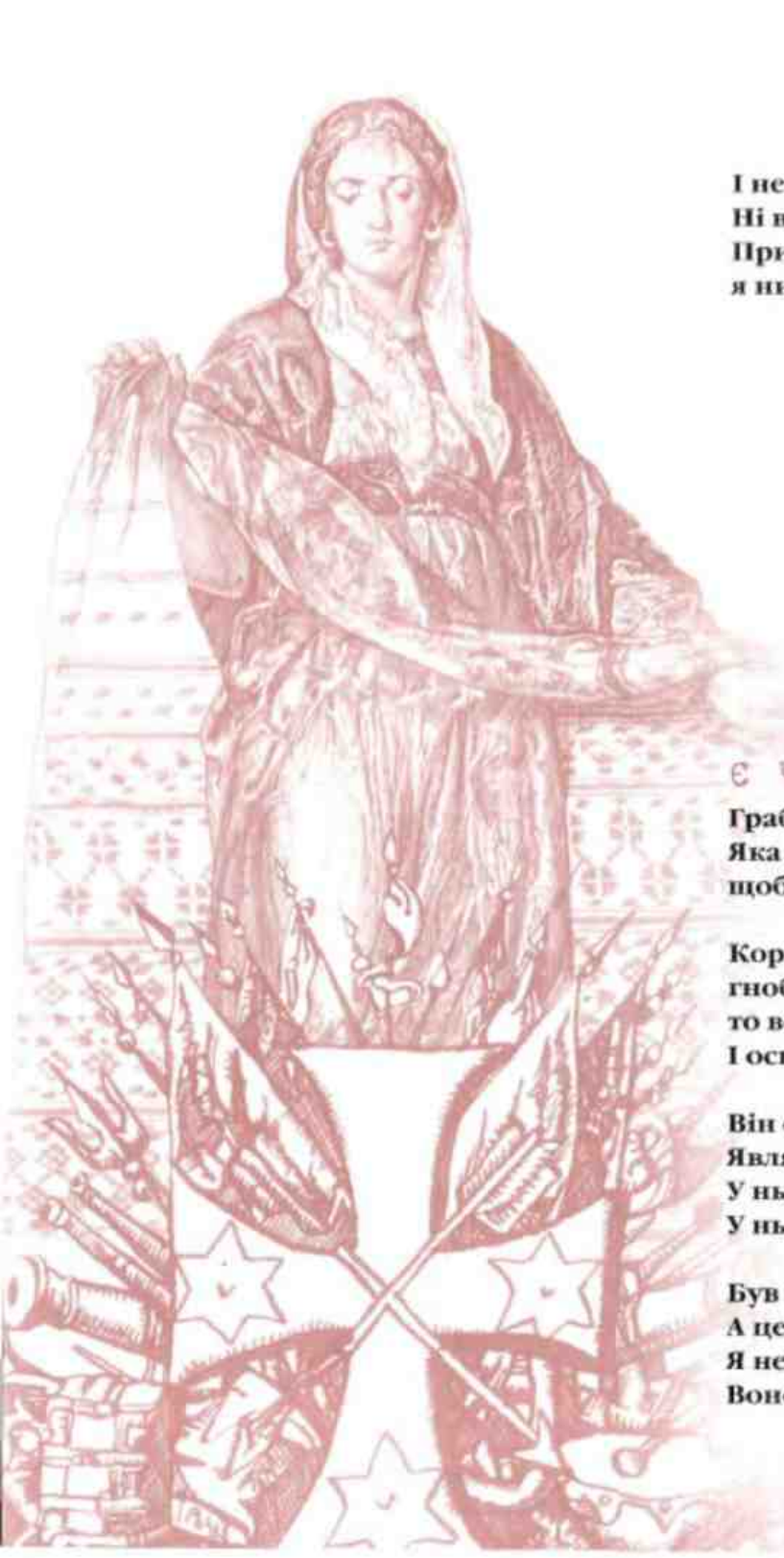
МІЙ ДВІР В ЧИГИРИНІ, АВЖЕЖ, НЕ ФОНТЕНБЛО.

Там плюц не повивав мережані альтани.
Троянди не цвіли. І часу не було
довбати в скелі голубі фонтани.

Був замок весь у прорізах бійниць.
З глибин камінних добували воду.
І замість всіх придворних таємниць
було єдине – мрія про свободу.

Не протирав паркети шалапут.
Не шелестіло сукнями жіноцтво.
І жоден з дипломатів, ниткоплут,
не мав де показати своє пустомолотство.

І не було алей на променад.
Ні вишуканих вин, ні пундиків, ні печив.
При Бродах взявши сорок п'ять гармат,
я ними Чигирин ще більше убезпечив.

Були полки і зброя розмаїта.
Залоги скрізь, і тут, і за Дніпром.
А нам би ще мислителя, пійга,
щоб володів — як шаблею — пером!

МОЛЮСЯ НАШІЙ ПРЕСВЯТІЙ ПОКРОВІ —
благослови і пера, і шаблі!
Бо лиш народи, явлені у Слові,
достойно жити можуть на землі.

Є ЧУТКА — ВИШНЕВЕЦЬКИЙ НАСТУПА.

Грабує край, лишає пустовщину.
Яка його несправедна тропа —
щоб наступать на власну батьківщину!

Король, султан, визискувач, торгаш,
гнобитель, кат, загарбник войовничий —
то все чужі. А Вишневецький — наш.
І ось тому для мене він найгідчий.

Він од князів веде свій родовід.
Являє віть шляхетну і відому.
У нього жінка з роду Радзивілл.
У нього мати — Могилянка з дому.

Був прадід славен в нашому краю.
А цей як звір, душа без покаяння.
Я не борюся з ним — протистою!
Воно смертельне, це протистояння.

Йому тепер без мене, ясно, рай.
Нема кому із нього пір'я драти.
Повзявши намір визволити край,
о, як я міг ганебно так програти?!

ТЕПЕР ДОВІКУ НА МЕНІ ТАВРО.

Не одмолю і в чорній власнянці.
У сні я переплив Дніпро.
Але чомусь причалив до гробниці.

ВТОМИВСЯ. ЗАНЕПАВ. ЗНЕВІРИВСЯ. ПІДДАВСЯ.

Зрадіють вороги, що вмєр в такій ганьбі.
Не маю права вмєрти. У тому ж і біда вся —
при владі чоловік належить не собі.

Але над ким, над ким, над ким
тепер я в світі владен?!
Самотній чоловік, я дуже безпораден.

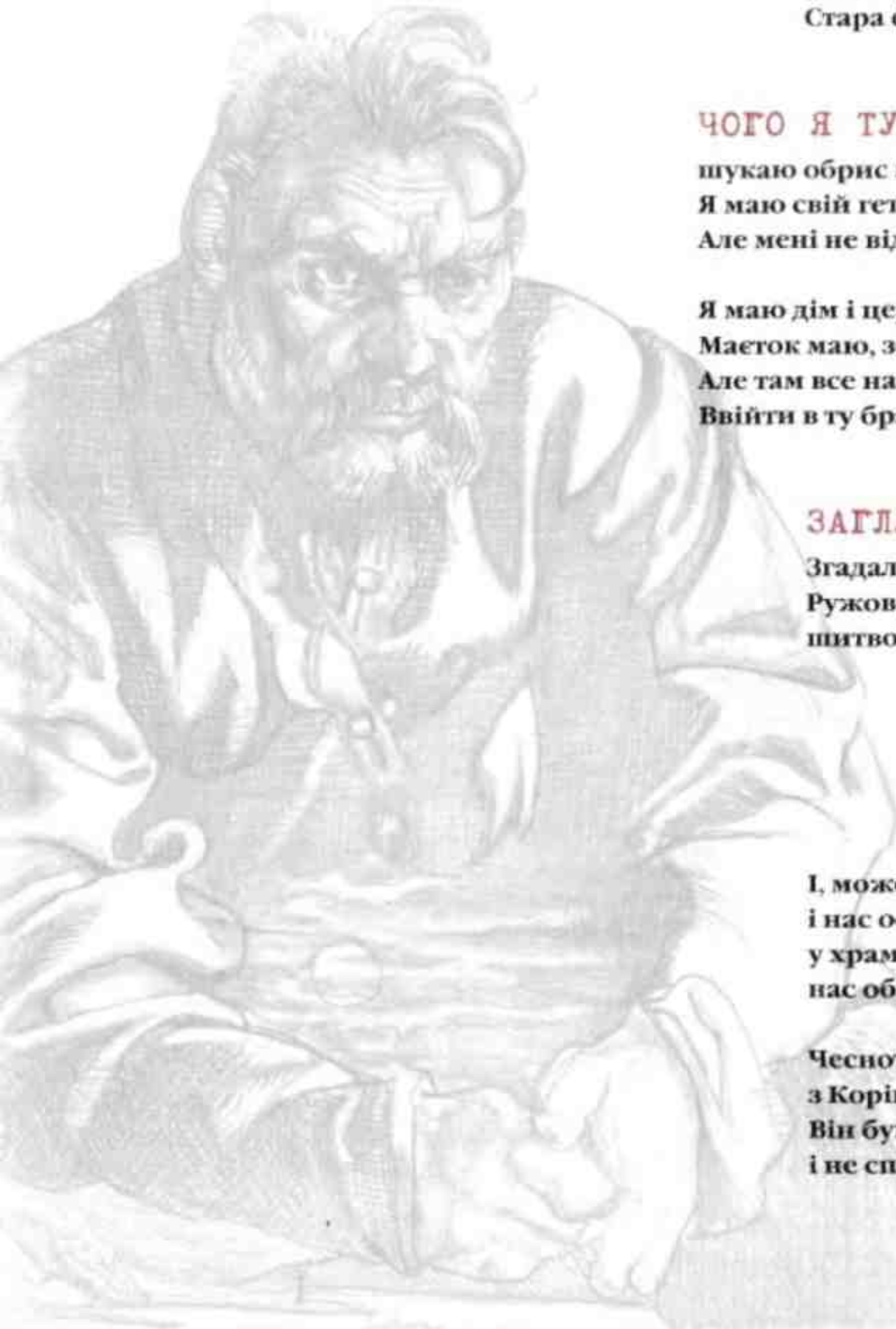
Вже в небі зорі висіяли мак.
Дорога спить над ставом очеретяним.

Відноясавши шаблю, ти вже так —
іще людина, але вже не гетьман.

Звикати важко. Жаль гнітить людину.
У славі й шані був я ще торік.
Та що таке? Ні вогника ж, ні диму,
а вранці знову півень — кукурік!

Верба зігнулась як стара прочанка.
Невже хтось є на згарнщах села?
Хоч би яка вродлива підзамчанка
мені води у кухлику внесла.

Оце таке. Ні дому. Ні жони.
Стара фортеця. Сови. Кажани.

ЧОГО Я ТУТ? КРІЗЬ КІГТІ ЧАГАРИН

шукаю обрис втраченого храму.
Я маю свій гетьманський Чигирин.
Але мені не відчинили браму.

Я маю дім і церкву Ілїї.
Маєток маю, землю свою отчу.
Але там все нагадує — її.
Ввійти в ту браму я і сам не хочу.

ЗАГЛЯНУВ СПОГАД У ВІКОНЦЕ МИТІ.

Згадалося життя мое — тамте!
Ружова пані в синім оксамиті,
шитво на грудях біле й золоте.

Моя Гелена... Не моя Гелена...
Я вже не мав ні вольностей, ні прав.
Ту жінку спершу викрали у мене,
а потім я оружно відібрав.

І, може, це було переступом,
і нас осудять в небесах, —
у храмі Божому, всечесному,
нас обвінчав Іоасаф.

Чеснот владика незліченних,
з Корінфа мав високий сан.
Він був людина — не із чемних
і не співав мені осани.

Але він був і піп, і воїн.
Священик був на грізний час.
Він був поставою достоен.
Він настир був, і добре пас.

ВІН ДУЖЕ БУВ ЗНАЧНИЙ. СВОЄ ЩОСЬ МАВ НА ДУМЦІ.

Носив коштовний хрест на срібнім ланцюгу.

Панів благословляв із Рима папський нунцій.
Стояло їхнє військо коліном в пилюгу.

Той папський посланець амбітні мав інтенції.
Врочисто говорив, аж мліли вусачі.

Той нунцій роздавав полякам індульгенції.
А наш Іоасаф усе святив мечі.

ШРАМКО ДЕСЬ ЧУВ, ЩО ВІН ПОЛІГ ЯК ЛИЦАР.

Первосвященик мій, в миру анахорет.
Душпастир і козак, єдиний у двох лицях,
коли нас відтіснили, він вийшов наперед.

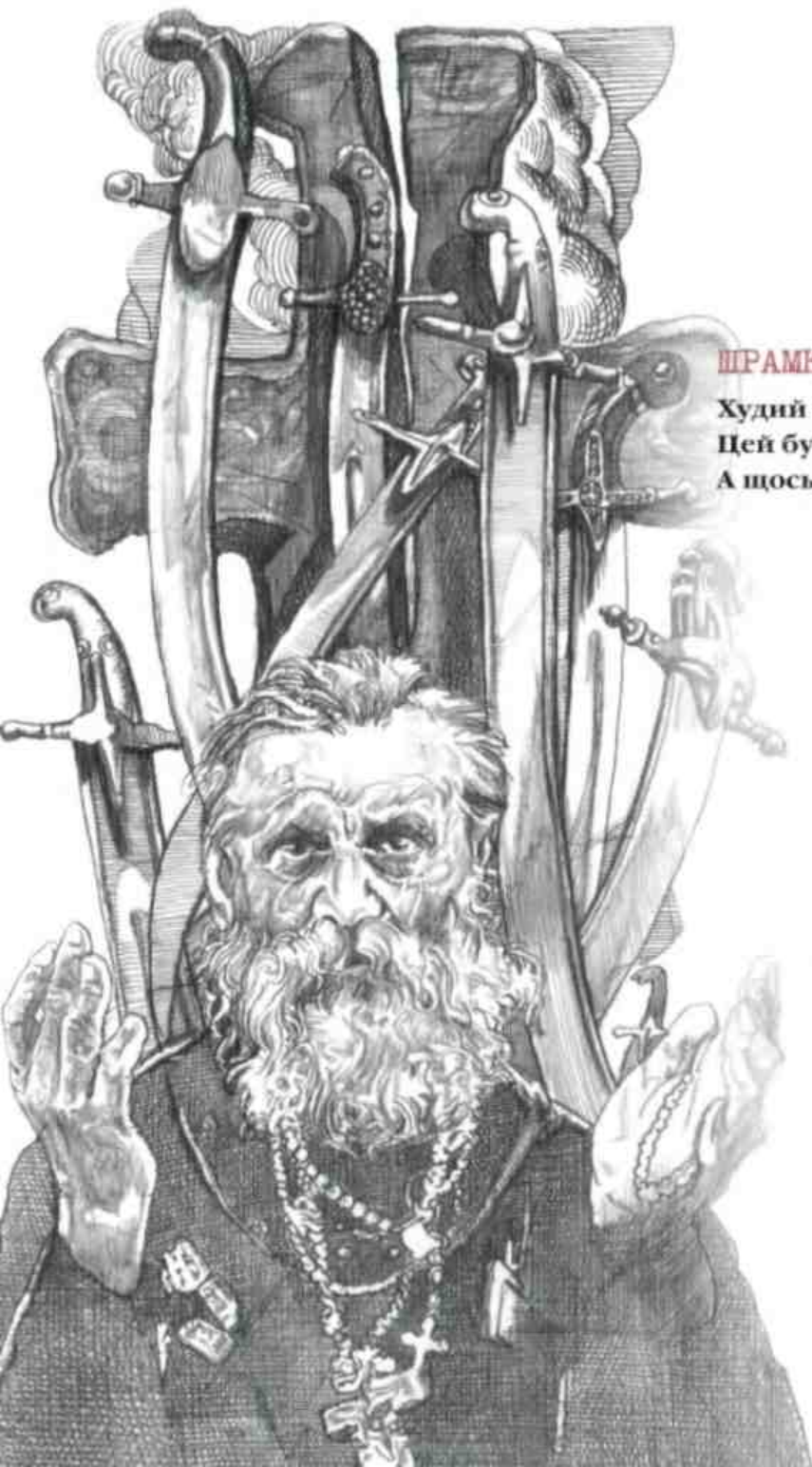
Він їх синяв хрестом. Він заклинав.

І джура
не встиг його прикрити, бо ворог осадив.
І найманець, чужак, якась продажна шкура,
мечем йому той хрест у груди вгородив.

Він так там і лежав.

І в день свого тріумфу, —
розказував Шрамко, як чув із людських вуст, —
туди прийшов король і зняв свого треуха:
серед мерців лежав у митрі Златоуст.

І навіть *цей* король збагнув тієї миті,
хто перед ним лежить.

І повелів перстом —
от цього поховати — із почеснями, в митрі.
У повнім облачинні, з проламаним хрестом.

ШРАМКО — ЦЕ ЧОЛОВІК НЕПОКАЗНИЙ НА ВРОДУ.

Худий і хорovitий, і не мужицька кість.
Цей був би нездолящий для битви, для походу.
А щось та щось нам прийде з містечка розповість.

— Оце недавно у один повіт
приїхав проповідник, езуїт.
Таку цвітасту казань говорив.
За нашу мову нас таки й вкорив.
Він говорив польщизною рекомо,
що люд говорить хтозна по-якому.
Що мова ця погана і невдатна,
для філософій різних непридатна.
Що це наріччя, як йому здається,
для вчених слів ніяк не надається.
Що з тої мови, попри всі старання,
лише одна невіжа і блукання.

Вони вважають мову нашу бідною
і нас вважають темними людьми.
Але ж, диви, найпершу в світі Біблію —
слов'янську — миру появили ми!

А інший раз постояв біля брами,
потупкався, почухавши брову.
— Вже, — каже, — десь і гетьмана обрали.
Уже й не одного. Розломлять булаву.

РОЗЛОМЛЯТЬ. ПІДГРИЗУТЬ. ЯК МИША, ЯК ПОЛІВКА.

Всі хочуть булави, всі борються за владу.
Та й буде булава — як макова голівка.
Отак поторохтять, і знову хтось продасть.
Не той, так той. Там зрада, там злодійство.

Там вигнали Сомка, обрали слимака.
Там наливайківці побились з лободівцями.
Там ті об тих зламали держака.

Все хтось про когось вигідає байку.
Усі ворота чорні від смоли.
Ті шлю проміняли вже на швайку,
а ті в орли Тетерю призвели.

Там вибрали якогось чоловічка
і думають, що це вже Вифлєм.
Ще й прізвище хороше — Запльойсвічка.
Отак одне одного й заплюєм.

Отак воно і йдеться до руїни.
Отак ми й загрузаємо в убогство.
Є боротьба за долю України.
Все інше — то велике мискоборство.

...НЕМАЄ ВЛАДИ — І НЕМА ТУРБОТ.

Нехай за неї б'ються, на здоров'я.
Вони гадають: булава — клейнод.
А булава, між іншим, це ще й зброя.

Приміром так. Посли від короля.
Ішлося про мир, захрясло в преріканні.
Хоч би й від турка чи від москаля,
хоч би там що, — послы недоторканні.

Але ж юрба не чує моїх слів.
Реве козацтво, шаленіє: "Зрада!"
На ганок тисне, шарпає постів.
Юрба у люті — то вже не громада.

Зчинилась бійка. Виходу нема.
Послів тих скільки, а юрби зо двісті.
Накоять лиха не з добра ума.
То я за булаву й передніх двох на місці.

Затихло враз. А то вже й за стрільбу.
Комусь уже і крові заманулось.
Я булавою прорубав юрбу.
Посли пройшли. Громада схаменулась.

ЯК Я ВТОМИВСЯ БУТИ ВСЕ НА ЛЮДЯХ!

Важке це діло — влада, булава.
То вони люблять, то вони не люблять.
Та всяк тебе ще й брудом облива.

Умри за них, і то їм буде мало.
Усе віддай — обізвуть хитруном.
Видать, це наше неподільне право —
своїх гетьманів обкидять багном.

Ось я тут вийду на дозірну вежу
та понавколо подивлюсь.
І ні від кого не залежу.
І тільки Господу молось.

Я КІНЬ. Я НЕ ТЯГЛО. Я ДОБРОЇ ПОРОДИ.

Як борозенний віл — тягну, тягну, тягну.
О Боже мій! А в світі ж є народи,
своїм великим знаючі ціну.

А тут, добивши слово до сколотин,
всяк хоче правду виказать свою.
І я, обляпаний болотом,
в чиїх очах невронений стою?

НЕ ЗВИКЛИ ДУМАТЬ, ЗВИКЛИ ГОВОРИТИ.

Кричати звикли – “слава” та “ганьба”.
Злидений дух, прикутий до корита,
лише ногами правду розгріба.

ДУША ЗАХРЯСЛА В ЦЬОМУ ХОМУТИННІ,

де лиш горби вклоняються горбам.
Як там я вчив ще змалку по-латині:
“Гублю себе, коли служу рабам!”

**НЕ ПЕРЕСЛІДУЮТЬ МЕНЕ
ВИДІННЯ ЛІТ МОЄЇ СЛАВИ.**

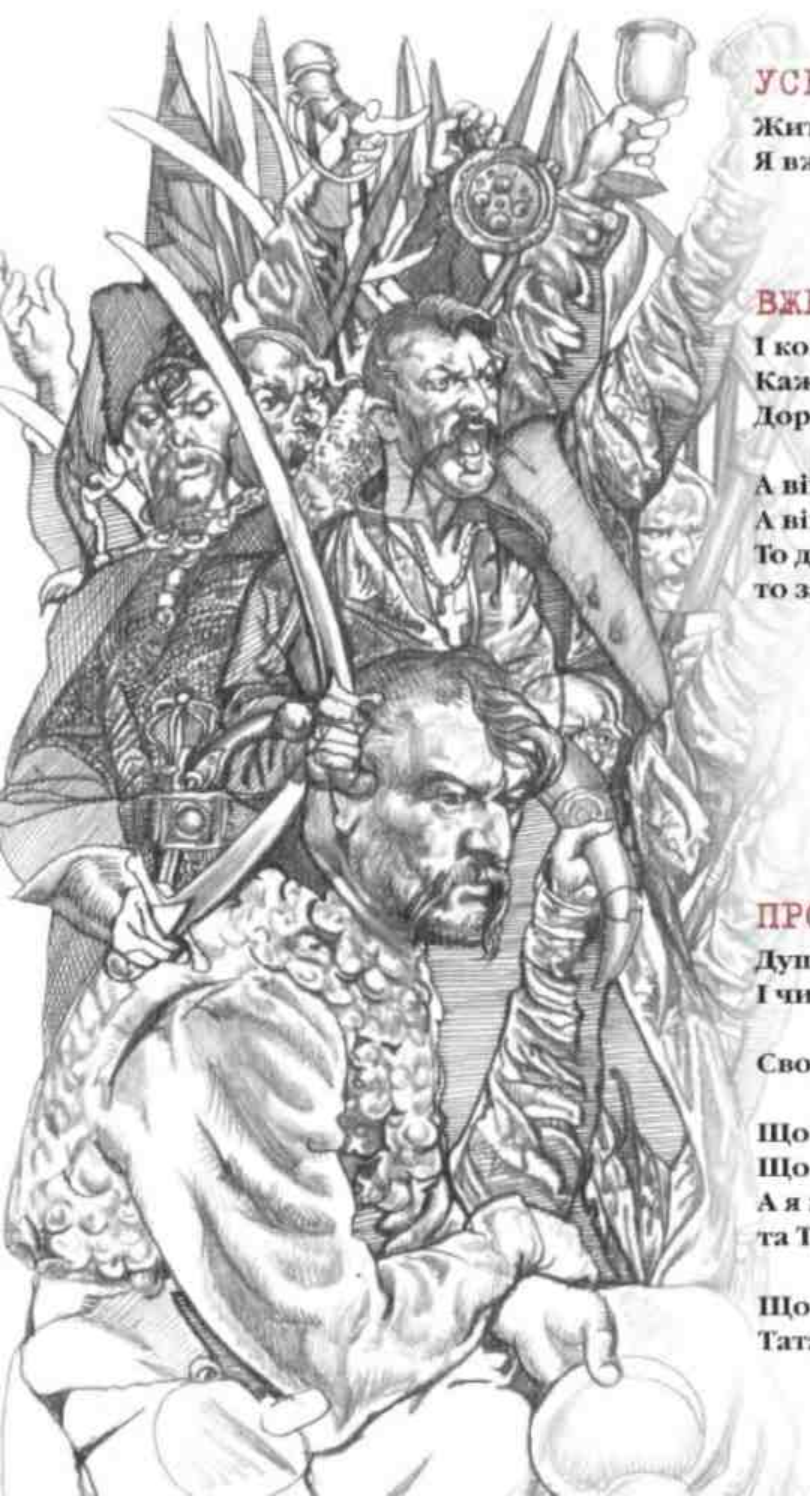
Хіба що, може, трохи кави.
А весь той блиск, ті златоглави,
усе те пишне і гучне
не переслідує мене.

Я в ці руїни душу доволік.
Тут, певно, вже й кінчатиму свій вік,
повержений чужими і своїми.

А нащо всі ті сногади здались?
Це як спитать:

чи сниться цим руїнам —
вони були фортецею колись!

УСЕ МИНУЛО, НАЧЕ СОН ЗНИКОМИЙ.

Життя за мною браму зачиня.
Я вже й обжився. Маю трое коней —
ЗЕЛЕНИЙ КІНЬ і наші два коня.

ВЖЕ Й ДЖУРА МІЙ ДО ТИШІ ТУТ ЗВИКАЄ.

І коні забувають про сідло.
Кажу: — Іди. Вона ж тебе чекає.
Дорогу не забув? Утрапиш в те село?

А він мовчить і держить страж ночами.
А він мовчить, затявся раз на все.
То десь сомів наловить під корчами,
то зайця десь вполює принесе.

МЕНІ ЦЯ ТИША ЯК МОЯ ТРУНА.

Дивлюся в ніч. Ні виходу, ні входу.
І тільки тихо лопнула струна
десь на бандурі на суху погоду.

ПРОЙШЛИ ДОЩІ — ЗАМУЧИЛО СПЕКОТОЮ.

Душа гортає тисячі причин.
І чим я, чим я, чим
поразку цю спокутую?
Свою провину виправдаю — чим?!

Що зброя в короля не те що наші пристрої?
Що в нього Хубальдт, Страус, Радзивілл?
А я мав жменьку турків із Силістрії
та Тугай-бей ногайців нам привів.

Що хан Гірей не кращий із Гіреїв?
Татари добрі воїни. А він —

аби набрать невільниць для гаремів.
Це хан-здобичник, воїн не для війн.

Що наше поле тужить за сівбою?
Що коні харапудяться в грозу?
Що в тих походах — поки діждеш бою —
возами хворих з табору везуть!

Що я мав привід для тяжких сутегій?
Що чув прилюдне глузування й сміх?
Принижений, покривджений на честі,
я переможцем бути вже не міг.

Що був туман? Що третій год розруха?
Що військо потерпало від дощу?
Кому скажу і хто мене послуха?
Чи ж думав я, що край зананацу?!

ДУМКАМИ ЗА НІЧ ДУШУ НАТОМИВ.

Ліси шумлять, моє зелене віче.

І знов той самий півень-будимир.
Села нема, а півень кукуріче.

Ізвідки б то? Усе ж тут поруйноване.
Нема притулку півню ані псу.
Лиш дикі звірі в заростях зіноваті
незриму здобич іклами пасуть.

Та кози, недострелені панами,
усе ще ходять вільно табунами.

Стоїть в підзамчі здичавілий сад.
Двори стоять вже не двори, а згадка.

Було село димів на п'ятдесят,
тепер хоча б одна-єдина хатка!

Лиш на хресті зотлілий вже рушник
кудись летить у вирій піднебесний.
Знуцання. Знищення. І зник
народ замучений і чесний.

ЦЯ ТІНЬ ВІКІВ — ФОРТЕЦЯ НАД ЯРАМИ.

Учора обійшов її кругом.
Надиграв хатку. Дві віконні рами
обтягнуті свинячим бордюгом.

На живоплоті глечики взірчасті.
В подвір'ї світить ребрами гарба.
І курка глинястої масті
вівсяне триння розгріба.

А ось і той, що будить мене вранці.
Тут навіть пес на мене загарчав.
Це, значить, я. А це мої підданці —
єдиний позосталий тут гончар.

Дідусь бурчить, як завше дідугани.
Що все не так, не те що в давнину.
Верстат свій крутить босими ногами.
Гладушкики сміються на тину.

В городі піч, на гудинні череп'я.
Старенька хата, крита очеретом.
І каже дід: — Оце вже ледь ходжу,
а ще кручу оцього обергаса.
Колись, було, конячку запряжу
та й повезу у Паволоч на Спаса.

Тепер уже нема тих ярмарків.
Тих діточок, того земного раю.
То я оце їм пищки роблю
та й сам собі у ті свистульки граю.

Котрий вже рік ні горнятка не спродав.
А ти звідкіль? По ділу чи гульма?
Ге, — каже, — гарні свищики, а спробуй.
Ну, але що ж, коли дітей нема.

То я в нього купив. І не сказав, що гетьман.
Посиділи. Садок. Листочки шелестять.
А що, якби впізнав? То так би мене гетьнув!
Мені те Берестечко ніколи не простять.

І САМ Я НЕ ПРОЩУ СОБІ САМОМУ.

Це також промине? Як кажуть: о-ля-ля!
Отут ти помилився, премудрий Соломоне.
Поразка — це поразка. Вона нас істребля.

ХТО Я ТЕПЕР? НАЙНИЖЧИЙ ІЗ НАЙНИЖЧИХ.

Одна поразка — і пропало все.
Вже що ж мені робить, хіба свистіти в свищик
та їсти той куліш, що відьма принесе.

АЛЕ Ж ВІН БУВ, ТОЙ КОРСУНЬ, ТА ПИЛЯВА!

Я виграв би ще тисячу Пиляв!
Моя рука, чого ж ти стала млявою?
Мій розуме, чого ж ти занепав?

Де моя добра слава у народі?
Я вже як прах своїх сороковин.
Мене кляли на Масловому Броді.
Мені уже не вірять Чигирин!

Мене вже можна голими руками.
Пора міняти шаблю на патик.
О, де ж мої полковники з полками?
Де мій Богун, Пушкар і Джеджалик?!

Де слів моїх пекучі атраменти?
Моєї долі не глухі кути?!
Мені вже так. Мені вже або вмерти.
Або воскреснуть і перемогти.

ДРУГІ ПІВНІ ПІЮТЬ. ОЧІ СОЛОВІЖЬ...

Й ой, та як сісти та подумати – думи посивіють.

Україно, Великомученице, зоре моїх нещасть!
Де сини твої, мамо?.. Тільки руки ламати.
Один за тебе умре. Другий тебе продасть.
Третій не знає, хто його мати.

Один за тебе умре!.. Другий тебе продасть.
Третій не знає, хто його й мати!

Гей, та як сидів же я у хана під вартою,
та вартували мене татарове.
А один такий синьоокний,
і лице таке тонкоброве.

То я й кажу йому: – Синку!
Ану ж подивися на оте поле.
Отам твою матір вели Чорним Шляхом.
Отам, над тими кручами,
їй рученьки викручували.
Співала ж вона “Котка” над тобою.
Тулила до серця, навчала казати: “Мамо”!
А “гато” не вчила, плакала.

Як там тебе — Гасан, Мехмет, Алі?
Тебе ж приніс делека на крилі!
Оце ж ти чуєш мову не чужу.
Ти розумієш, що тобі кажу?

Мовчить. Дивиться. Повертає до мене списа.
А я кажу: — Та забери свою залізну штрикавку!
Я ж не тікаю.
Це ж земля твоєї матері!
Невже ти сам мене не відпустиш?!

Та так легенько одвів його спис рукою.
Й ой, та як крикне ж він вовчим голосом!
Татари збіглися, обступили.
А він мене списом припер до намету
та так суверделить мені у груди,
щоб татари ж бачили
що він татарішний!

А я балакав із тобою ще,
кліщак, перевертень, убоїще!
Син полонянки, татарчук.
Насіння чорної забави.
Ти не людина, ти — ярчук.
Собака з вовчими зубами!

А очі що ж? Це тільки масть.
Хоч би ж не думать, задрімать...
Один за неї умре. Другий її продасть.
Третій не знає, хто його й мати...

СТРАШНА ЦІНА ВОРОЖОЇ НАВАЛИ.

Терни як люди. Люди як терни.

Отак ми пожурились, отак ми й поснівали.
І я без голосу й бандура без струни.

АЖ ОСЬ НАРЕШТІ ТАМ, УДАЛИНІ,
з'явилась ніби цяточка єдина.
Два дні дивився — ну то йде чи ні?
А то будяк. Я думав, що людина.

ЯКА САМОТНІСТЬ! З ТЕМРЯВОЮ ЗЛИВСЯ.

Мене нема. Я згрище. Я дим.
Приходив дощ, пошепотів із листям.
Та й знов нікого, знову я один.

Десь вне пес. І каркає ворона.
Внизу туманом дихають яри.
Бійниці мружить башта оборонна.
Смутні мої самотні вечори.

Оце вже й все. Отут я і причалю.
Принижена душа не піднімає віч.
Доналою життя. Останній хмиз печалі
потріскує, горить в мою високу ніч.

О, КИМ Я БУВ І КИМ ЗРОБИВСЯ НИНІ!

Куди подів життя своє одне?
Цей білий сніп душі,
який горить в людині,
його ж ніякий вітер не задме!
Чи я не справдив сподівання Долі,
що так вона розгнівалася?
Однак,
коли я вчився у латинській школі,
був знак мені, і дуже дивний знак.
Ми всі гуляли, вийшли на подвір'я,
школярки, ну, років, може, сім,

і раптом — вихор, я і сам не вірю,
та не могло ж привидітися всім! —
здійнявся вихор, засліпивши вічі,
зривав покрівлі, дуба розщепив, —
обніс мене довкруг костюлу тричі
й поставив там, ізвідки й підхопив.

Отці-іезуїти хитали головою.
Шентали і молились, і ставили свічу.
А одному привидівся я навіть з булавою,
що я, мовляв, як виросту, то й Польщу облечу...

ЧИТАВ Я ЗМАЛКУ ПЛІНІЯ І ПЛАВТА.

Науку ніжних слів явив мені Катулл.
Ще з юних літ мені відкрилась правда,
а вже пізніше підійшла впритул.

І я повстав. Душа спитала — доки?!
Втопили край у підлості і злі.
І я сказав: чужинці, дайте спокій.
Не сійте зради на моїй землі.

Уже і так насіяно. Вродило.
Вже не бере ні плуг, ані коса.
А ми ще є. І то найбільше диво,
що цей народ іще раз воскреса.

Я РІД СВІЙ НЕ ПОНИЗИВ. І НЕ УРВАВ Я РОДУ.

Хотів, щоб син був гідний моєї булави.

А відьма все ворожить. На віск. На жар. На воду.
Все щось мені вишіптує то з рук, то з голови.

Ох, вишепчи мені не старощі, не болесті.
Пекельні мої спогади, кишиш як у смолі.
Ох, вишепчи мені мій біль з моєї совісті!
І вишепчи Гелену під брамою в петлі...

**НАЙБІЛЬШ БОЮСЬ, КОЛИ У СНАХ
МЕНІ З'ЯВЛЯЄТЬСЯ ГЕЛЕНА.**

І я туло те тіло крижане.

*І КІНЬ ТОЙ МЧИТЬ
ТОЙ САМИЙ КІНЬ ЗЕЛЕНИЙ
І КІНЬ ТОЙ МЧИТЬ
КОЛИСЬ НАЗДОЖЕНЕ...*

ЖИТТЯ — ТО Є ЖИТТЯ, ТЯГНУТИ МУСИШ ЛЯМКУ.

Коли я був дитя, я ріс в Олеськім замку.

Тепер мені кінець. Життя мене скасує.
Руйновице фортець найбільш мені пасує.

А там, а там, а там! Такі були простори.
Ліси були як храм. Фотелі як престоли.

І загадки свічад, і мури, і вікно.
І ще ні зрад, ні втрат. І радощів без ліку.

Давно і дивно. Дивно, як давно.
Ще тільки вчора, а уже піввіку.

МЕДОВІ ПУЦІ, ЛИПОВИЙ НАМЕТ.

Ліси в лісах, і що там за лісами?
У цих новий король.

У тих новий Мехмет.
А в нас біда та сама і та сама.

Не пощастило нашому народу.
Дав Бог сусідів, ласих до нашесть.
Забрали все – і землю, і свободу.
Тепер забрати хочуть вже і честь.

Ми вже мов корінь для чужої брості.
Чужинських понаклепано гербів.
Тепер у нас господарями гості,
вони людей тут мають за рабів.

Сусіди з півдня теж кривоприсяжні.
З ордою прийде помагати хан, –
з них має всяк сириці десять сажнів,
щоб тут же й людність брати на аркан.

Сусід північний, хижий і великий.
Дрімучий злидень, любить не своє.
Колись у греків Янус був дволикий.
А в цих орел двоглавий. Заклює.

Оце таке – якщо не там, то звідтам.

Гінці прибудуть – снілись лебеді.

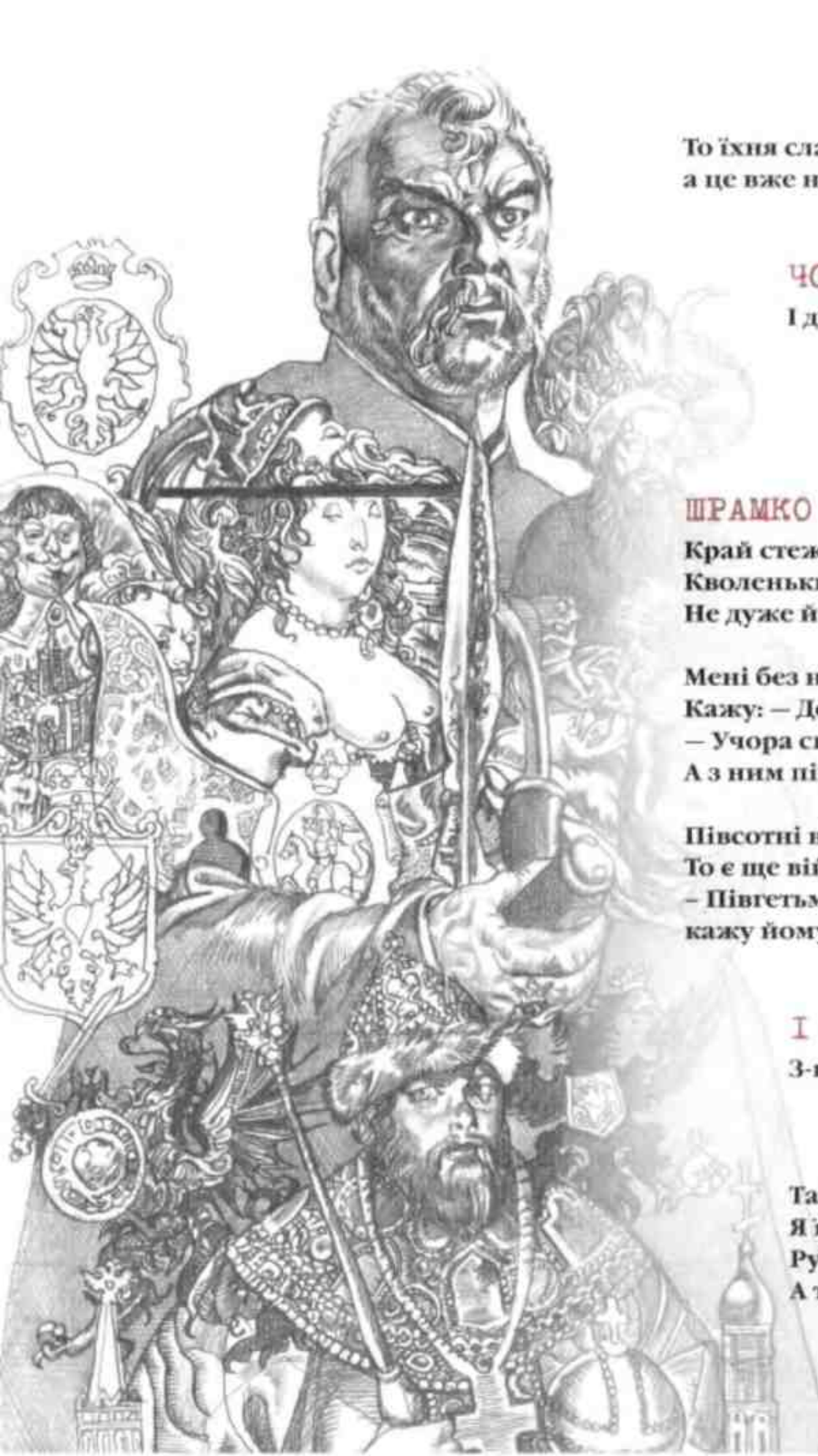
Московський дяк знімає шанку літом
чи так і ходить в шапці й бороді?

БУЛО, ПРИЇДЕ, ОД ЦАРЯ ВДОСТОЄН,
все до Москви схиляе на поклін.
А прізвища! Неплюев. Портомойн.
Старухін. Єхінеєв. Бутурлін.

Та все усіх об'єднують, та з миром.
Ці об'єднують, тільки попусти.

То їхня слава приросла Сибіром,
а це вже нами хоче прирости.

ЧОГОСЬ ПРИСНИЛИСЬ ГЛЕЧИКИ НА ПЛОТІ.
І дід у небі, як святий Ілля.

І німець Страус ходить по болоті,
видзьобує із ряски короля...

ШРАМКО ІДЕ. ПРИХОДИТЬ ВІН ПІД ВЕЧІР.

Край стежки глину рясною мете,
Кволенький піп, хода уже стареча.
Не дуже й говорючий. А проте.

Мені без нього моторошна стежка.
Кажу: — Де був, що вчора не було?
— Учора син прийшов з-під Берестечка.
А з ним півсотні війська прибуло.

Півсотні війська! Війська... Боже правий!
То є ще військо? Господи, нап'юсь.
— Півгетьмана вони ще не обрали? —
кажу йому і гірко сам сміюсь.

І ВСЕ-ТАКИ Я ЖДУ ВІД НИХ ГІНЦІВ.

З-під ніг камінчик цоркає в проваллі.
Тополя з торбою горобців
постояла на обрії та й пішла далі.

Так, я програв. Я не потрібен їм.
Я їм приніс поразку нещасливу.
Руїна сам. Живу серед руїн.
А товариство — відьма і священник.

Вже навіть звук. Люльками подиміть.
Із відьмою посидіть при вечері.
Так і живу. А може, я ведмідь.
Мені тут, може, краще у печері.

Он лицар спить. І світло тут скупе.
Мене самого тиша приколикхує.
А то здалося раптом: він хропе.
Аж підхопився. Ні. Лежить, не дихає.

А МІСЯЦЬ СВІТИТЬ НА УСІ ДОВКОЛИ.

У дуплах срібних лип гніздяться дикі бджоли.

Ті липи ще цвітуть, такі вже запахуці,
аж наче весь тим пахощем облич.
Старезні липи, тут їх цілі пущі.
Ніде не бачив стільки зразу лип.

Зброяр ходив, знайшов медові дупла.
Підстрелив джура в полі сайгака.
То їм, то сільно. Душа моя задубла.
Хіба це доля? Доля не така.

ПРОЇХАВ ДЖУРА НА КОНІ УЧВАЛ.

Вони давно вже ходять не в попрузі.
То він таємно коней напував,
тепер пускає понасом у лузі.

Ніхто не йде. Ніхто сюди не мчить.
Ані гільячка не струсне росою.
Як тихо все! Нізвідки нічирк.
Ні скрикне птах. Ні дзенькне смерть косою.

ХОДИВ ДО ЛІСУ. Я Ж ТЕПЕР НЕ ГЕТЬМАН.

Вже маю час посидіть на пеньку.
По схилах дерся, мало там не гешнув.
Гриби збирав. Суніцо їв п'янку.
І ще піду. Поразка так поразка.
Грибок несу, як свічечку на Страсть.
І яблунька, така вже доброкваска,
мені у спеку яблучко подасть.

ВНОЧІ БУВ ШУМ. НАПАВ ХТОСЬ НА ФОРТЕЦЮ.

Чи, може, вартовим спросоння приверзлось.
А я вже був зрадів. Уже хотів стріляти.
Вже вискочив на мур. То, певно, був їжак.
Бо щось таки пішло, прошаруділо в хащі.
Нікого не зловлю, хоч би хоч і погнався.
Так тоскно на душі. Ми навіть не пропащі.
Ми просто вже ніхто. І всім вже не до нас.

ЗАНЕПАДАЮ. Я ВЖЕ СПЛЮ В ОДЕЖІ.

Уранці встану, сіна не струсну.
І ті там двоє на дозірній вежі
сидять вже геть похилені до сну.

ПРИГИНАЄТЬСЯ НІЧ.

ПОПІД ЗОРЯМИ ХОДИТЬ — А ЧОРНА!

Я сьогодні дозорець. Мені тут ближче до зір.
Стережу Україну. Важкі мої думи, як жорна.
В поневолених землях тримати сумно дозір.

Що я тут стережу? Цю давно розбиту фортецю?
Чорний сон зброяра, недовбитого кілька віків?
Цього юного джурю, дитину чиюсь отецьку?
Чи віщунку стару, що й сама все чує довкіл?

Що я тут стережу? Цю чаклунську тишу в діброві?
Чи в озерах туман? — його стережуть комарі.
Це урочище славне, де глини такі кольорові, —
на сілцюдрованих землях, де вже не живуть гончарі.

Що я тут стережу?.. Ці давно скаламучені броди?
І чого прислухаюсь? Кого виглядаю з доріг?
Що я тут стережу, коли я не встеріг свободи?!
Коли власної жінки, коли жінки — і то не встеріг!

УДЕНЬ Я СПАВ ПІСЛЯ ТІЇ СТОРОЖІ.

Вже сіло я вдень. То можна й не вставать.
Наснились сні. Та все такі хороші.
Що я малий. І хочу воювать.
Гукаю хлопчаків. Бур'ян шаблями крешем.
Сторожу встановили на ближчому горбі.
Такі іще малі. Нікому ще не брешем.
Ні матері, ні Богу, ані самим собі.
Я змалку був такий. Розказувала мати,
що був заводіяка усяких колотнеч.
Усе грозилась різку у березі вломати.
Недаром же в колыску мені поклали меч.

ЗАПОВІДАЛОСЬ НА ВЕЛИКЕ.

ПРОЗРІННЯМ ПОВНИЛАСЬ ДУША.

Кого любив? І що накликав?
Таке зробив — як швайку з лемеша.

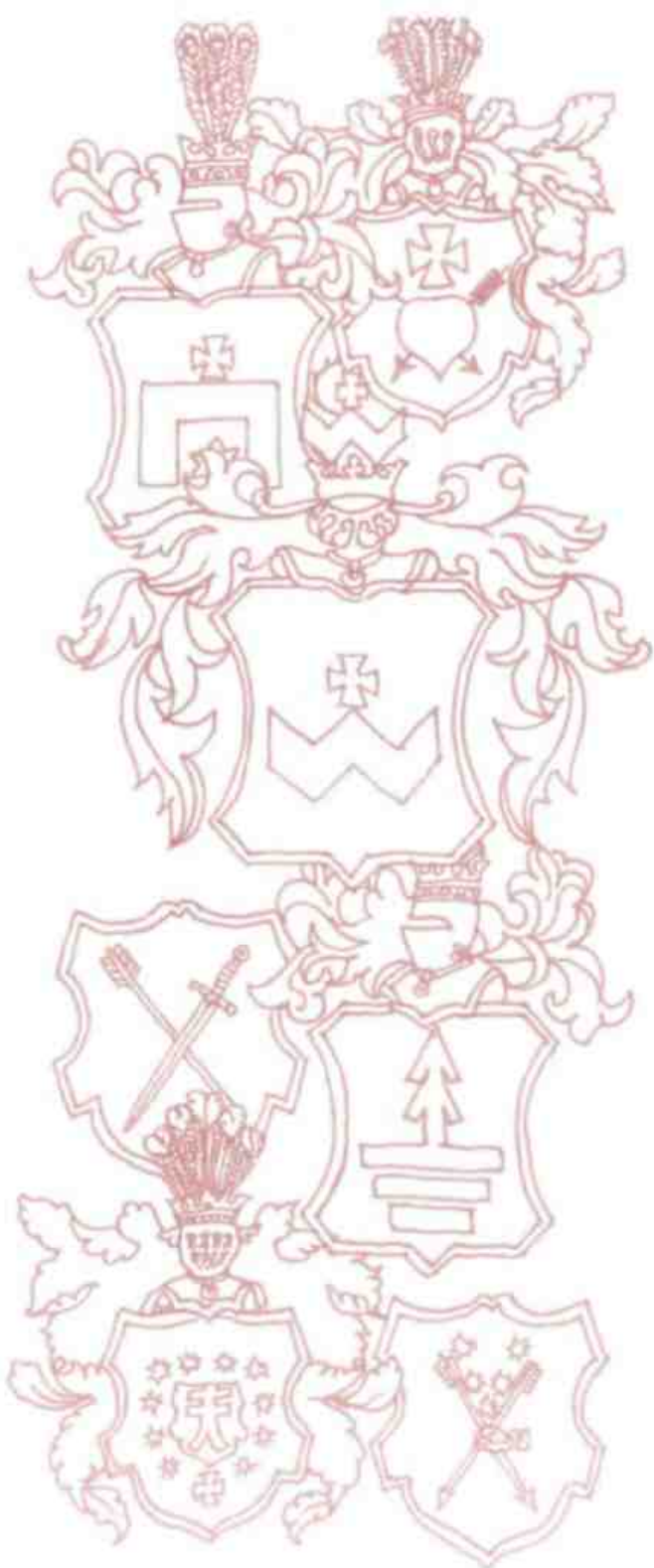
...НЕ ЗРІКСЯ БУЛАВИ. ВОНА САМА УПАЛА.

Та що там булави, я честі не зберіг!
Якби воно само пальнуло з самопала.
Бо сам себе я — ні. Накласти руки. Гріх.

Умань моя, моя Горинь і Згубівко.
Радомко ранньої сивини.
Моя Божедарівко, Миролобівко,
Ганно-Зачатівко, сина зачни!
В Сумах Твоїх, у Твоім Голосієві —
на весь Хрестиніль, Хрестища, Хрести —
Сина Славутича, сина Месію,
Сина Спасителя!.. А нас прости.

НЕ ВРЯТУВАВ ТЕБЕ Я, УКРАЇНО.

І не врятую, хоч кричи на гвалт.
Зброяр на вежі. Дажура косить сіно.
Розбитий гетьман, що тепер я варт?!

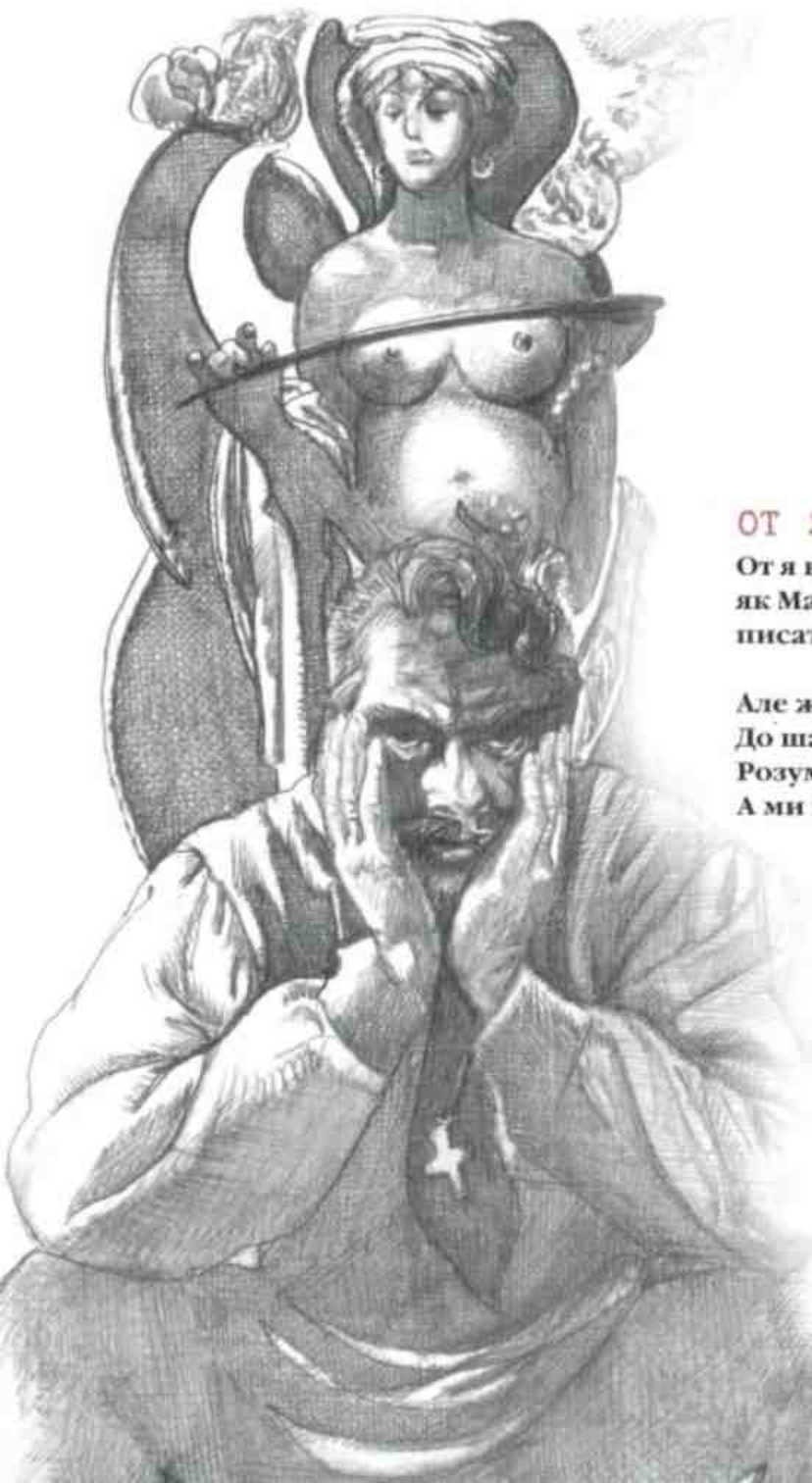
ВЛОМЛЮ СОБІ З ГРАБИНИ КОСТУРЕЦЬ.

Із очерету виріжу сопілку.
Ішов полями навпростець,
переполохав перепілку.
Змія на стежці, пережду змію.
Джерельце б'є з-під каменя, я п'ю.

Тут, власне, рай. Тут птиці і зело.
Ні слова злого, ані злого чину.
В житті такого всякого було,
що аж тепер на старості спочину.

Минає день. Іще один. Минай...
Надходить вечір, птиця замовкає.
А той зброяр, мабуть, таки Мамай,
бо часом є, а часом і зникає.

**ВЖЕ ПЕРША ЗІРКА
КРІЗЬ ГІЛЛЯ ПРОГЛЯНУЛА.**

Вже скоро їх тут вилетять рої.
Ходи, не бійся, пані порцелянова!
Я теж тут привид. Ми тепер свої.

Ось тут посидим трохи на камінні.
Розстелим тишу, як м'який обрус.
То форкне кінь. То в місячній промінні
зубами блисне чорний сажотрус.

ОТ Я Й ЗАПЛІВ У ЦЕЙ КАМІННИЙ ЯТЕР.

От я вже й міг би, вперше у житті,
як Марк Аврелій, римський імператор,
писати свої "Думки на самоті".

Але ж незвичка. Все універсали.
До шаблі звичен більш, як до пера.
Розумні люди все-таки писали.
А ми не дуже, нам воно не тра.

Аще хочаще... От і вся мудрація.
Чому у нас немає ще Горація?

Умієм добре шаблею махати,
червоні ружі сіяють біля хати.

Вмирати вмієм, по степах гасати,
але себе не вмієм написати.

У цій страшній великій боротьбі
не вмієм так сказати о собі,

щоб світ здригнувся, і на всі віки
були преславні наші козаки —

як ті Ахілли і як ті Геракли.
На це у нас щось розуму забракло.

Бо поки ми тут про свободу мимрили,
то інші вже свободу й здобули.

А ми усе співаєм, як ми вимерли
або як нас в неволю продали.

І де той геній до народу дбалний,
щоб розбудив наш умисел оспалний?!

І не нікчемним словом, що як нежить,
а як народу гідному належить!

КАЗАВ ЙОАН: "В ПОЧАТКУ БУЛО СЛОВО".

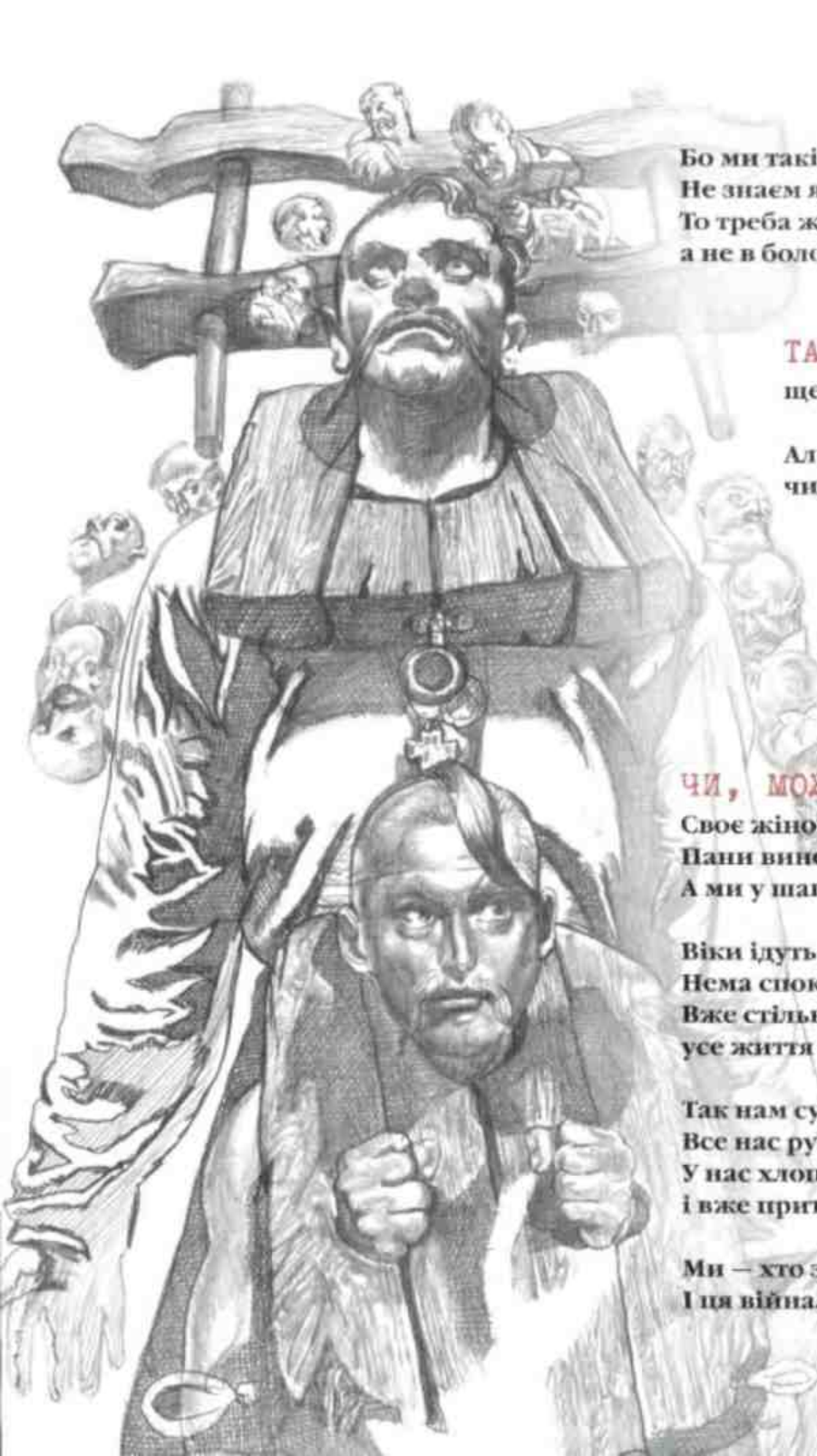
В початку Слово, а не комарі.
Не як у нас — на Січ іде з малого,
а вже коли осли — у кобзарі.

О ГОСПОДИ, А Я? ЧИ МАВ ПРИ СОБІ ГРОНО
найвченіших мужів, піїтів і музик?
То все у королів. В палацах. Біля тронів.
А ти козак. Ти гетьман. Ти мужик.

Бувають королі, більш вдатні до розпусти,
ніж до звитяг. І кожне слово — лож.
Зате як виїде, гляне, як розпустить
павиний хвіст придворних і вельмож!

При них все люди грамотні і терті.
У них Боцлан, у них і Шевальє.
А наше слово дожило до смерті,
але для світу й досі ще не є.

Бо ми такі. Ми прости. Ми в кожусі.
Не знаєм як. Не звикли до свобод.
То треба ж якось піднімати на дусі,
а не в болото втоптувать народ!

ТА ПРИЙДЕ ЧАС, ЯК ПЕРЕД БОГОМ СВИДЧУ,
ще буде Слово, більше за слова.

Але чи й справді ми німі для світу,
чи, може, трохи світ недочува?

МИ ВОЇНИ. НЕ ЛЕДАРИ. НЕ ЛЕЖНІ.

І наше діло праведне й святе.
Бо хто за що, а ми за незалежність.
Отож нам так і важко через те.

ЧИ, МОЖЕ, МИ НЕ ЛИЦАРІ БУЛИ?

Своє жіноцтво шанувать не вмiли?
Пани вино їм з тухольки пили.
А ми у шапці піженьки їм гріли.

Віки ідуть. А нам усе амінь.
Нема спокою між Дніпром і Бугом.
Вже стільки літ, вже стільки поколінь! —
усе життя — між шаблею і плутом.

Так нам судилось. Так нам довелось.
Все нас руйнують, як ахейці Трою.
У нас хлоп'я на ноги зіп'ялось —
і вже прит'яма хапається за зброю.

Ми — хто за кого, ми — не хто кого.
І ця війна, — не я їй був призвідця.

Мосьпанство йде гуртом на одного.
А наш один і чорта не боїться.

Аби який перед собою корч —
півсотні війська полетіло б сторч.

Хто йшов на нас, той повертався з гулями.
У нас баби — і ті стріляють дулями.

І все одно — віками у ярмі.
Усім чужі. Для світу незначущі.
Чи що ніяк не вирвемось самі.
Чи що у нас сусіди загребуці.
Ми, вільні люди вільної землі,
тавро поразки маєм на чолі.

МОЙСЕЙ НАРОД СВІЙ ВІВ ЧЕРЕЗ ПУСТЕЛЮ.

142

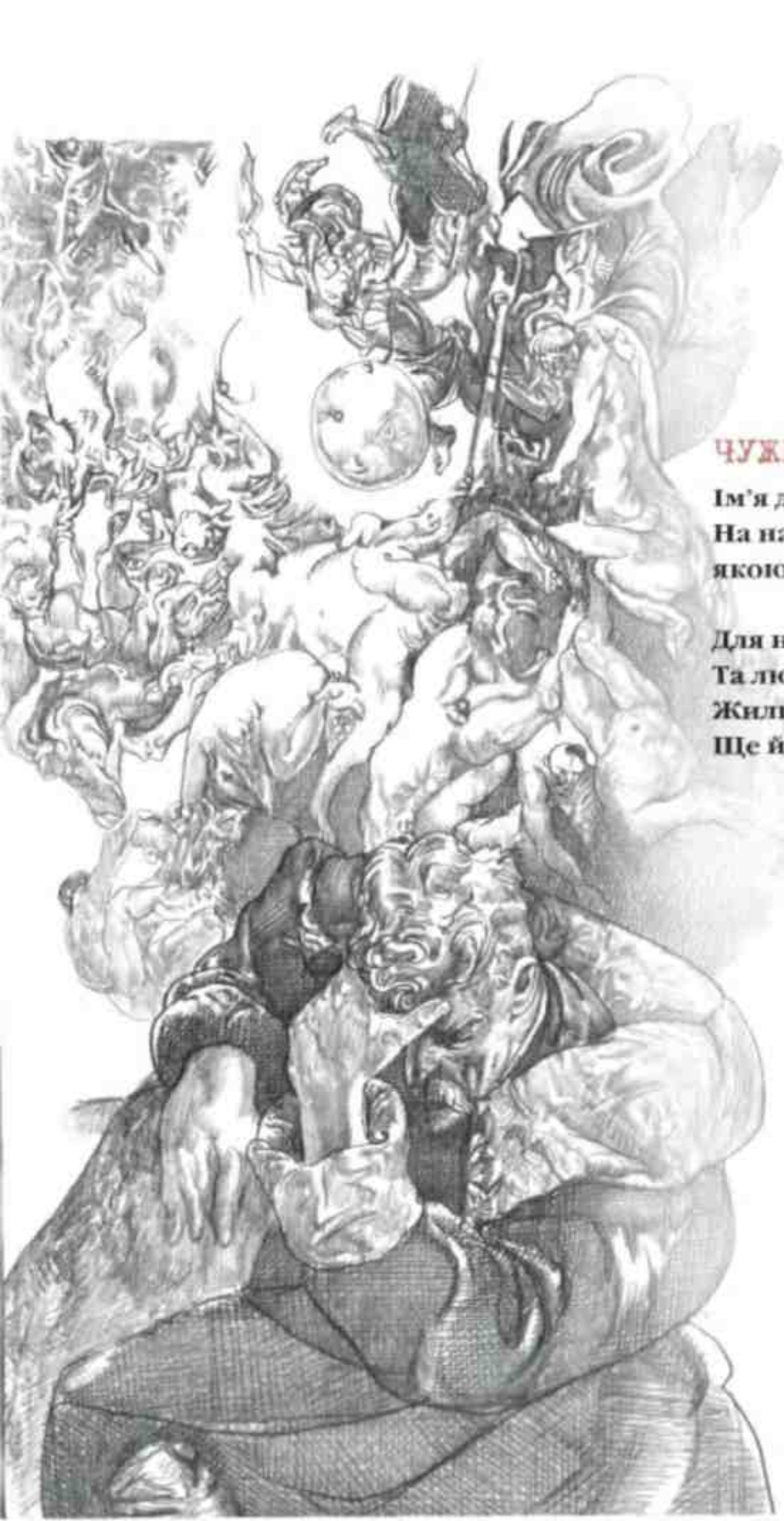
Послав Господь їм воду за труда.
А в нас яку не вдариш кайлом скелю —
зівсюди рине кров, а не вода.

Вони хоч мали з неба яку манну.
Таки ж пустеля більша за степи.
Господь їм землю дав обітованну
і море перед ними розступив!

Я ж не Мойсей. Народ — на рані рана.
Мое чоло побила сивина.
Куди іти? Земля обітованна —
вона ж під нами, наша, ось вона!

Та ще ж яка, мій Господи, багата!
Лісами щедра, зерном золота.

Міцна зелом, скотниною рогата.
Народом добра, вірою свята.

Хто тут не жив!
А в нагороду
хто вдячен був коли цьому народу?!

ЧУЖИНЦІ СКРІЗЬ ПОСІЛИ НАШІ ГРАДИ.

Ім'я дали нам — хлопці, мужики.
На нас лежить тавро тієї зради,
якою нас вже зраджено віки.

Для них ці землі тільки ласий кусень.
Та люд сумирний десь там по хатах.
Жили-були. Об'їли нас як гусінь.
Ще й поганьбили по усіх світах.

ВСЕ НАМ ВИПОМИНАЮТЬ ВСІ НАШІ ЗЛОДІЯННЯ.

Де, що, коли і скільки — визбирують до крихт.
А скільки ми зазнали нелюдського страждання?
А скільки ті чужинці сподіяли нам кривд?!

Чи ми чинили утиск
сусідам, їхній мові?
Був мій народ співцем і сіячем.
Я все зробив би без проливу крові.
Так ви ж пройшли вогнем тут і мечем!

Ви кажете: ми темні. Ви кажете: погроми.
Але чому ж не чути з правдивих ваших пащ
про тих погромів чорні буреломи,
які вчинив Чарнецький тут і Лащ?!

Що вже віки нема од вас рятунку.
А ще зветесь лицарі, бундючні павичі.
Хан палить села хоч для пограбунку,
а Радзивілл — для світла уночі!

Так настушили цій землі на груди,
що й стогін вже не вирветься з грудей.
Князь Вишневецький вішає повсюди,
а Лац у церкві вирізає людей.

Це ж треба мати сатанинський намір,
чайть в собі невиліковний сказ,
щоб тяжко так знущатися над нами
та ще й у всьому звинуватить нас!

Хіба що мертвий тут би не пручався
в гадючих пугах визиску й лихви.
Живуть без вінчання. Вмирають без причастя.
Дітей не хрестять. Замкнено церкви.

Вже допекли нас до живої рани.
Деруть податки з поля, двору, стріх.
Цькують людей. Здають в оренду храми.
І мову нашу мають для зловтіх.

Ну, то й дійшло до крові, до шабель.
Армагеддон. Збувається пророче.
А вже коли зірвалося з петель,
то вже по людських долях прогуркоче.

І ТОЙ НАРОД, І ТАК ПО СВІТУ ГНАНИЙ,
сумний народ, що світу дав Христа, —
о Божа Мати, змилуйся над нами!
Дай розум в серце й правду на уста.

Чи ми коли той біль страшний загоїмо?
Взаємна кривда — то взаємний гріх.
Бо їхні темні нас вважають гоями,
а наші темні обзивають їх.

Чи винен той скрипаль чи балагула,
чи винен хлібороб той чи кобзар,
що серед нас є Лисенко, вовгура,
а серед них — визискувач, лихвар?!

Все винен я. Всіх мусив захистити.
І тих, і тих. І тих від тих і тих.
Мене, людину, можна не простити.
Але народи?! Ради всіх святих...

УСІ НАРОДИ, А ВІДТАК І МІЙ,
у чомусь винні, скоївши й не скоївши,
як винен той святий Варфоломій
за те Варфоломійське побоїще.

О горе нам!.. Я вже як ті пророки,
що часом божеволіли з жалю.
Я знаю свій народ. Кляню його пороки.
Але за нього Господа молю!

А ВИ, ЩО ЗВИКЛИ РОЗЗЯВЛЯТИ ПАЦІ,
злочинства наші множити стокрот, —
побійтесь Бога! Ви нічим не кращі
за мій сумний зацькований народ.

А втім, нехай. Дорога правди довга.
Усі усім втовкмачують своє.
У всеправуючого Бога
усе записано як є.

МИ ЗА СВОЇМ НЕПЕРЕБУТНІМ ГОРЕМ

все про своє говорим і говорим.

А як пильніше глянуть навкрути —
все хтось комусь на світі вороги.

Добром піде на світі не завізно.
Закон війни, тяжка його хода.
Чи ті пани, повбирані в залізо,
чи та в шанках баранячих орда.

Ніхто піде наживою не знехтує.
Хіба лиш хан спустошити мастак?
А королі не віддають ландскнехтам
на пограбунок села і міста?

Це їх платня. Тож хан і суне потопом
і ділять здобич ханські вояки.
Але деінде заповвали б золотом.
А в нас яке тут золото? Жінки.

БУЛО ВСЬОГО,
А БУДЕ ЩЕ ВСЬОГІШЕ.

І що не день — все гірше, й гірше, й гірше.

То мор, то мур, то голод, то війна.
То з неба грім, то в полі сарана.

То гнів царя. То ласка королева.
То знов якась чужинська кабала.
А звідусіль — то хижі кігті лева,
то дзьоб зоключений орла.

І ПОКИ МИ ЗБЕРЕМСЯ НА ПОТУГУ,
чужих корон задурені підданці, —
пани торгують.

З Бреста і по Бугу
плоти лаштують на далекий Данціг.

Чужі та прийшли, вже тут укорінені,
та ще й своїх причаєне кубло
так вирипали двері України —
аж холодом з Європи потягло.

Немає вже медової землі.
Рознищили пани і королі.

От що в нас є — могили та й могили.
Та Чорний Шлях з невільницьким плачем.
Цьому народу світ уже немилий
від зайшлих вбивць і від своїх нікчем.

ЧИ ТОЙ КОРОЛЬ,
ЧИ ТЕ МОСКОВСЬКЕ ЦАРСТВО, —
яка почвара не посаде трон, —
ну що ти скажеш, ні одне моцарство
не хоче брати на герби ворон!

Усе орли, все птиці гонорові,
або ще сокіл чи стріла і лук.
Але ж проливши стільки тої крові,
уже б їм личив двоголовий круг!

ПУСТЕЛЬНИЙ ШЛЯХ ЗГУБИВСЯ ДЕСЬ НА ОВИДІ.
Сповзає круча в глинища руді.
А спека давить як душа без сповіді.
Малое пам'ять кола по воді...

ЧИ Б'ЮТЬ ЩЕ ДЗВОНИ В ЛАВРІ НА ДЗВІНИЦІ?

Чи вже добіг до Криму той бігун?
Чи принц Конде сидить іще в темниці?
Що з моїм військом? Чи живий Богун? —
нічо не знаю. Каркає над нами.
І ліс шумить. Оце і весь мій світ —
оця фортеця й десь там за тернами
отой єдиний підзамчанський дід.

КОЛИСЬ, БУЛО, ТО ПІШИЙ, ТО КОМОННИЙ.

І німець мандрував, і кнівський спудей.
Тепер цей шлях безлюдний, безгомонний.
Отак колись незчуємося, де й
поділася та наша Україна.
І люди будуть, та уже не ті.
Лиш десь там туга у стінах чаїна
та рушничок зотлілий на хресті...

НЕМА ШРАМКА — НАВІДУЮСЬ ДО ДІДА.

От де мені ще добре, так це тут.
І груша є, і хто ж його провіда?
І мальви — здичавіли, а цвітуть!

Цей дід гончар на гетьмана лихий.
Все дає Хмеля, що така розруха.
Із ним не побалакаєш, глухий.
Чи, може, звук, що вже ніхто не слуха.
Все крутить круг свій і гуде як джміль.
А дає так, що годі й повторити.
Ну, а що я і є той самий Хміль,
чей не потреба говорити.

ДОВОДЬВАВСЯ, ХАЙ БИ ЙОМУ ГРЕЦЬ.

Призвів людей іще до 'дної пастки.

Чи ця поразка — це уже кінець?

Чи лиш початок іншої поразки?

БОЖЕ МИЛИЙ, ЯК ЗОРІ СВІТЯТЬСЯ!

Десь там С'уботів, десь там Січ...

У Волині є око Світязя.

Воно також дивиться в ніч.

Вже чути з пущі лишу переквітлу.

Нічного неба незглибима твердь.

Я слухаю вночі правічний голос вітру.

Щось стогне у дворі. То ходить моя смерть.

Славетно жив. Кінчаю сіромашно.

Моїх думок безсонних чорторній.

Як вие вітер, наче йому страшно

і наче сумно, наче він старий.

БОЮСЯ НОЧІ, В НІЙ НЕМАЄ ДНА.

Життя прожив — і ось мої набутки.

Душа іде сама собі одна

крізь день і ніч, і спогади, і смутки.

То десь кричать на згарищах сичі.

То вие вовк, то вітер вие в полі.

Та ще той лицар. Глянеш уночі —

а він лежить. Сахнешся мимоволі.

НЕМА ЖИТТЯ В ТАКОМУ ЖИВОТІННІ.

Між нами ходять привиди і тіні.
По схилах підкрадаються вночі
лшинуваті скорчені корчі.

І СНЯТЬСЯ СНИ, ГІРКІШІ ВІД РОПИ.

Вони кричать як заткнуті чопами.
Мені приснились в полі черепи,
по самий обрій – поле з черепами.

Їх вивертають з ґрунту лемеші.
А поле заростає блекотою.
Видіння отемнілої душі,
аж губи обкипіли гіркотою...

ЧЕКАЮ ЛИХА. ЗВІДУСІЛЬ. ЩОМИТІ.

Біди чекаю. Горя. Звідусіль.
Вже зірочки на чорнім оксамиті
Чумацьким Шляхом розсипають сіль.

Чого мені? Нажився я доволі.
Як гарно пахне сіно молоде!
Та тільки часом дрібка тої солі
мені з небес у очі попаде...

А ВІДЬМА ВСЕ ЗВІДДАЛЕКИ.

Тернову хустку пов'язала.
– Не гримай на мої думки.
Я ще ж нічого не сказала.

Та й каже: – Я вже у такому віці,
що вже сиджу як пташечка на вітці.
Оце сміюсь, балакаю, кляю,
а завтра – пурх! – та вже і у раю.

То що, й нічого. І не буде відьми.
Ніхто тебе не гризтиме, та й все.
А хто ж тебе, самотнього, обійде?
А хто ж тобі поїстоньки виесе?

ЦІЄЇ НОЧІ ХТОСЬ ЛОМИВСЯ В БРАМУ.

Бродячий циган ночувать забрів.
І циганча, ні голе, ані вбране,
просило їсти. Я його пригрів.

Він, може, й злодій.

Що в нас красти, зрештою?
Що, крім душі, іще в нас грабувать?
Сміється циган, блискає сережкою:
— Тут, — каже, — кіньми пахне.
Не треба підкувать?

Отак ми й живемо, на юшці та на рибці.
Купив у діда ще одне горня.
І циган з циганчам,
погравши нам на скрипці,
іще лишився і не вкрав коня.

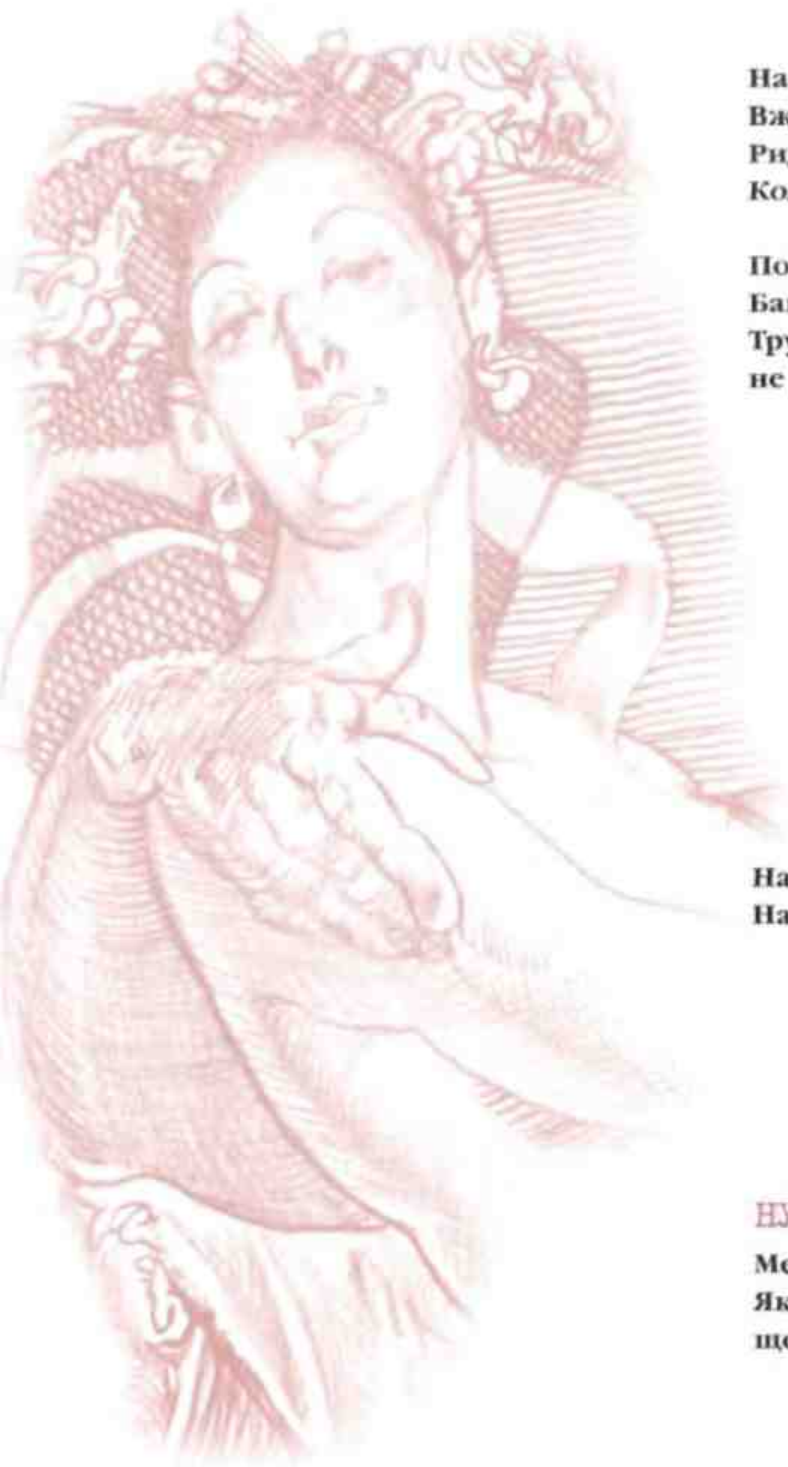
ШРАМКО СКАЗАВ, ЩО ВИШНЕВЕЦЬКИЙ ВМЕР.

Предивно вмер, таким раптовим робом.
Щось чимсь запив з панами у четвер —
в суботу військо вже їде за гробом.

Його везуть в просмоленій труні,
у Вишневець, щоб встигнути до смерку.
Прийшов кінець такому сатані.
Безславно вмер, не лицарською смертю.

На нім каштан, пантофлі і ковпак.
Вже не гусарська одіж, не крилата.
Ридає військо доблесне, — ще б пак!
Коли ще світ такого вродить ката?

По зливі й досі не протряхлий шлях.
Багнуку місяць коні довгохвості.
Труна з мерцем двигтить на стругулях,
не додає поваги йогомосці.

МЕНІ ЦЯ ВІСТЬ БУЛА ЯК ГРІМ ІЗ НЕБА.

Я тихо мовив, тільки і всього:
— Хвалити Бога, я дожив занепаду
страшного ворога свого!

Не поглумлюся і не відомщу —
що у пантофлях, що такі доспіхи.
Єдиний Боже, да не допущу
в своєму серці темної зловтіхи!

На срібляну іконку помолосьь.
На кам'яному ложі постелюсь...

Глибока ніч. Віконце як більмо.
Зброяр і джура сплять вже, поморились.
І лицар спить. Ми мирно живемо.
На тому світі всі вже помирились.

НУ, ОТ УЖЕ І ВОРОГ МІЙ ПОМЕР.

Мені б радіти. Радості немає.
Якийсь я весь потовчений тепер,
що вже аж душу холодом проймає.

Важка мені хвилинка моя кожна.
Здорожився, пора б і припочить.
У Чигирин – чого? У С'уботів – не можна.
Там кожна річ у хаті Геленою кричить.

Там все мені страшне. Той шлях під яворами.
Той рідний мені дім, що так його беріг.
Там кінь той заірже. Там шибениця брами.
Там зрадою осквернений поріг.

ЧИ НА ТВЕРДОМУ СПАТИ Я ОДВИК?

Чи так чогось... Лежу, дивлюся в морок...
Душив мене під ранок домовик.
Приснилось, що впав на мене сволок.

А відьма мене будить, а відьма припадає:
– Та встань, та з'їж, та випий, хоч вилай, хоч завий!
Ой Боже, що робити? Людина пропадає.
Як пив, то було краще. Хоч видно, що живий.

СПАСИБІ ВІДЬМІ, ВСІХ НАС ТУТ ДОГЛЯНУЛА.
Тепер пішла, і десь її нема.

Вночі тут ходить пані порцелянова.
Але ж вона своїх гостей прийма.

Рудий мисливець сходить з гобелена.
Тінь сажотруса з комина ковзне.
А це вночі приходила Гелена,
але крізь лід не бачила мене...

ВЕДЕ ВЖЕ ДЖУРА КОНЕЙ ДО РІКИ.
Зброяр на вежі хреститься. Світає.

Немає відьми. Тільки їжаки.
Щось довго відьма на цей раз лігає.

Було, й раніше до містечка йде,
обв'яже ликом постолу страпаті.
— А де ж мітла? — питаю.
Каже: — Е!
Найзліші з нас лігають на лопаті.

ЦІЙ ВІДЬМІ Я БАГАТО ЧИМ ЗАВДЯЧУЮ.

Я вже її не маю за чужу.
У Польщі палять відьм.
В нас ловлять на гарячому.
А я в повазі при собі держу.

Вона ж, властиво, відьма не рожденна.
То їй на старість прилучився дар.
З доріг війни прибилася до мене.
Я їй притулок в Суботові дав.

Але на що вже відьма незлобива,
а й та чогось Гелену не злюбила,
та так уже і їздить при мені.
Все якесь зілля варить в казані.

І КОЛИ НАД ЗАМОСТЯМ ПУСТИЛИ ВОГНЕННОГО ЗМІЯ,

і коли він вкусив головою свого хвоста,
то сказала віщунка: — Відступайте, бо світ зазиміє.
Не презможете тут. А зима упаде товста.

А під Корсунем — ні. Там вона віщувала удачу.
І під Львовом сказала:
— Ти для нього не меч, а щит.

Про Гелену не вірив. Ніколи собі не пробачу.
А вона вже мовчала. Рукою махне і мовчить.

ВНОЧІ У ПУЩІ ПУГАЧ РЕГОТАВ.

Камінний лицар в місяці зловісний.
Мені сьогодні снилося: він встав.
Сів та й сидить, з гробниці ноги звисив.

Обличчя в нього сіре, кам'яне,
а зуби – ніби хоче мене з'їсти.
Як закричить: – Твій предок вбив мене!
– Ого, – кажу, – не треба було лізти.

ВЖЕ КІЛЬКА ДНІВ ЧОГОСЬ НЕМАЄ ВІДЬМИ.

Фортеця спить, і сни її сумні.
І костокрилі кажани із п'їтьми
над головою шурхають мені.

Упала зірка. Пискає синиця.
П'є тишу ніч з Великого Ковша.
Вже навіть сон про волю не присниться,
така в людини знічена душа.

АЖ ОСЬ – ПРИЙШЛА. СИДИТЬ ПРИ КАЗАНІ.

Зварила щось. Сорочку полатала.
– Ти де була, у Паволочі? – Ні.
На Лису Гору на мітлі лігала.

Поворушила попіл коцюбою.
Пригаслий хмиз зажеврив, задимів.
– Я третій год вже їжджу за тобою.
Мабуть, пора вертатися домів.

Це ж я в чаклунстві мав свою людину,
а й та покине. Жаль, що не кажи.
Отож у чорний день, в лиху свою годину
я їй сказав: — Ану поворожи.
Але гляди, у зіллі там не бабрай.
Щоб все було як слід, щоб не якась там тля.
Ти виклич мені дух полковника Небаби.
Правдивий був козак, не збреше й звідтіля.

ТОДІ ВОНА ВЗЯЛАСЯ ЗАМОВЛЯТИ

на шкурі цапа й чорного теляти —
з гори Осіянської,
трави святоянської,
на чорне коріння, горове каміння —
приготувала своє варіння —
товчене зілля, сушно і взвари,
якісь настої й відьомські чари.

Відтак, змішавши всі оті декохти,
розпочала свої чаклунські дії:
— Во ім'я 'ця і сина, і того, хто
внушив дитя пренепорочній Діві.

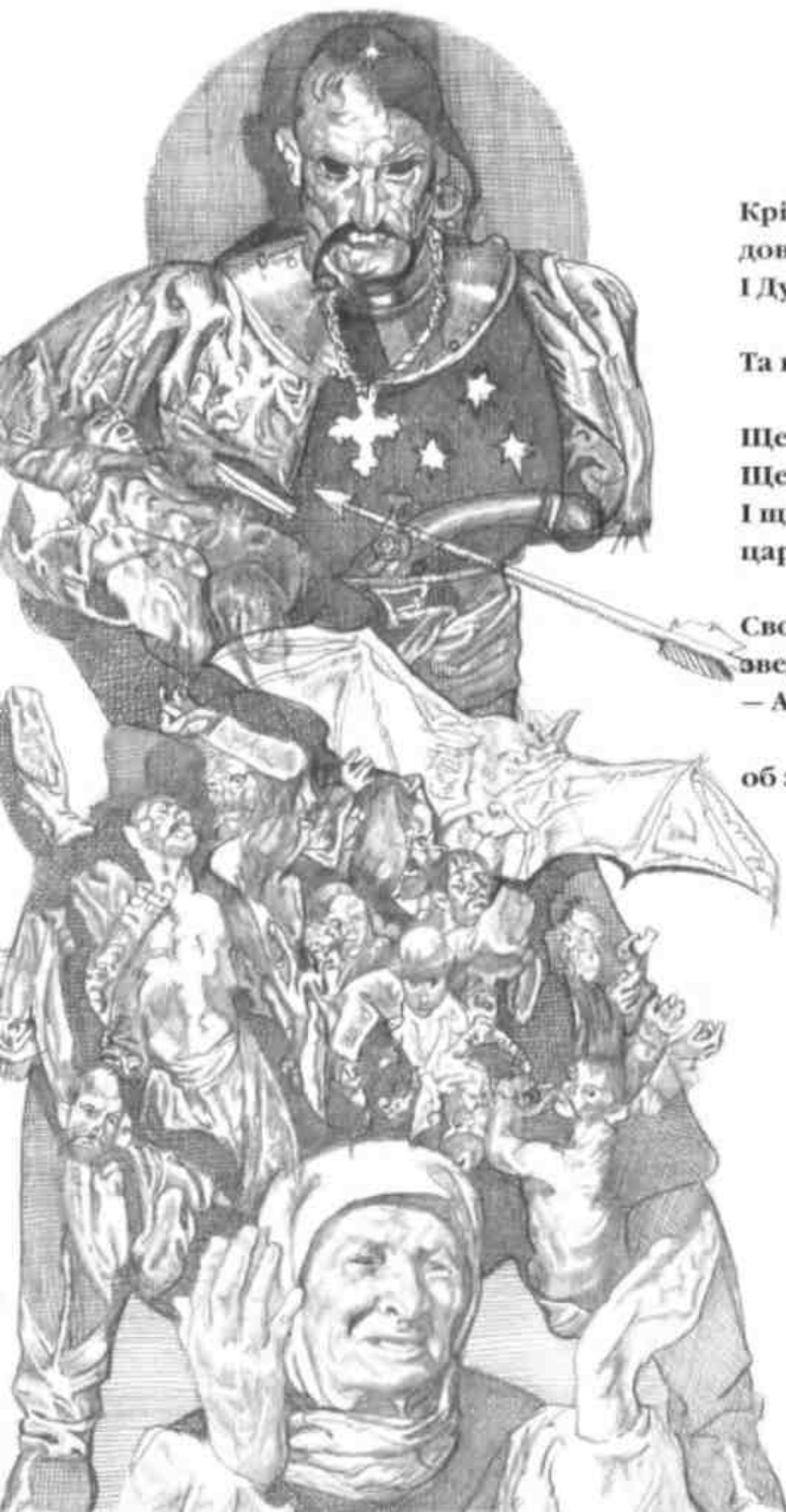
Пішла по колу, як в січкарні кінь:
— Козак Небабо, об'являйся, амінь!

І ТУТ ПІШОВ ЯКИЙСЬ У ПОЛІ ГУК.

У казані заклекотіли бульки.
І дух з'явився, без обох без рук,
аж не було чим запалити люльки.

Так ось чому тебе, сердегу, вбито!
Вже не було чим битись, орле наш...

Стоїть Небаба, тьмавий, мов крізь сито.
На шні мідний хрестик-лебердаш.

Крізь нього двічі пролетів кажан,
довкола все щось блимало й кадилося.
І Дух сказав:

— Великий муж Богдан.

Та врятувати край свій не судилося.

Ще зо два рази він задасть їм хлости.
Ще наостанку шаблею смальне.
І щоб навек позбутись Йогомости,
цареві, необачний, присягне.

Своє гетьманство славне осоромить,
аведе надовго з доброї трони.

— А що ж Богун?

— Він шаблю переломить,
об землю брязне і майне в стени.

І буде місто зватись Переяслав.
І будуть плуга перти гречкосії.
І три зорі дивитимуться в ясла.
І Україна ждатиме Месії.

Не раз повстане, але всеу, всеу!
Чорнильну лжу породить каламар.
Усіх одурить, вольності скасує,
задавить все підшитий лисом цар.

Коли ж віднімуть у людей і мову,
коли в сибірах закатрулять їх,
душа Богдана в розпачі німому
нестиме неспокутуваний гріх.

-
- А вмере ж він як?
— Та ніби на хворобу.

— А що по вмертю?
— Ошибає страх.
Його Чарнецький виверне із гробу
і вистрелить з гармати його прах.

— Гетьманичі?
— Великою печалю
урветься рід і згасне у рідні.
Тиміш загине в битві під Сучавою,
а Юрій десь в турецькій стороні.

— А ще скажи: ось років через двісті
якої слави гетьман заживе?
— На землю прийде Гетьман Слова,
Богдана п'яним назове.

Казан кипить, уже по вінця піни.
Задуха. Комір хочеться роздерти.

— А ще скажи про долю України. —
Козак сказав:
— Я ще раз хочу вмерти.

І ЗНИК НЕБАБА.

І ЗАПАЛА ТЬМА.

Лиш нелинь-дуб шумить у верховітті.

Іде притулок для душі? Нема.
Ані на цьому, ні на тому світі.

ЯКІ НЕПРИНЕСЕНІ,
ЯКІ ЖЕРТВИ,
ЯКОМУ БОГУ МИ ВИННІ?

Море мені снилося,
море у баговинні.
А я — убитий, лежу на дні.
І різні гади лазять по мені.

Аж раптом — грім. І підлетів до хати

ЗЕЛЕНИЙ КІНЬ
СТРАШНИЙ ОГНЕДИХАТИЙ
ПРОБИВ СТІНУ І ПЕРЕКИНУВ СНИ
КРИВАВА ПІНА ВПАЛА НА ТИНИ
В ЗЕЛЕНІЙ ГРИВІ ЗОРІ МІДЯНІ
І ЧОРНА ЖІНКА ВЕРХИ НА КОНІ

Прокинувсь я, закліпав я тороплено.
У куцо́му сні з гарячки ще не остиг.
Той **КІНЬ ЗЕЛЕНИЙ** — це твоя помста, Гелено?
Летів, летів —

і таки він мене спостиг!

Ну, що ж, я готовий, я ляжу йому під копита.
Хай в тім'я хвицають іржаві його вухналі.
А ти з того світу будеш, Гелено, кинти —
це що за нещастя корчиться там на землі?

А чорна жінка майнула мені manoю.
І вид її чорен, і одіж на ній чудна.
Ну, що ж, коли так... якщо це уже за мною...
то я ж хіба що... причаститися б тільки, та й на
мою душу і тіло... одвези, куди там годиться...
Як казав цар Давид: тісно мені звідусіль.
У раю було б добре, та душа болить, молоднице.
А у пеклі присмалять, то я й призабуду цей біль.

Але ж ні, це не Смерть моя, це іще не за мною.
Ця жінка чомусь здається такою земною!
Схилилась до мене, поклала мені на скроні
такі прохолодні, такі ласкаві долоні!

Чи це якісь чари? Чи снів гарячкових сваволя?
А, здогадався, ця жінка – це моя Доля!

НЕ ПИШНА ПАНІ, НЕ ГЕЛЕНА,
не ружа, хтива і п'янка,
печальна жінка, недогленута,
примучена – але ж яка!

Тонкої п'ясті, гордого надбрів'я,
таких скорботних і шляхетних рис!
Чи це на неї в снах своїх набрів я?
Чи янгол мій до мене прихилився?

Хто їй сказав прийти у ці руїни?
Хто напоумив тут шукати нас?
Чи це душа самої України
прийшла до мене в мій останній час?

Віщунка баба все на мене глипа,
щоб я у слові мислі не одбіг.
– Та це ж вдова полковника Пилипа,
який іще під Корсунем поліг! –
шепоче відьма. Човгає старенька.
Так ось до кого їздила вона!
– Це ж Ганна. Це ж сестра Золотаренка,
із ніжинських полковників. –

Смутна
ця чорна жінка. Мовчазна і горда.

Либонь, зазнала всіх поневірянь.
Така, мабуть, була княгиня Ольга,
коли загинув князь у деревляни.

І я подумав: — Боже мій! Свята. —
На Ганну глянув якимось по-новому.
Ця вірна навіть мертвому. А та
була невірна і мені живому!

**НА ДРУГИЙ ДЕНЬ
БУЛО МЕНІ ВЖЕ ЛІПШЕ.**

Щось відьма одшептала од чола.
Ходили навіть з Ганною до лісу,
вона мене як хворого вела.

Кажу: — Дожився. Гетьман. Полководець.
Яке, мабуть, видовище смішне!
Водив полки, тепер самого водять.
Вони таки укоськали мене.

А Ганна каже: — Ні, ти виринаєш.
Душа з біди як веслами гребе.
Ти видержиш, ти впливеш. А знаєш,
де вперше я побачила тебе?

У Києві, позаторік, у грудні.
Коли ти в Брану в'їхав Золоту.
Тебе стрічали юрми велелюдні.
Тобі кричали: "Слава!" за версту.

Дзвонили дзвони, наче на Великдень.
Стояв над містом малиновий дзвін.

Своїм лицем, таким непосполитим,
ти вабив зір. Всі ждали перемін.

Гукали, бігли. Мчалася малеча.
На горах лиштви обірвав Поділ.
Така тоді стояла холоднеча!
Давно не знали вже таких подій.

О, як ти їхав, як ти їхав!
Кінь під тобою говорив.
Був білий Київ після віхол.
Народ тебе боготворив.

Кобзар складав неумирущу думу.
Бурсацький хор співав тобі хвалу.
І розхитнувши живоплоти тлуму,
летіло військо в сніжному пилу...

А пригромило ж!
Ломляться гіляки.
Цвіте жінками Боричів узвіз.
Броваринки, ткачі і кожум'яки.
Цехмистри глини, рогу і коліс.

І я прийшла, вже горем тоді вбита.
Душа стояла край усіх доріг, —
чи хто не бачив де мого Пилипа?
Або хоч знає, як він хоч поліг!

Мій брат, полковник, їхав серед перших.
Над ними вітер маяв корогву.
І серед них незримий мертвий вершник
впізнав мене у натовпі, вдову.

Чи це було видіння, чи знамення, —
збагнула я, чому так дзвони б'ють.

Оце той гетьман,
під чийм знаменом
вже навіть мертві вершники встають!

А ти й не знав, що серед того люду
стоїть одна, що молиться за всіх.
Таким тебе ніколи не забуду —
побаченим крізь сльози і крізь сніг...

І Я СКАЗАВ: — СПАСИБІ ТОБІ, ГАННО.

Я повертаюсь, наче з небуття.
Мені без тебе так було погано.
Не вчора й позавчора. Все життя.

Але прощай. Не маю я сумління
тебе тримати серед цих руїн.
Вертай додому. Це мое величчя.
Лишайся тільки спогадом моїм.

— Мій гетьмане, наш батьку, наш Богдане!
Але й мені ж не краще далєбі.
Та це ж для мене щастя пожадане —
у чорний день твій бути при тобі.

І я замовк. Затнувся на півслові.
Душа потроху стала одмерзати.
Задубіли слова любові,
не уміють себе сказати.

СТРІПНУЛОСЬ СЕРЦЕ ЖАДІБНО І ГОСТРО.

Любові хоче, ласки, спочуття.
Якби ж не сумнів і якби ж не острах —
що я ж від неї старший на життя!

Сміється моя відьма:

— Молодшаєш годами!

Пора уже вчиняти весільні калачі.

Бо що ж ти все зі мною?

Стара я вже, Богдане.

Не тая відьма гарна, що вдень, а що вночі.

А ЦЕ НІЧОГО — ЛОЖЕ ЗАМІСТЬ МАР?

А це не смішно — раптом оженитись?

Вже ж у душі осіла чорна згар,

гірка як згар в одстріляних рушницях.

Вже смерть поклала руку на плече.

Знов брати шлюб?.. в моєму-то годочку?..

Якогось відьма кнедника спече.

Зброяр і джура викотили бочку.

А лицар одвернувся і опустив забрало.

Шрамко приніс ікону і нас благословляв...

Маленьке циганча під скрипку танцювало.

І лопнуту струну натягував зброяр.

ГАННУСЕНЬКО! ЖИТТЯ ВЖЕ ЗА ПЛЕЧИМА.

Ти розплітаєш поночі косу.

Хіба такими згаслими очима

дивитись треба на твою красу?

Якби ж мені така любов раніше!

Буває ніч, щасливіша, ніж ця?

Твої вустонька найніжніші,

осолода мого лиця...

А НІЧ СТОЇТЬ ЯК МІСЯЧНА ГАЛЯВИНА.

І ти лежиш у мене на плечі.

...Мабуть, розбилась пані порцелянова.

Щось дуже тихо дзенькнуло вночі.

ЧОГОСЬ ХОЧЕТЬСЯ ПЛАКАТИ. І ЗАСНУТИ. НЕ ДОЛІ.

Спочити хочу на грудях своєї Долі.

"Ой, де ж ти була, моя нечужая?"

Змерз я, обгубився з ніжності.

Спогрій мене до себе.

...ЦЯ ЖІНКА, ЩО ПРИЙШЛА В МОЄ ЖИТТЯ,

вона цілюща в дотику і слові.

Важкі осмути пізньої любові

вона знімає дотиком з чола.

Ця жінка, що в життя моє прийшла.

... Вона думає, що я сплю, а я воскресаю.

Боюся розплющити очі, — може, це жагучий сон самотності?

Вона ж як вечірній промінь, що впав уже на руїну.

... О, ти прекрасний і сильний, ти вельми промовен.

Ти щиг для свого народу, ти меч проти ворога.

Світ ще тебе побачить у славі твоїй і величі!

... Це все як сон, це все як божевілля.

Я вже як дим — і сивий, і гіркий.

Я Хмелем був. Тепер моє похмілля.

Навіщо я тобі тепер такий?

... Орле мій шугастий в горностаєвих крилах киреї!
Ти ще в'їдеш в Золоту Брану. Вони ще спитають, —
хто цей, прекрасний, як сонце, і грізний,
як полки під знаменами? —

Богом даний гетьман України!

... Росонько моєї спраги, латочко щастя
на моєму терновому полі, ти простиш мені,
ясочко, що я такий безпорадний?

... Спи, рідний, спи, у сні прибуває сила.

... Ось уже й літо минає, настане осінь. Жовтий лев
пройде по смарагдових лісах, загребе трупи в багряне
листя. Собаки виють по країні нашій. І всі плевели
вже посіяні в землю нашу.

... Не дивися на мене, що я чорна, горе обпалило мене.

... Ти прекрасна, моя кохана, ти прекрасна,
як мальва під вікном моєї матері.

... Коханий мій, вимоленець мій у Бога! Чого ж ти
так стогнеш уві сні? Тобі щось погане приснилось?

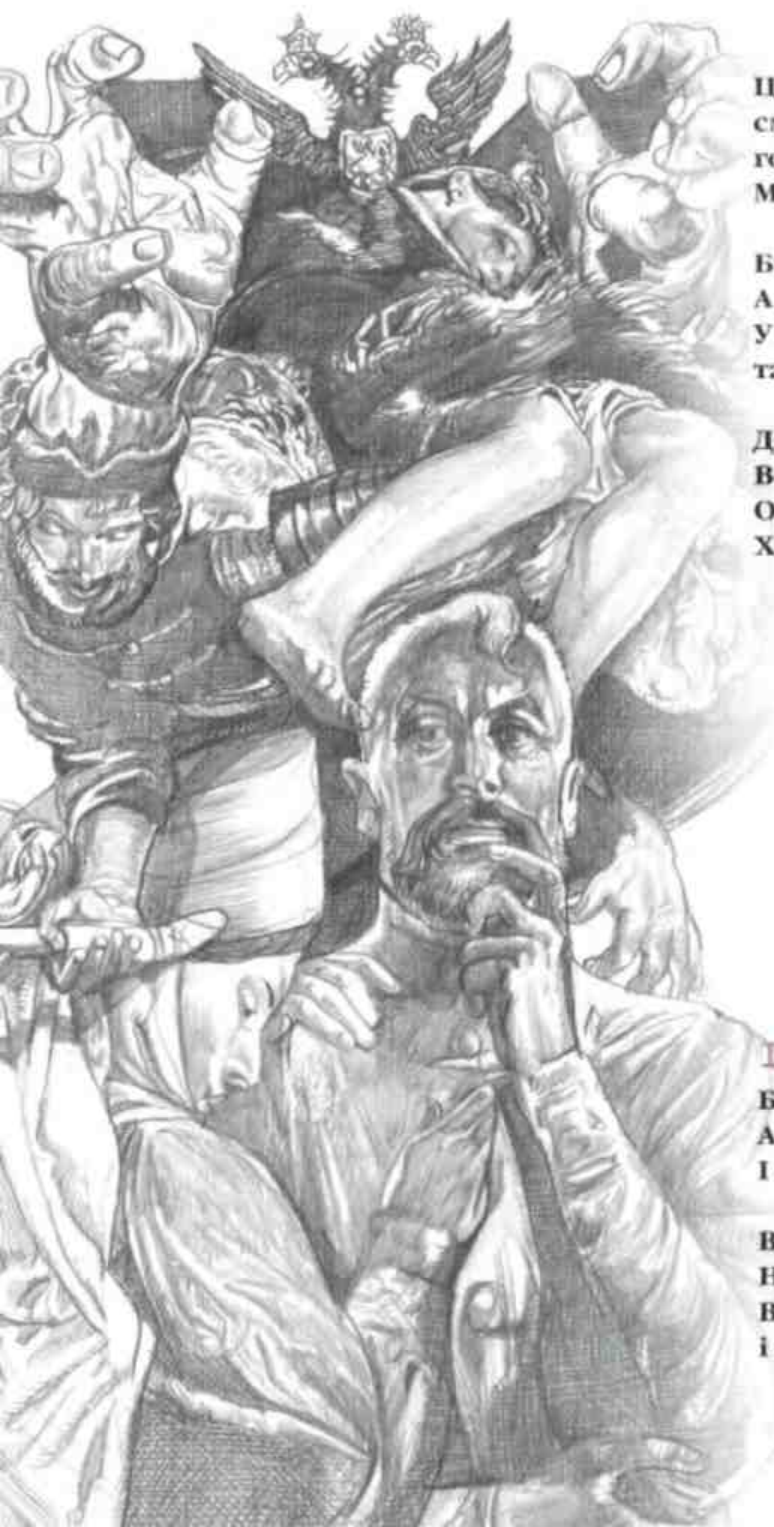
... Доле моя, розбуди мене! Сниться мені, що лежу я
на полі бою під Берестечком... І кружляє наді мною
орел... Двоглавий...

НІ, ГАННО, НІ! АБИ ЛИШ НЕ З МОСКВОЮ.

Хай Україну чаша ця мине.

Вже краще з турком, ляхом, із Литвою,
бо ті сілюндрують, а вона ковтне.

Це чорна прірва з хижою десницею,
смурна од крові, смут своїх і свар,
готова світ накрити, як спідницею
Матр'юха накриває самовар.

Був Київ стольний. Русь була святою.
А московити — Русь уже не та.
У них і князя звали Калитою, —
така страшна захланна калита!

Дрімучий світ. Ні слова, ні науки.
Все загребує, нарване, хмільне.
Орел — двоглавий. Юрій — довгорукий.
Хай Україну чаша ця мине!

А ЧАС ІДЕ. ВЖЕ Й ОДЦВІЛАСЯ ЛИПА.

Ох, чи ж мені від щастя бути хмільним?
Вона вдова полковника Пилипа.
Мабуть, була щасливою за ним.

А я, чи щастя дати вже спроможний?
Прошу прощення у його вдови.
Він хоч поліг — та в битві переможний.
А я зазнав поразки — і живий.

І ЦЕ Ж ПОРАЗКА У ЖИТТІ НЕ ПЕРША!

Було всього — полонів і облог.
А я вставав, на шаблю руку сперши.
І крізь поразки йшов до перемог.

В житті було всілякої напасти.
На плечах маю п'ять десятків літ.
В такому віці можна занепасти
і можна душу мати вже як лід.

А я живий. І знову прагну бою.
І перемоги. Хай на схибку літ —
труну звело возити за собою,
а ще піти подужаю в похід!

ШРАМКО ПРИЙШОВ СЬОГОДНІ НАВПРОШКИ,
продерши хащі голими руками.
Сказав: — По селах ходять козаки,
перебрані ченцями, жebraками, —
і кажуть всім, що воля вже близька.
Щоб готувала порох парубота.
А як надійдуть гетьманські війська —
щоб відчиняли гетьману ворота!
Щоб завдавали ворогу халец,
і далі йшли по селах нуртувати.
Щоб готувались, щоб тікали в степ.
Пісок панам щоб сипали в гармати.
Щоб запасали зброю і харчі,
та не шуміли як торішня брага.
А хто сидить зостане на печі,
того чекає посміх і зневага.

Такий він був похнюплений і кволий,
усе тягнув з терплячістю вола,
оцей Шрамко. А як запахло волею,
душа в йому навприсядки пішла!
Кажу: — Ну, ходять. То ще не спонука.
Поразка — це кінець. І сором від людей. —
А він мені: — Поразка — це наука.
І ти в цій Академії — спудей.

...ЩО ВІН СКАЗАВ ПРО ГЕТЬМАНСЬКІ ВІЙСЬКА?

— Які війська? — питаю у Ганнусі. —
Чи це він так, о слабкосте людська! —
це щоб мене підтримати на душі?

Та хто вже піде під моє знамено?
Хіба що мертвих кликати поіменно.

ВЧОРАЙШИЙ ДЕНЬ ПРИЙШОВ ШРАМКО УРАНЦІ.

І каже: — Все. Берися за перо.
Побужжя йде, Волинь і наддністрянці.
А там, диви, обізветься й Дніпро.

Куди іде?! Яким універсалом
тепер людей до себе приверну?
Кому я гетьман, коли вже і сам он
своїх провин в душі не прогорну!

Ну, а якби я навіть і подужав
того паперу написати жмут, —
то де збереться те твоє Побужжя?
Кому відомо врешті, що я тут?

Це ж не гетьманський Чигирин, не Броди.
Та вже й свобода в нас не на хмелю.
А піде чутка, — задля нагороди
такі мене хтось видасть королю.

— Та не барися! Стелеться дорога.
Десь люди ждуть, поклич їх, підійми!
Ти маеш чар. Тобі дано від Бога.
Ти маеш дивну владу над людьми.

ЯКА ТАМ ВЛАДА?

ДЖУРА, ДВОЄ КОНИКІВ.

А Ганна каже: – Ти наш оберіг.
Мій брат, Богдане, сповістив полковників,
що ти живий і що чекаєш їх.

О жінко! Ти життя. Кажі мені надію.
Я справді сам не свій. Бо нидію, не дію!

Не влади прагну. Смерті чи спокути.
Але ж пустеля з цих дрімотних вежі!
Вона мені: – Збери себе до купи,
тоді і військо, гетьмане, збереш.

УЧОРА ПИСАР МІЙ ПРИШКАНДИБАВ.

З Волині пішки, довго добирався.
Дістав чорнило, про папір подбав,
в Шрамка у церкві воску постарався.

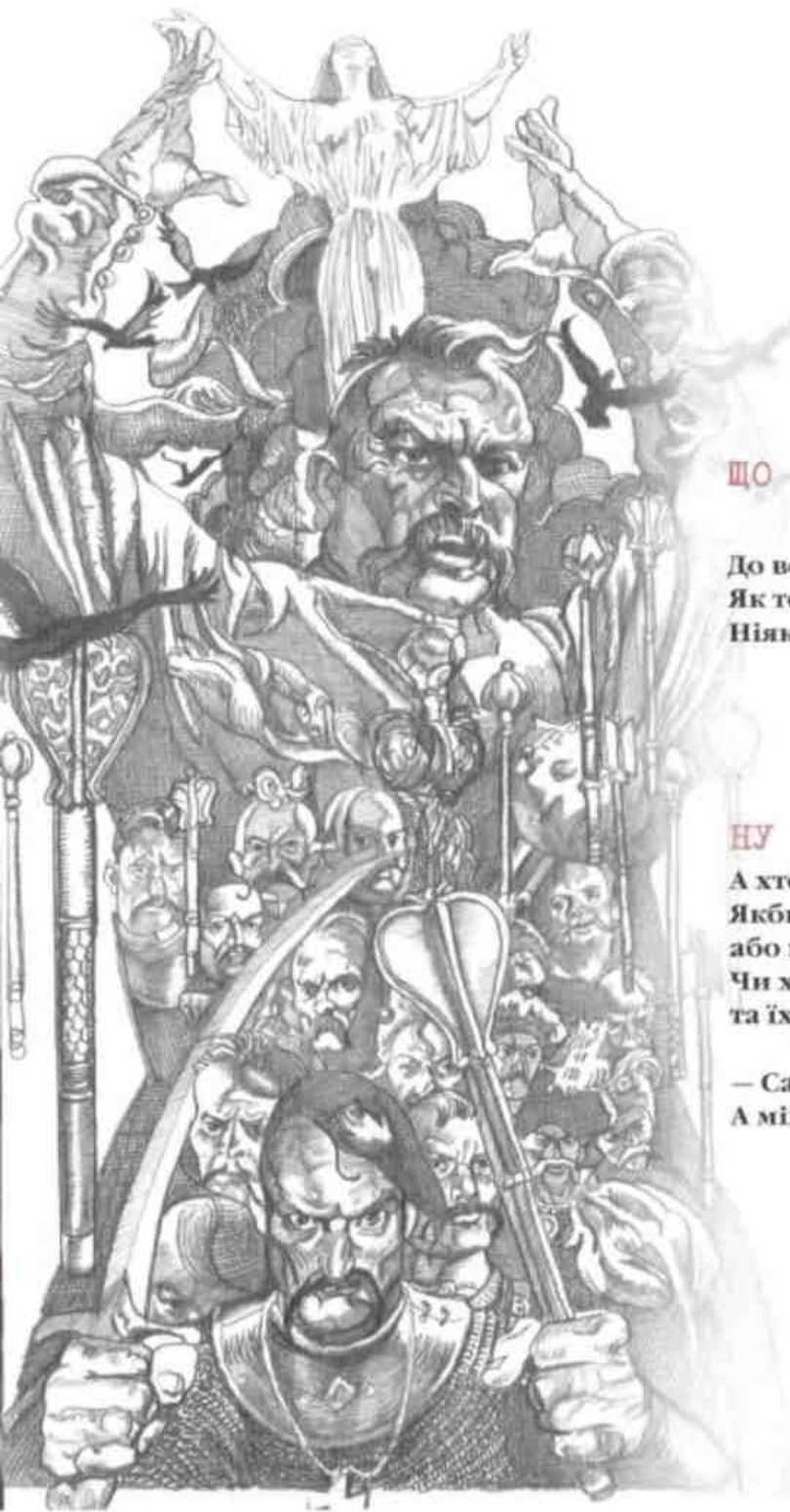
Перо й печать із торби повиймав.
На стіл поставив срібний каламар.
І так сказав: – У добрий час почати
універсал з притисненням печати.

І СИН ШРАМКА, ПЕРЕБРАНИЙ ЧЕНЦЕМ,
прийшов, приніс чутки мені достотні.
Сказав, що він не є
від когось посланцем,
що він від себе і від тих півсотні.

Що прийдуть ще, та мусять з осторогами.
Засади скрізь. Свої не знаєш де.
Кварцяне військо йде трьома дорогами –
немов залізним неводом веде.

А наші йдуть лісами та довколами.
Крізь нетрі йдуть, крізь ночі і туман.
Об пні й каміння розбивають голови,
щоб не потрапить в руки ворогам.

В дорозі мруть, від ран, від лихоманок,
від голоду, від мертвої води.
Намайстрували хлопці вистрілянок
і теж ідуть. Подай їм вість куди!

**ЩО Ж, БИТВУ Я ПРОГРАВ.
ПОВІСИТИСЬ НЕ ШТУКА.**

До всіх провин ще й відчай долучить.
Як той казав, поразка — це наука.
Ніяка перемога так не вчить.

Гей, писарю, неси мою печатку!
Життя пропало. Почнемо спочатку.

НУ ОТ, І НАПИСАВ УНІВЕРСАЛИ.

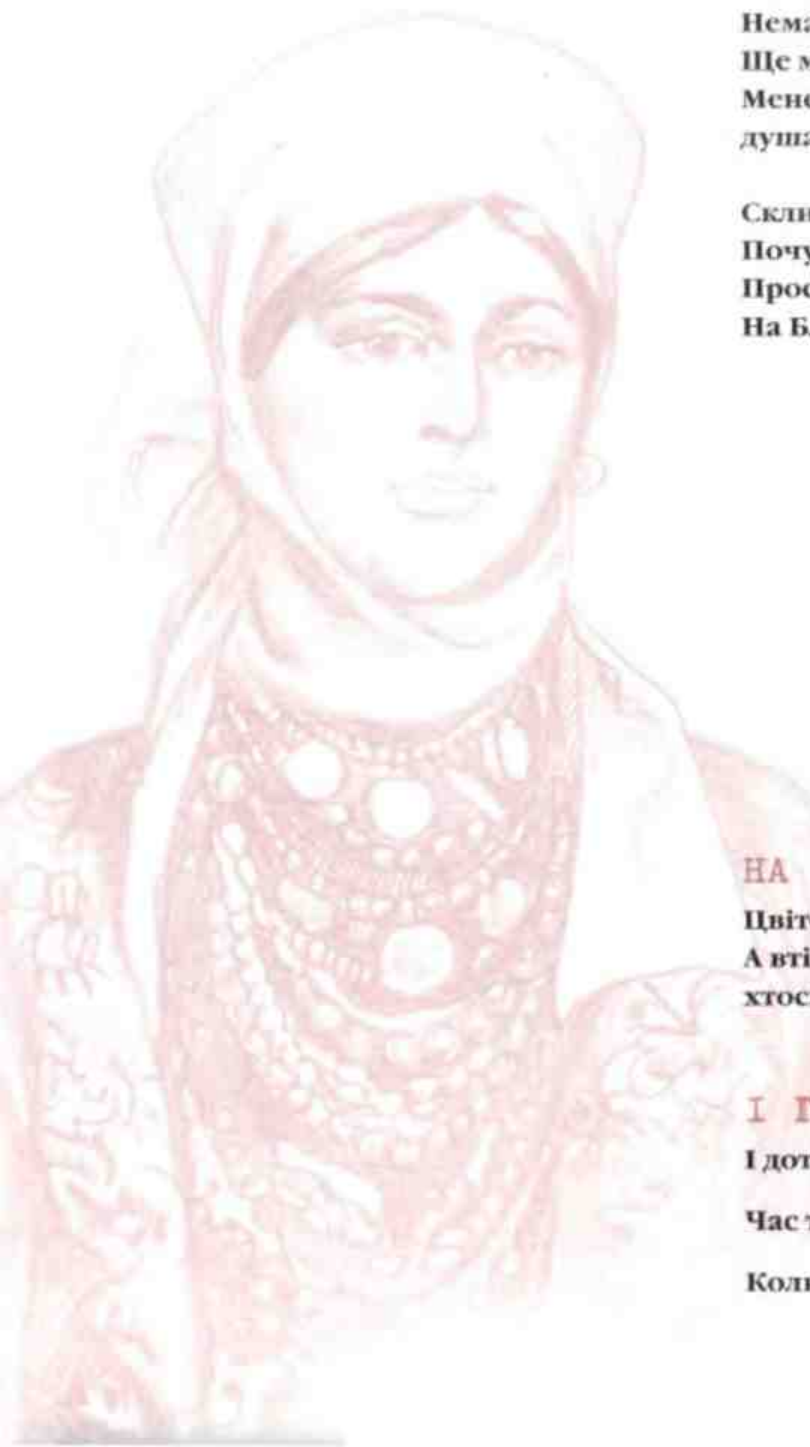
А хто їх прочитає і коли?
Якби їх птиці крилами писали
або громи у небі прогули!
Чи хто промчав гривастим руаком
та їх розніс. Але ж ми тут самотні.

— Самотні? Ми?! — сміється пін Шрамко. —
А мій же син? А ті його півсотні?

А Й СПРАВДІ. МАЄМО ГІНЦІВ.

Та ще яких, та ще й півсотні навіть!
Такі вже не шукають манівців.
Пройшли крізь пекло, то дорогу знають.

Нема нам щастя — мусить бути чудо.
Ще ми постанем зі своїх руїн.
Мене не можуть люди не почути —
душа в мені розгойдана як дзвін!

Скликаю вас. Над цим не владен ворог.
Почуйте слово з-під мого пера!
Простіть мені, що знову б'ю на сполох.
На Благовіст ще, люди, не пора.

А ТИ, ГАННУСЮ, ЖДИ МЕНЕ ДО ОСЕНІ.
Зібравши військо, вісточку подам.

Повінчаємося у Корсуні,
в місті слави моєї. Там
пригадаю себе, колишнього.
І весілля справим як слід.
Та й попросимо у Всевишнього
трохи щастя. І трохи літ.

НА МУРАХ ВІТЕР ХИЛИТЬ БАДИЛИНУ.
Цвіте ожина. Тихо, як в раю.
А втім, не знаю... Може, в цю хвилину
хтось десь торгує голову мою...

І ГАННА ПРИ МЕНІ. І ПОГЛЯД МИГДАЛЕВИЙ.
І дотик вуст. І тіла оксамит.
Час тягнеться, як шлейф старої королеви.
Коли б уже почути грім копит!

ЩЕ ВКРАЯВ ДЕНЬ ЧЕКАННЯ ЧОРНУ СКИБУ.

Який там грім, ні вершника нема.
Несе тополь високі смолоскини
дорога в ніч пустельна і пряма.

ПОЛЯ, ПОЛЯ, ПОЛЯ... ДОЛИНИ І ДОЛИНИ...

Напнувся обрій наче тятива.
Із Паволочі дзвін, вечірній дзвін долине.
І знову чути, як росте трава.

СТОЮ НА ВЕЖІ І ДИВЛЮСЬ НА ШЛЯХ.

Червоний щит призахідного сонця.
А що це там за гомін у полях?
— Геї, джуро, глянь! Та їх там ціла сотня.
А може, й дві. Геї, джуро, ти зіркий.
Тобі видніше із тамтої вежі.
Це, — каже, — батьку, наші козаки.
Я, — каже, — батьку, бачу по одежі.

ПРИЙШЛО ЇХ ДВІСТА. ВДАРИЛИ ЧОЛОМ.

Розбили табір ген по оболоні.
Вже сходив сонця золотий шолом,
як знов у лузі заіржали коні.

Десь крізь ліси пробився Джеджалик.
Богун іде. Пушкар от-от прибуде.
Чи я вже бути гетьманом одвик,
що серце мало не розірве груди?!

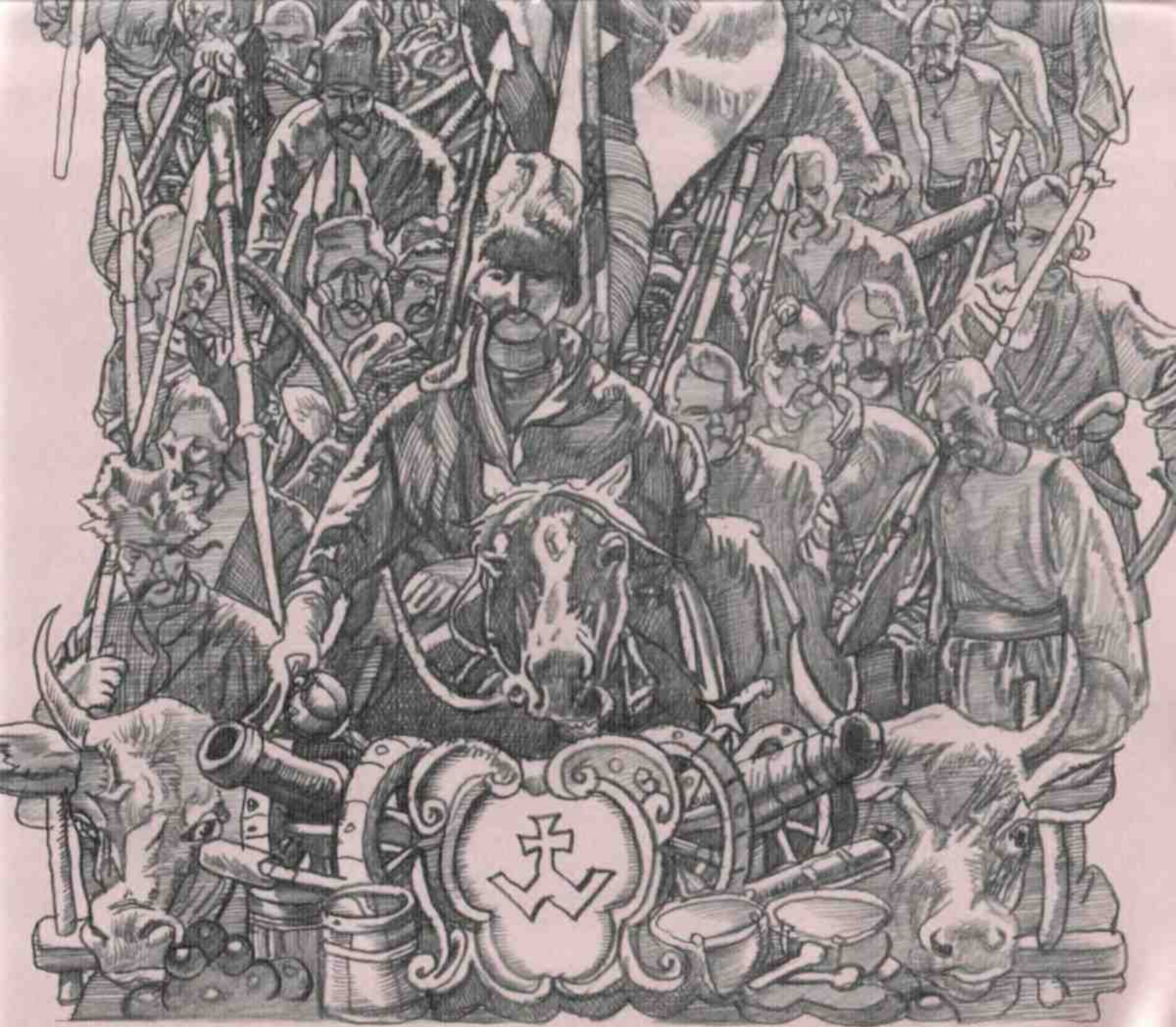
Стою. Стрічаю воїнів. Молюсь.
На схилі, сивий, кланяюсь їм низько.
Дві сотні... Три... Не дай Бог, помилюсь.
І ще... І ще... І ще їх ціла низка!

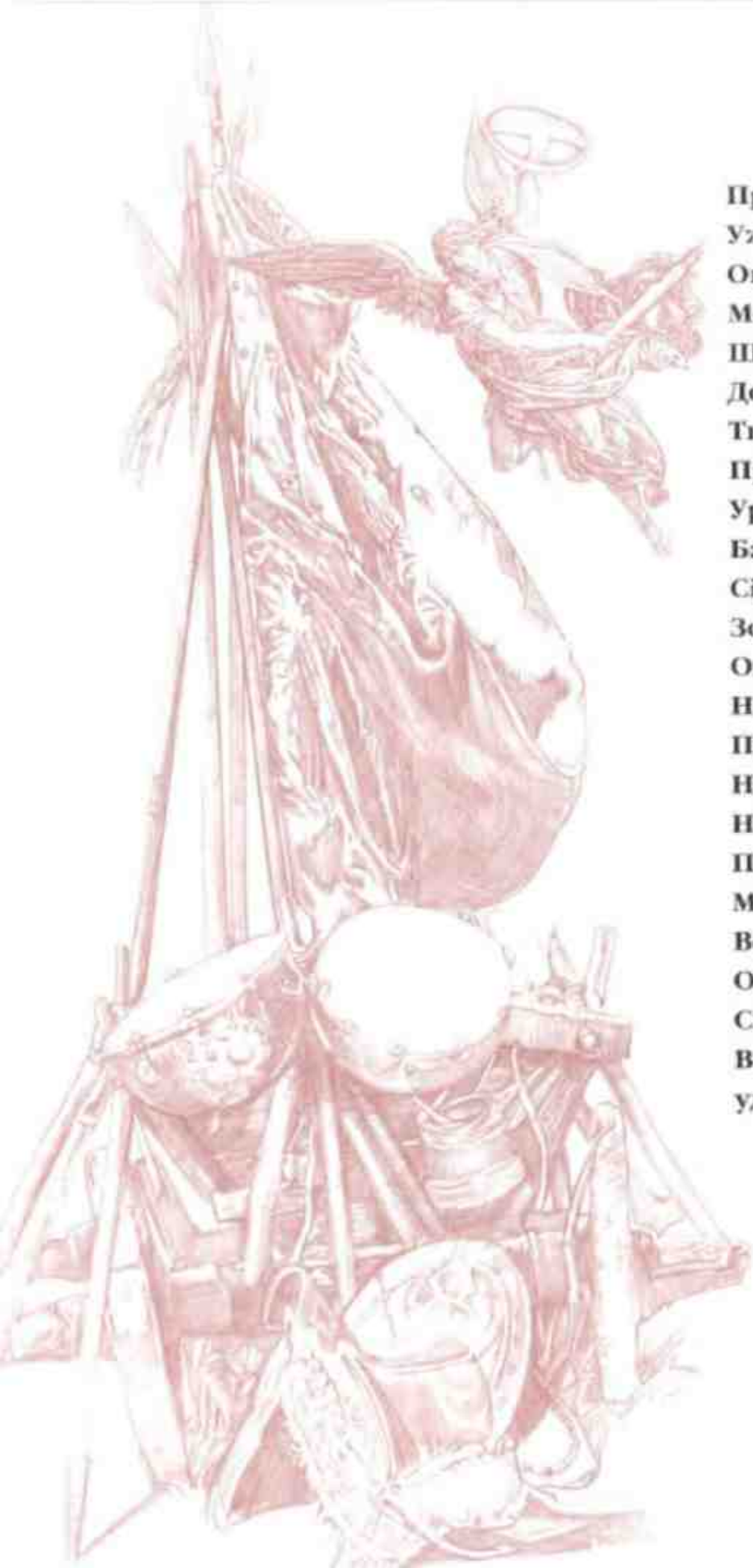

Прийшли... Спасибі... Ось мої полки.
Уже й знамена із лісами врівень.
Оце ж мої Волинці, Пінчуки.
Мої Драчі, Немирищі і Гнівань!
Шевці. Кравці. Броварники. Ткачі.
Дейнеки. Запорожці. Завірюхи.
Тютюнники. Кушніри. Орачі.
Пруднуси. Плачунди. Одчайдухи.
Урвитель. Іскра. Добощ. Курінний.
Бандура. Скрипка. Явір. Кияниця.
Сірко. Буланий. Білий. Вороний.
Зозуля. Заець. Кущ. Перепелиця.
Ох, як вас люди називали ловко!
Некуйбіда. Майбоженко. Чумак.
Пустикота. Завернивовка.
Нетудихата. Неїжмак.
Некленаний. Одливаний. Пекельний.
Попович. Молибога. Лихолат.
Мальований, Індутний і Субтельний.
Вернигора. Світайло. Семибрат.
Орленки, Удовенки, Бойчуки.
Синиці, Чайки!.. Хто там ще позаду?
Всі на цей час приявні козаки,
ударте в бубон і скликайте раду!

Ще надолужим місяць цей іюль.
Ще ого-го, є час до падолисту.
А кожен при собі щоб зброю мав огнисту,
п'ять хунтів пороху і скільки треба куль!

Щоб коні. Щоб вози. Щоб рептухи. Щоб сідла.
Щоб нас не взяв ніякий бусурман.

Усім вобец і кожному зосібна, —
це я вам говорю, негідний вас Богдан!

БО НЕ З ТОГО ЗАЛІЗА МЕНЕ ЛИТО

і не в тому гартовано вогні,
щоб їм вдалося на своє копито
переробити душу у мені!

Коли я вже піднявся того труду —
народ зібрати під свою оруду,
то покладу на це усе життя,
а доведу це діло до пугтя!

А ШУМ В ПОЛЯХ, А ГОМІН ПО ДІБРОВІ!

А пісня хоче коней розпрягать.
Як палахтять багаття вечорові!
Які великі тіні від багать!

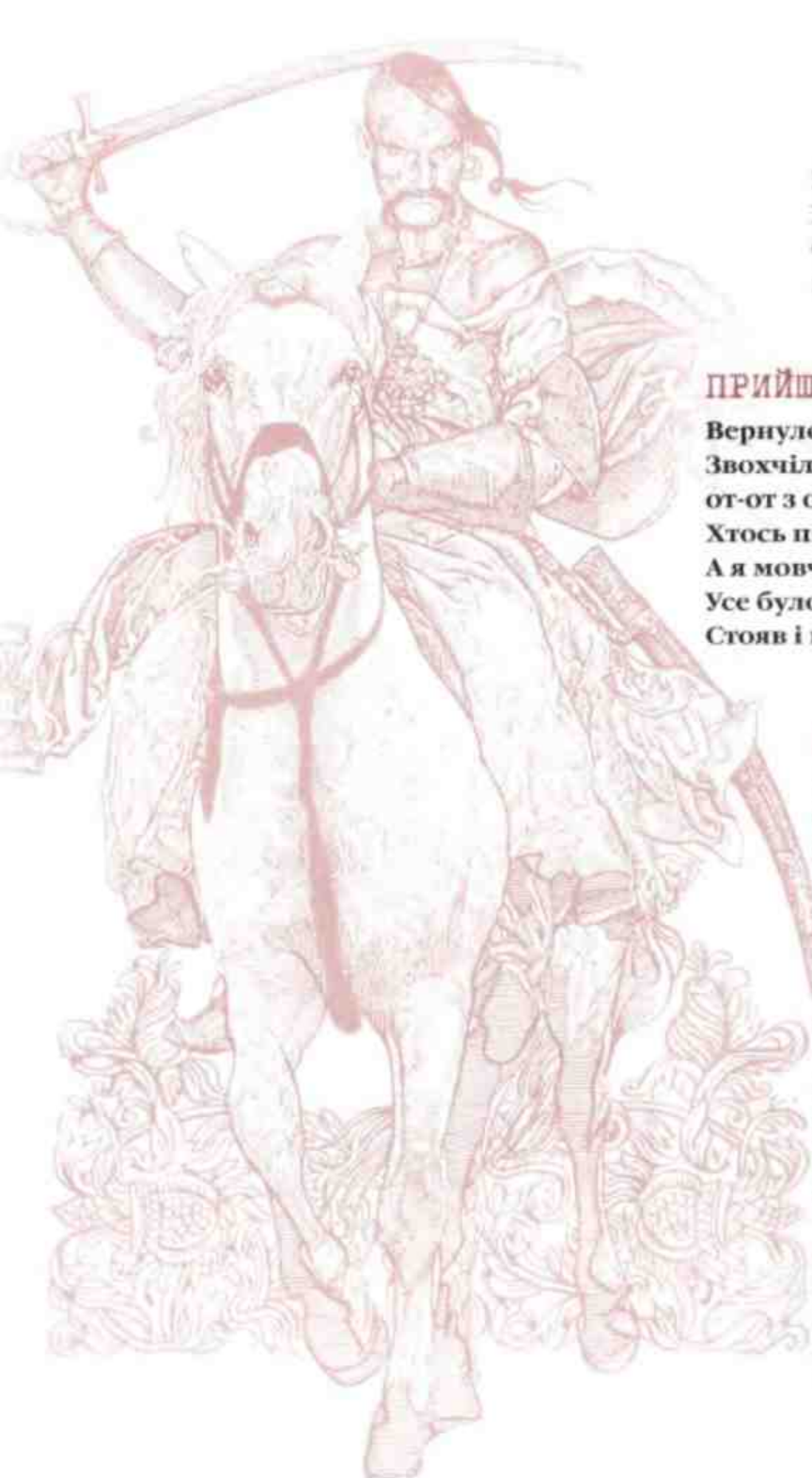
І ми, що звикли до такої тиші,
що чутно, як потріскує свіча, —
так людно стало в нас на городищі,
такі у нас знамена щонайвищі! —
що аж халяндру скаче циганча.

Шатрів нема — нічого, сплять під зорями.
Обоз відстав — приїде на волах.
Ми хлопці молоді. І поле в нас не зоране.
І сон наш стереже сторожа на валах.

А ВРАНЦІ ПОТЯГЛО І ЛАДАНОМ І ДИМОМ.

О слава ж Богу, я таки дожив! —
старенький піч Шрамко помахував кадиллом,
за упокій полеглих відслужив.

Прощайте і простіть... простіть, мої хоробрі...
Хай той кадильний дим односять вам вітри.
Стоять мої війська, стоять по самий обрій,
похилені як чорні прапори...

ПРИЙШЛО ДО МЕНЕ ВІЙСЬКО РОЗПОРОШЕНЕ.

Вернулося, дав Бог мені дожити.
Звохчїли очі, і сльоза непрошена
от-от з очей, проклята, побіжить.
Хтось підійшов, до мене щось балакав.
А я мовчав, бо ще щось наверху.
Усе було. Я тільки ще не плавав.
Стояв і в душу завертав сльозу.

ПОЛКОВНИКИ МОЇ! НЕ ШОВК, НЕ КАРМАЗИНИ —

шляхетних дій і помислів зразок.
Стояв Пушкар, як сивий дуб озимий.
Стояв Богун, як лицар із казок.

Сміявся зором відчайдушно карим,
на самі очі натягнувши шлик,
весь зраниений, полковник мій, татарин,
всіх добрих слів достойний Джеджалик.

Так мало бути. Ждав їх недаремно.
Душа пройшла над прірвою зневір.
І Ганни брат, Іван Золотаренко,
своїх преславних ніжинців привів.

І той Богун — чолом під короговою —
що замість мене бувши наказним —
подав мені клейноди з булавою,
і ми при війську обнялися з ним!

Я ВПЕРШЕ НІЧ ТАК ДОБРЕ ВІДПОЧИВ.

Я чуюсь так, що зичу й молодому.
Надійним людям Ганну доручив,
щоб одвезли із почесно додому.

У С'юботів не треба. Там *ВОНА*.
Там тінь її. Там згадка найпоганша.

То був мій дід. І то була жона.

А цю — у Чигирин, бо це уже гетьманша!

КОЗАЦЬКА ЖІНКА З ГОРДИМИ ОЧИМА —

вона мов крила в мене за плечима!

Вона для мене у ці дні —
як моє серце у мені!

І СИН ШРАМКА ПРИВІВ СВОЇ ПІВСОТНІ.

І сам Шрамко вдяг ризи щирозлотні,
налаштувався з нами у похід.

І той гончар дивився мені вслід.
Коли мене побачив з булавою,
лиш похитав, старенький, головою,
перехрестив і усміхнувся дід.

Зброяр заплакав, бо лишався, бідний.
Віщунка дбала хліб нам і питво.
По схилах циганча за мною довго бігло.
І циган говорив, що кінь у мене: — О!

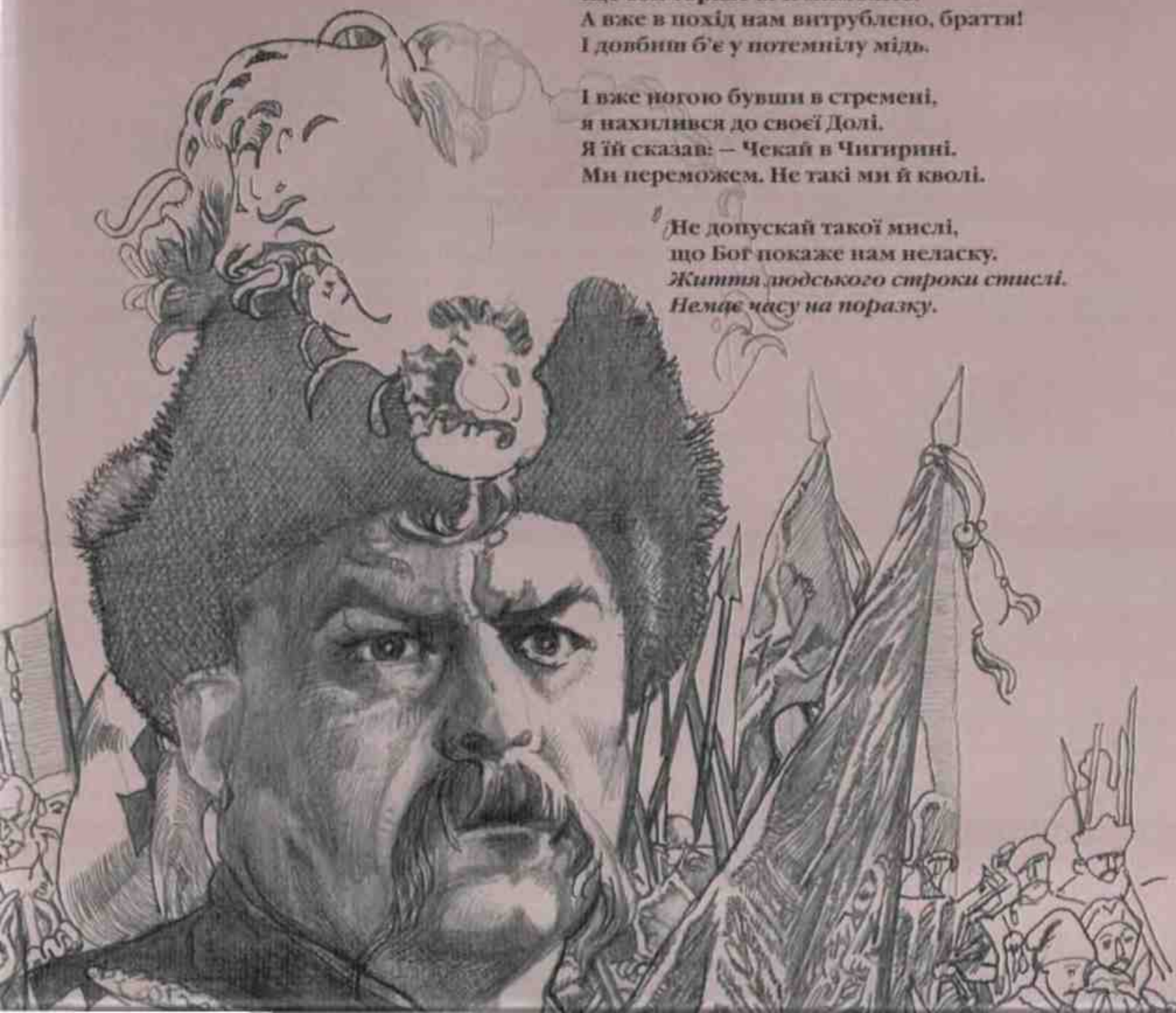

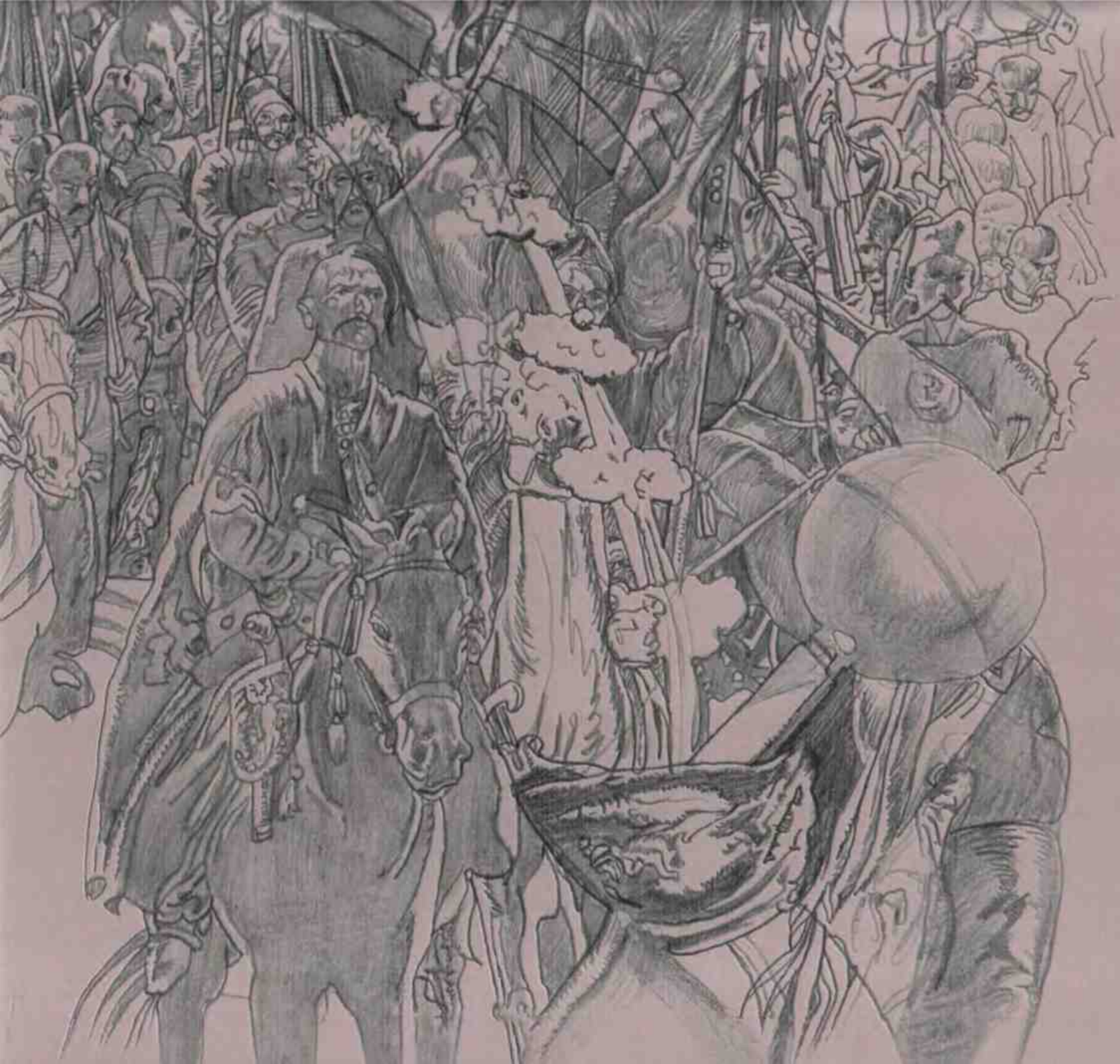
ТІМ ДИМЛЯТЬ ПІД ПОНЕЛІМ ВАГАГІЯ.

Ще сон торкає вічі мимохіть.
А вже в похід нам витрублено, братти!
І довбиш б'є у потемнілу мідь.

І вже ногою бувши в стремені,
я нахилився до своєї Долі.
Я їй сказав: – Чекай в Чигирині.
Ми переможем. Не такі ми й кволі.

Не допускай такої мислі,
що Бог покаже нам неласку.
Життя людського строки стислі.
Немає часу на поразку.

Іван Михайлович Дзюба

(нар. 1931) — літературознавець, критик, публіцист, громадський та політичний діяч, академік НАН України, член Національної спілки письменників України, співголова редколегії «Енциклопедії сучасної України». Герой України (2001).

Автор близько 400 праць з актуальних проблем історії та нинішнього стану вітчизняної літератури і культури: «Інтернаціоналізм чи русифікація?», «Звичайна людина чи міщанин», «Грані кристала», «Автографи відродження», «Вітчизна у нас одна», «У всякого своя доля», «Сквозь завихрення времени» (в 3-х томах), «З криниці літ» (у 3-х томах), «Спогади і роздуми на фінішній прямій» та ін.

Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (1991), Міжнародної премії імені Т. і О. Антоновичів (1992), премій імені О. Білецького (1987), імені В. Жаботинського (1996), імені В. І. Вернадського (2001), «Визнання» (2001).

Пишеться «Велика книга нашого народу»...

Костенко Ліна Василівна (19.03.1930, смт Ржищів, тепер Кагарлицького р-ну Київської обл.) — поетеса, культуролог, громадська діячка. Державна премія Української РСР ім. Т. Г. Шевченка 1987 року за історичний роман у віршах «Маруся Чурай» та збірку поезій «Неповторність». Міжнародна премія Фонду Омеляна і Тетяни Антоновичів (1989). Премія імені Олени Теліги (2000). Премія імені Франческо Петрарки за книжку поезій у перекладі італійською мовою «Інкустації» (1994). Закінчила середню школу в Києві, де живе від 1936 року, навчалася в Педагогічному інституті, 1952 р. вступила до Московського літературного інституту ім. О. М. Горького, який закінчила 1956 р.

З Енциклопедії історії України

...Перші вірші Ліна Костенко надрукувала 1946 року. Поетичні збірки «Проміння Землі» (1957), «Вітрила» (1958), «Мандрівки серця» (1961) засвідчили прихід в українську літературу сильної творчої особистості. Органічна відстороненість від імпульсів суєтної «злободенності», а натомість чутливе сприйняття й переживання великих моральних і громадянських проблем та запитів доби, природність і чистота ліричного світу, культура письма, незалежність голосу і виразно вгадувана вже масштабність творчої особистості — все це зразу ж привернуло увагу читачів, спраглих слова чесного і яскравого. Але так само привернуло специфічну увагу й офіціозу. Під

час розпочатої з ініціативи М. Хрущова погромної ідеологічної кампанії, фальшиво названої «боротьбою з абстракціонізмом і формалізмом», Ліну Костенко звинувачено в «ідейній нечіткості». Секретар ЦК КПУ Андрій Скаба в доповіді на Республіканській нараді активу творчої інтелігенції та ідеологічних працівників 8 квітня 1963 р. називає її ім'я серед трійки молодих поетів (М. Вінграновський, І. Драч, Л. Костенко), чий «формальні викрутаси із словом неодмінно приводять до викривлення і затуманення ідейно-художнього змісту творів». Оскільки Ліна Костенко не тільки не виявляла бажання «виправитися», а й дедалі виразніше утверджувалася в незалежній творчій і громадянській позиції, то її поезія стає предметом особливих зацікавлень політичної цензури. Незважаючи на схвальні або й захоплені відгуки найавторитетніших майстрів слова (М. Бажан, Л. Первомайський, Б. Антоненко-Давидович), її твори дедалі рідше з'являються друком, а потім настає багаторічна негласна, але жорстка заборона. Збірки «Зоряний інтеграл» та «Княжа гора» були зняті з виробництва, історичний роман у віршах «Маруся Чурай» — затриманий на багато років. Після «Мандрівок серця» наступна книжка — «Над берегами вічної ріки» — з'явилася тільки в 1977-му: через шістнадцять років!

Багатий і тривожно-напружений духовний світ нашого сучасника в ліриці Ліни Костенко несе на собі печать високого індивідуального переживання. Це слова долі, а не біографії. А доля говорить мовою вічних питань буття і духу людського. Вічне ж — воно й вічно актуальне й злободенне.

У першій поетичній збірці «Проміння Землі» (1957) ще відчувається залежність від тиску суспільних стереотипів, але вже й початок вивільнення від них. Усе добре, що чиниться на Землі, промінням осяває її і шле свої сигнали у Всесвіт, найголовніше ж на Землі, найяскравіший її промінь — це Людина. 1958 року вийшла друга збірка — «Вітрила». Міряючи її тією висотою, якої сягає пізніша творчість Ліни Костенко, можна знайти в ній сліди поетичної риторики перших років післясталінської «відлиги». Але, підходячи історично, не можна не звернути увагу на той дух демократизму й поваги до людської особистості, який відбився у віршах про людей праці («Новобудова», «Поштова скринька», «Виноградар», «Обурення»). Спогади війни якось інтимно озвалися у вірші «Сноп», де з-поміж її злочинів виринає найбуденніший і тим більше страшний: снопами пшениці чужинці вимоцують собі дорогу, кидаючи їх під колеса, гусениці, чоботи... *«І колоски тонули у багні»*. Та ось один чужинець *«...нахилився до вибоїн. / Змахнув сльозу. / Напевно, селянин. / Могло б не бути на планеті воєн, / якби отак заплакав не один»*. Пізніше поетеса уникатиме прямолінійного звертання до таких тем, надто швидко скомпрометованих кон'юнктурними «прогресивними» віршувальниками, але протистояння обивательському снобізму в ставленні до буденних реалій залишатиметься і глибшатиме.

Вгадуються й проблиски деяких інших мотивів, що знаходитимуть розвиток у поезії наступних років, певні моменти становлення світобачення. Це, сказати б, предметність поетичної мови — як прообраз її майбутньої максимальної емоційно-образної насиченості й афористичності. Це зорієнтованість

на бачення джерел і витоків, приховано значущого, а не вочевидь наявного: «І тільки ті джерела непомітні, / які глибоко створюють русло». Це мотив цінності дитячої чистоти серця у випробуваннях життя, як і цінності його сприйнятих або переборених досвідів: «...душі дитяче начало / (найчистіше, що маєш ти)»; «І ніщо не здавалось випадком, / бо лишало на серці сліди». Це мотив мандрівки як жаги пізнання і духовного осягнення світового безміру — він вивершується мотивом повернення до рідної землі, бо «навіть плаваючі квіти мають корінь у землі». Вірш «Лідія Койдула на чужині» започатковує ще один мотив, згодом серед найхарактерніших і найпродуктивніших у Ліни Костенко, — мотив солідарного переживання долі й жертвовного покликання великих постатей, які стали голосом своїх пригноблених або зневажених народів.

Кілька поезій інтимного характеру дуже делікатно, обережно і часом непрямо — коли за сказаним криється неказане — окреслюють «контурний» малюнок кохання, за яким угадуються його внутрішній драматизм і неминуча суперечливість душевного самоозначення в колізіях вибору і чекання того, хто поза вибором. Тут уже та зрілість чуття і певність свого права бути собою, що дадуть етичну потугу пізнішій ліриці Ліни Костенко. Але це багатосмна означеність, за якою — широка палітра тривожних почуттів. Тут і неясність самої себе: «Не питає, чи люблю, чи навіки. / Я, здається, не знаю сама, / де взяли свій початок ріки, / де ті ріки море прийма». Тут і сумнів у НЬОМУ, зроджений, може, й прикрою проникливістю: «Закохані люди дуже вродливі. / Милій, чому ти не дуже вродливий?» (тобто: чи ти справді кохаєш?). Тут і намагання у плині спогаду переконати саму себе: «Я спокійна. / Я щаслива з другом. / Я тебе нітрохи не люблю». Тут і розмова із собою у формі діалогу подумки з НИМ, який присутній в ІНШОМУ, знаменуючи неостаточність складного сюжету кохання: «А знаєш, з'явився третій, / той третій, / що зайвим звать. / Він дуже схожий на тебе. / Твій голос. / Обличчя твоє... / Не треба вдивлятися, не треба! / Можливо, це ти і є. / Не той, котрого любила, / а той, що немилим стає». Поверхове прочитання цих віршів може навести на думку про — вдамося до сучасного жаргону — «багатовекторність» почуття. Але насправді це тужний голос однолюбства: він звернений до одного й того самого в різних іпостасях, який — у цьому загадка долі — не знати, чи стане гідним ОБРАННЯ.

Власне, особливість уже ранньої лірики кохання у Ліни Костенко — в оцій інтризі почувань, яка розгортається і в рефлексіях, і в символізованих картинах життєвської обстановки та безпосередніх стосунків («Циферблат годинника на розі / хуртовини снігом замели... / Нам з тобою, видно, по дорозі, / бо ішли й нікуди не прийшли».).

Ще одна особливість цієї лірики кохання — болісне міряння того, що сталося, тим, що не збулося, болісне переживання помилок серця і нездійсненого як образи ідеалу кохання: «Краще зроду не знати жодної хвили кохання, / ніж образити початок таким нелюдським кінцем» (сказати найтяжче: «Не люблю»).

Дозволю собі навести тут справжній шедевр лірики кохання:

*В дні, прожиті печально і просто,
все було, як незайманий сніг.
Темнооким чудесним гостем
я чекала тебе з доріг.
Забарився, прийшов нескоро.
Марнувала я дні в жалю.
І в недобру для серця пору
я сказала комусь: — Люблю.
Хтось підносив мене до неба.
Я вдихала його, голубе...
І не мріяла вже про тебе,
щоби цим не образить тебе.
А буває — спинюсь на місці,
протягаю руки без слів,
ніби жду чудесної вісті
з невідомих нікому країв...
Є для серця така покута —
забувати скоріше зло,
аніж те, що мусило бути
і чого в житті не було.*

ЛІНА КОСТЕНКО
Сонет

188

...У «Вітрилах» виявився також інтерес Ліни Костенко до притчевих оповідок (як-от у «Думі про три камені») та багатой, виразно прописаної фабули, — це останнє провіщало її майбутню поетичну епіку. Маю на увазі поему-легенду «Казка про Мару». У «німечній жінки», що, може, «шанувалася мало», «нелюдська гитина знайшлась». Обличчя дівчини з одного боку було чарівним, а з другого — потворним. Люди сахалися її. Підрісши, вона намагається будь-що позбутися своєї потворності, шукаючи допомоги в різних казкових персонажів. Але виявляється, що зло не можна просто скинути з себе, передарувавши його комусь або чомусь: його можна лише втамувати в собі самому. Це пояснює Марії-Марі останній, хто міг би їй зарадити, — Дурний Чоловік (так його прозвали за те, що все своє майно роздав іншим, а сам живе в лісі із звіриною, птаством, комашнею): «Всю цю потворність зніму за годину. / Тільки куди ж я її подіну?» — вона скрізь породжуватиме зло. Отже — жорстокий вибір: або «потворність загнати в душу», тоді «будеш прекрасна з обох сторін. / Тільки душа в тебе буде потворна»; або «красу твою змушу / переселитись навіки в душу», тоді «душа в тебе буде прекрасна». Хоч і вагалася дівчина, але обрала красу ціною доброти душі. Зразу ж стала інакшою — лихою, але зовні прекрасною. Парубки захоплювалися її вродою, та трохи ближче пізнавши, одверталися від неї. А той, заради кого вона й хотіла стати чарівною, повертається до своєї зарученої: «Та душа у Галі ніби сонце, / а у тебе чорна й завидюща».

Цей схематичний переказ дає уявлення лише про моралістичну ідею поеми-казки, але зміст її глибший: дуалізм показного й сокровеного постає в

гарно описаних фантастично-символічних епізодах і, обростаючи легкими поетичними сентенціями, не набуває дидактичної нав'язливості, перебуваючи в межах народнопоетичної казковості. До схожої стилістики Ліна Костенко інколи звертатиметься й пізніше.

Є у «Вітрилах» поетична рефлексія, чотири акти якої означені зачином: «На все є час...» — тут афористичній стислості дається огляд, сказати б, репертуару можливостей особистості, яка входить у свідоме своєї покликаності життя і муситиме перейти етапи самотворення, «щоб, не вагаючись, на плечі / узяти непосильні тягарі». І вже тоді, після всіх інших часів, прийде час, щоб

...розрізняючи баласту
і з-поміж них —
єдине основне,
спокійно зняти, вибрати, перекласти,
сказати:
— Життя,
прийми
тепер
мене!

Це була виношена в душі програма життя і творчості...

... Наступною книжкою Ліни Костенко була збірка поезій «Мандрівки серця» (1961). Назву їй дала однойменна казка, про яку скажу далі. Але мотив мандрівок серця звучить і в ліричних віршах збірки, що мають інтимно-автобіографічний характер (зустрічі-розлуки з коханим у просторі й часі; тема Польщі¹; сюди належить відомий вірш, що став піснюю, з рефреном «*Цо кому до теґо, же ми так кохами*»). Своєрідний обертон мандрівок серця — його неслухняність. Аж до того, що коли розум схиляє до розчарування в коханому, серце живе своєю правдою-потребою (вірш «Ідол»: «*Його давно із пам'яті порра / жбурнути прямо у ріку Почайну. / Хай відпливає, тоне у воді... / Але боюсь, що це не допоможе, / що бігтиму вздовж берега тоді: / — Видибай, боже! Видибай, боже!*»). Порівняно стримане протистояння розуму й серця часом постає у змирливому гумористичному ракурсі — серце все одно ж візьме своє, воно чи то мудріше, чи то просто саме собі пан: «*Суворий вчитель, / розум невблаганний, / немов дитину, серце навчає. / Оцінки ставить. / Вписує догани. / Найменших помилок не вибачає (...). / А серце робить вигляд, ніби слуха. / І, як школяр, на вікна поглядає*».

Казку «Мандрівки серця», що дала назву збірці, авторка більше не передруковувала, — може, вважаючи її дещо наївною. Але мотив цієї казки, альтернативно перегукуючись із «Казкою про Мару», досить характерний для Ліни Костенко і в більш рафінованому озвученні житиме в її творчості. В якійсь злиденній хаті «НАРОДИЛАСЯ ДИТИНА З НЕЙМОВІРНО ВЕЛИКИМ СЕРЦЕМ». Биття цього серця викликало тривогу в людях, а сам хлопець, виростаючи, відчув пустоту у своєму великому серці, яку треба було заповнити чимось

¹ Див.: Костенко Л. Усе було в польській історії. Не було руїни духу // Війни і мир, або Українці — Поляки: брати, вороги, сусіди... Київ, 2004.

² Див. передмову Ліни Костенко: Поет, що йшов сходами гігантів // Леся Українка. Драматичні твори. Київ, 1989. С. 5—58.

вагомим за особисті буденні клопоти. І він іде в мандри світом, беручи в своє серце його життя, біди, страждання й надії людей, виповнюючись любов'ю до них. Оцей мотив мандрівок серця, пізнання серцем світу й людей звучить і в ліриці, і в поемах Ліни Костенко. Йде Україною Маруся Чурай (в однойменному романі); подумки проходить всю Україну Богдан Хмельницький («Берестечко»); Дніпром її пропливає безіменний грек («Скіфська Одиссея»)... А, власне, оте «неймовірно велике серце» доля подарувала самій ліричній героїні Ліни Костенко в усіх її обличчях.

У поезії Ліни Костенко багато глибинних перегуків з її великими попередниками в українській культурі — насамперед із Шевченком і Лесею Українкою. (Є і свого роду звіряння Шевченкові; скажімо, у збірці «Мандрівки серця» прозвучало оте славетне: *«ще не було епохи для поетів, але були поети для епох»*, або в іншому вірші, про Кобзаря на Кос-Аралі: *«Правдивій пісні передзвін кайданів — то тільки звичний акомпанемент»*.) Ця тема ще чекає свого дослідження. А тут із великої теми «Ліна Костенко і Леся Українка»² хотілося б звернути увагу на кілька, може, й не найголовніших моментів. Скажімо, саркастичне позиціонування людської можновладної пихи як суцільної марноти, що з неї невблаганно глузує саме життя («Притча про ріку» — цар Кір покарав за непослух річку Діалу, наказавши засипати її піском і перемінити їй річище. Та минули століття, й *«ріка в русло вернулася своє»: «Царя немає. Є ріка Діала. / Немає Кіра. А Діала є»*. Пригадується «Напис на руїні» Лесі Українки...). Або вірш «Климена» — про *«нещасну, вірну жінку Прометея»*: тему забутої дружини — подвижниці славетної людини «відкрила» Леся Українка... В поезії Лесі Українки часто звучить мотив глибокої душевної солідарності з подоланими, а не з переможцями, особливо коли подоланий не віддається на милість переможця. Внутрішня гідність вища за брутальну силу — це стосується і особистостей, і народів. Ліна Костенко особливо чутлива до тих болісних і невідомих утрат людства, яких воно зазнавало і зазнає від перемог матеріальної сили над духовною гідністю («...І вийшов Колумб на берег Америки вранці...»; «Картинка з американської виставки» та інші поезії збірки «Над берегами вічної ріки»). Ці перемоги, очевидні своїми предметними наслідками, завжди заперечені своїми наслідками етичними, гуманістичними. — треба тільки вміти це побачити, збагнути той докірливий урок людству, який у цьому закладено. Ліна Костенко вміє побачити, їй даровано пережити це і сказати нам. За якоюсь археологічною знахідкою, за побіжною літописною згадкою, за нібито випадковою подробицею їй може відкритися забуте історичне дійство, часто трагічне. І тут інтуїція разом з етичним чуттям дають поштовх поетичній уяві, точніше — поетичному баченню недобаченого оком людської пам'яті чи оком самозачарованого прогресу.

Ось вірш «По-Лицю-Дощ». Таке дивне, в дусі міфопоетичного мислення індіан, ім'я мав *«великий воїн знищених племен», «високий, гордий і красивий», «із племені, яке не знало зрад»*. Він не змирився з тупою загладою «християнських» колонізаторів. І коли вже *«горіли джунглі, вилягав бамбук»*, коли вже рідної землі залишилося *«ото лиш те, що зараз під ногами»*, — він... чи плакав? Ні — це: *«По-Лицю-Дощ... По-Лицю-Дощ... По-Лицю-Дощ...»*.

Ця ж тема — тривання життя серед заглади часів і всупереч їй — і у віршах про людей міцного кореня роду («Веселий привид прабаби»), душевного самостояння («Ота сама Ївга»). Загладі протистоїть і краса природи: «*Стільки років землі, — і мільярд, і мільйон, — / а яка вона й досі ще гарна!*» Гарна на-самперед людським у собі — своєю людською пережитістю:

*Летять на землю груші, як з рогаток.
Б'є в тамбурини осені горіх.
Сади, омиті музикою згадок,
ковтають пил міжселищних горіг...*

— наче міжзоряний пил!

Чи здатен хтось устояти перед цією людською мовою чарів природи?

*Блискоче ніч перлиною Растремлі.
Згори збігає Боричів узвіз.
І солов'ї, пташині менестрелі,
всю ніч доводять яблуні до сліз.
Цвіте весна садами молодими,
шумлять вітри, як гості з іменин.
В таке цвітіння, князю Володимире,
тобі не важко бути кам'яним?*

...Ті шістнадцять літ, між «Мадрівками серця» і «Над берегами вічної ріки», були сповнені праці, роздумів, радощів і клопотів особистого життя, мук слова і мук тієї «заблокованості», про яку в ширшому значенні, вже стосовно становища всієї нашої національної культури, скаже Ліна Костенко згодом у своїй відомій лекції в Києво-Могилянській академії³. Тому так багато важить у цій збірці тема мистецтва, відповідальності мистця перед епохою і перед своїм талантом, гіркий обертон якої — втрата «цензу» покликаності, коли на зміну майстрам (або й відштовхуючи їх оббинтованими державною бляхою ліктями) сунуть гендлярі:

*І приходять якісь безпардонні пронози.
Потираючи руки, беруться за все.
Поки геній стоїть, витираючи сльози,
метушлива бездарність отари свої пасе.*

...Збірку «Над берегами вічної ріки» завершує розділ «Моя любове, я перед тобою...» Це свого роду інтимний щоденник, коли чекання справдилося, ВІН прийшов, ВІН поруч щодня й щогодини, але палітра почуттів не згорнула-ся й не зблякла, бо «скільки років кохаю, а закохуюсь в тебе щодня», і все ж — «моя свобода завжди при мені». Це, певно, той талант любові, з якого починаються всі інші таланти...⁴

Ніби резюмуючи внутрішній досвід, набутий за оті кільканадцять років зовнішньої «заблокованості», Ліна Костенко напише в наступній книжці «Неповторність» (1980):

³ Див.:
Костенко Л.
Гуманітарна
аура нації,
або Дефект
головного
дзеркала.
Київ, 1999.
Див. також:
Костенко Л.
Геній
в умовах
заблокованої
культури //
Літ. Україна.
1991.
26 верес.
(передр.:
Урок
Української.
2000. № 2;
Дивослово.
2001. № 2).

⁴ Див.:
Костенко Л.
Народжений
під знаком
Стрільця //
Кіно—Театр.
2002. № 12.

*Настане день, обтяжений плодами.
Не страшно їм ні слави, ні хули.
Мої суцвіття, биті холодами,
ви добру зав'язь все-таки дали.*

*І це нічого, що чигали круки,
що проминуло так багато літ.
З такого болю і з такої муки
душа не створить бутафорський плід.*

Істинно так!

У поезіях збірки — неповторність і безмежність особистості, яка твориться і твориться, триває і триває, утверджуючи себе в духовному розростанні. Тут і мотив кохання як вистражданої істини життя, і мова про непідлеглість, твердість перед випробуваннями долі або підступами прозаїчніших сил, і філософські питання буття, і психологічні нюанси щоденності, і характерна для Ліни Костенко (така рідкісна в наш час переходу зовнішніх суперечностей у внутрішню розшматованість) апологія цілності й волі бути собою. Всі ці й інші «вічні» мотиви обростають тонкими варіаціями в безлічі іскрометних контактів із течією сучасного життя.

Уже будучи авторкою книжок, що здобули їй загальне визнання і славу, — Ліна Костенко опублікувала історичний роман у віршах «Маруся Чурай». Він став однією з найкоштовніших перлин усєї української поезії.

До образу легендарної народної піснярки не раз зверталися поети, прозаїки, драматурги протягом XIX і XX століть. Але до відомого Ліна Костенко підійшла як до невідомого. Є два роди художніх відкриттів. Можна незнане зробити знаним. І можна знане зробити незнаним — побачити в ньому те, чого ніхто не бачив, або пережити його так, як ніхто не переживав. Тоді відоме й нібито пережите стає якісно інакшою величиною — наче його досі не було. На слово Ліни Костенко все озивається своєю незглибимістю.

Про що «Маруся Чурай»? Як окреслити безмежне? Вся Україна піднялася на Визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького. Ця боротьба має не тільки свою ідеологію, свій пафос та емоційну ауру, а й свою естетику, до створення якої причетні пісні Марусі Чурай. Та це, сказати б, лише «зачіпка», мотивація теми. Сама ж вона набагато ширша. Тут — і українська історія в її драматизмі та героїці, в багатостраждальності землі нашої. Тут — широкий спектр щедро (в щедрості лаконізму) виписаних натур, що в сукупності своїй створюють враження глибини й потуги народного життя. І вічні питання людського духу, що постають не абстрактно, а в усій предметній конкретності національного буття, через його соціальні, моральні, політичні конфлікти. І поезія й трагедія кохання. Великість людської особистості, явлена в українській дівчині-козачці і духовно співзвучна з великістю будь-якої іншої національно-характеристичної постаті світового життя — в будь-яку добу і в будь-якій частині землі. Пристрасний і водночас зважений, витончений роздум

про поезію, пісню, її місце в житті взагалі і в житті, долі українського народу, про тяжку і невідхильну місію поета. Все це є в романі. Його можна розглядати як присвячений кожній із цих тем зокрема. Але й усім разом. Усі вони бачаться одна крізь одну, як у багатогранному самоцвіті. І всі зливаються в думі про український народ на всі часи його історичного буття.

От саме під таким кутом зору: структура поетичної думки — і спробуємо поглянути на цей твір, добре відомий і не раз уже обговорений.

«Маруся Чурай» Ліни Костенко нагадує класичний архітектурний ансамбль, що втілює великий план, велику ідею. Поетичний матеріал розгортається «сам із себе» за законом внутрішньої необхідності й зовнішньої доцільності. Кожна частина необхідна для цілості, а цілість надає кожній частині вищого значення. Все живе наскрізною симфонічною взаємопов'язаністю, взаємопідсиленням.

Згадаймо — починається роман з картини судочинства (Марусю Чурай звинувачено в отруєнні коханого — Гриця Бобренка — за зраду). Точно і зримо, в усіх подробицях описано (поетично відтворено!) складну судову процедуру, що засвідчує розвиненість форм суспільного життя тогочасної України. Різноголосся учасників і свідків, скрупульозність процедур не тільки мають показати порівняно високий рівень правосвідомості тодішньої української людності (наскільки історично точна тут Ліна Костенко, можна побачити, звернувшись до лекцій М. Слабченка «Судівництво на Україні 17—18 стол.», читаних в Одесі й виданих 1918 р. в Києві), — вони є також справжніми шедеврами портретно-психологічного живопису: вимальовуються не лише багатство й колоритність людських вдач, а й складна соціальна структура суспільства, з майновим розшаруванням і неоднаковими моральними поняттями та мотивами. І ось у це переплетення міркувань та поррахунків уривається голос гінця із Січі — і враз наче падають стіни полтавського магістрату: бачимо всю Україну, що піднялася на Визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького. Говорить Іван Іскра — і бачимо, що «справа криміналітер» змикається з українською національно-політичною історією, з картиною народного життя, співвідноситься з народними суспільними та моральними ідеалами.

Після розлогої, багатобарвної, стоустої сцени суду — враз різка зміна. Як підведення ризику під судом і присудом, як перехід від долі однієї людини до долі землі й народу — розділ «Полтавський полк виходить у похід» — суворий, лапідарний, героїко-патетичний. А за цим патетичним злетом — «Сповідь», розділ третій. Полтава спорожніла. Всі, хто годен стати до бою, пішли на поміч Богданові Хмельницькому. З піснями Марусі Чурай. А сама вона три передсмертні ночі згадує своє життя. Судить себе власним судом. Та це не просто сповідь, суб'єктивна інтерпретація пережитого. Тут розвиваються три взаємопов'язані великі світові теми, великі вічні конфлікти: високе духовне кохання — і житейський реалізм (Маруся — Гриць, Галя); героїчно-максималістське світопочування — і тверезо-практичне, егоїстично-влаштувальницьке (вони й соціально детерміновані): Чураї — Бобренки, Вишняки; потім, як специфічне відбиття обох, — конфлікт «поетичного» і «прозаїчного» рівнів народного духу,

що конкретизується в очужінні між Марусею Чурай та тією частиною громади, яка її не розуміє і в якій її пісенний хист викликає лише глузування. Переростаючи свою суспільно-побутову та історичну конкретність, ці три теми, три конфлікти набувають характеру загальнолюдських. В українській поезії аналогію маємо хіба в «Лісовій пісні» Лесі Українки.

І знову за розлого виписаною морально-психологічною драмою — лапідарний героїчний малюнок, що переводить дію в історичний масштаб. Розділ четвертий: «Гінець до гетьмана». Закоханий у Марусю Іван Іскра поспішає до Богдана Хмельницького, щоб ублагати його втрутитися і звеліти помилувати дівчину-піснярку. Вражає емоційна сила в зображенні пориву цього молодого козака, але ще більше — печать трудів на втомленому чолі Богдана Хмельницького, відчуття історичного тягаря, що ліг на його плечі, розмах подій, в яких *«ідеється про долю країни»*, — все це Ліна Костенко зуміла вмістити в кількох десятках рядків!

Далі — «Страта» — теж короткий розділ, — а яка довга дорога від в'язниці до шибениці крізь натовп цікавого люду! Простий зміст, а скільки динаміки картин і думки! Напруження останніх хвилин зростає до краю. І тут з'являється гінець із гетьманським універсалом: Марусю Чурай помилувано! Типова ситуація романтичної літератури, однак тут вивершена великою психологічною правдою: *«І раптом вголос заридали люди»*. Від потрясіння справедливості. І ще тому, що в кожного за звичним потягом до жорстоких видовищ та показною зверхністю над «злочинницею» — на споді душі жевріли почуття вини перед нею і вічне людське милосердя. Мудрі слова Богданового універсалу вразили всіх, крім самої Марусі Чурай. У неї *«...не було ні радості, ні чуда. / Лиш тихий розпач: вмерти не дали»*. Внутрішньо вона вже пережила свою смерть.

Здавалося б, і сюжет, і тема роману вичерпані. Та ні: далі буде чи не найважливіший розділ: «Проща». Мотив долі Марусі Чурай переростає в мотив долі України. Спелеліла душею Маруся йде на прощу до Києва. Перед її очима постає і великість, несходимість української землі, і великість, незмірність її страждань. Випадковим супутником Марусі Чурай стає мандрівний дяк, чоловік великого розуму і вченості, що *«відзначався коромольним хистом — / несклонністю к духовному ярму»*, мовби предтеча Сковороди, — він тактовно, ненав'язливо, тамуючи патріотичні пристрасті й болі врівноваженістю гуманістичної мудрості, коментує події української історії та явища, що їм трапляються дорогою. І раніше Маруся Чурай не була чужа до того, що діялося поза Полтавою. Та тільки тепер бачить усю глибину трагедії України, розтерзаної ворогами, сплюндрованої війнами, спустошеної пошестями, розпинаної власними дітьми-зрадниками, як-от Ярема Вишневецький, нащадок славетного Байди, *«уламок лицарського роду, мучитель власного народу, / кривавий кат з-під темної зорі»*. У монологів-роздумах мандрівного дяка зринає ще один великий трагічний мотив — несправедливості історії та історичної пам'яті людства. Весь світ знає античних героїв та християнських святих, — а хто знає Наливайка та подвижників його віри? Увесь світ знає про розіп'ятих на Аппівій дорозі, — а хто знає про багатократ більше розіп'ятих на довгих і

кривавіших дорогах скатованої України? І, розгортаючи цей сувій історичних рахунків, дяк міркує: причина в нас самих, у тому, що ми не сотворили свого писаного слова. Не взагалі (взагалі списано багато), а на міру великого й сутнього: «Хто знає, що тут відбулося? / Хто розказав це людям до пуття? / Не назване, туманом поїнялося. / Непізнане, пішло у небуття». Бо ж: «Усе комусь щось пишуть на гогогу, / та чечевиці хочуть, як Ісав. / А хто напише або написав / Велику книгу нашого народу?!» Але мусить же вона воздвигнутися з народу! Вони не знали, але відчували: буде ще Шевченко. І ждали його. (Певна річ, є тут у підтексті й актуальне адресування до сучасних «майстрів пера».)

А по цьому клубочінню болів — знову тиха, аж ідилічна картина: «Дідова Балка». Втім, ідилічність ця лише в оманливо-замиреній зовнішній тональності. На Полтаву налягають вороги, а «немирущий дід» Галерник не хоче ховатися за стіни фортеці, з цілковитою зневагою до смерті й ворогів живе як собі жив неподалік од міста, рукомелує й далі, і димок з його хати в балці — як поетичний образ невмирущості, невикорінимості залюбленого в працю українського люду...

Цей мотив нездоланності розвивається в розділі «Облога Полтави» — вже в картинах гуртового протистояння ворогові. І нарешті фінал: «Весна, і смерть, і світле воскресіння». Україна знову повстала: «Богдан підняв козацтво за свободу, / універсалом обіслав полки». І полтавці також вирушають у похід. З піснями Марусі Чурай. Життя її вичерпалося, але пісня її житиме вічно в серці України.

Так вивершується архітектурний план поетичного роману. Рідкісна як на сьогодні класична стрункість, продуманість, згармонізованість. Але ця досконалість архітектоники — як «матеріальне» вираження повноти саморозвитку великої поетичної ідеї. Про суверенність української історії (що протистоїть третируванню нашого історичного життя як принципово недорозвиненого); про велич душі та моральну висоту українського трудового люду, наших предків, у яких нам є чого вчитися і вчитися; про нероз'ємність минулого, сучасного, майбутнього...

Натхненна сила віршованого роману Ліни Костенко, етична глибина образу Марусі Чурай змушують залишити осторонь давно дискутоване питання про те, чи існувала така козачка-піснярка насправді. Хоч би що ще сказали про це дослідники, вона живе і житиме як символ поетичного духу українського народу. І як героїня «неопалимої книги» — роману Ліни Костенко «Маруся Чурай». Так само й недоречні спроби відшукувати якісь історичні неточності або закидати наявність нафантазованих епізодів, «вільне» поводження з образом Богдана Хмельницького. Адже маємо не історичну розвідку, а поетичний твір на історичну (і вічно сучасну!) тему. Це не означає, однак, мистецької сваволі. Звертаючись до історії, авторка скрупульозно вивчає джерельний матеріал, — і це видно з густої фактографічної і предметної насиченості кожного такого її твору.

Колись великий знавець і «охоронець» української історії Володимир Антонович, відповідаючи на закиди Шевченкові в певних фактичних неточностях, мусив спеціально зупинитися на тому, що мета і характер роботи поета

принципово відрізняються від мети і характеру роботи історика-дослідника. «Поэт воспроизводит живой и цельный образ эпохи, оживляет и выводит перед взором читателя отдельные лица, целые поколения; в творчестве его воскресают эпохи и народы с их телом и душой, с их чувствами и помышлениями. Словом, для художника безразлична фактическая точность подробностей, лишь бы они были возможны на фоне изображаемой им эпохи. Применяя всё сказанное к литературной деятельности Шевченка, к историческим произведениям его, необходимо выделить в них великое художественное воспроизведение изображаемых эпох, характер которых всегда верно угадан поэтом. (...) Ввиду того не имеют значения многочисленные фактические ошибки и неточности в подробностях»⁵.

Це слушне роз'яснення варто пам'ятати, читаючи поезію Ліни Костенко. Ліна Костенко бере з історії не минуще, а вічне. Звідси, зокрема, й висока питома вага кожного слова; поетична мова раз у раз згущується в афоризми достоїнства мудрості, притаманної небагатьом, а не просто дотепності, досяжної для всякого жвавого розуму. Взагалі мова роману (як і інші його компоненти) могла б стати предметом спеціального дослідження. Вона проста й добірна водночас, багатюща і строга. Та головне — «соборна»: з державним тактом поєднує загальнолітературну нормативну основу й діалектні барви та новотвори, залучає та активізує форми староукраїнської книжної і канцелярської (для стильових ефектів урочистості чи іронії). І щедро черпає з народно-розмовної образності: досі це останнє такою мірою не було приступне поезії, хіба прозі. А як органічно історично-документальний текст переходить у речитатив і в пластику вірша! Яка природність зміни ритмів (колись уперше явлене Шевченком), що «ламаються», вибухають, «пропадають» і перебиваються, як пульс схвильованого серця.

У літературах світу не так і багато є епічних творів, сюжетом яких була б не перемога, а поразка героя чи нації. У нас, здається, тільки «Слово о полку Ігоревім». А тепер — історичний роман Ліни Костенко «Берестечко». Нещасливий для Хмельницького й козаків програний бій під Берестечком, що так несподівано урвав низку блискучих перемог, гірко озвався в свідомості сучасників і нащадків; фактичний малюнок трагедії відтворено в багатьох історичних описах. Але й у пам'яті народу, і в працях авторитетних дослідників Берестечко поставало як епізод — хоч і моторошний, але не визначальний у всьому ході боротьби. Так воно й було, коли дивитися з пункту наступного піднесення народної боротьби, з пункту наступних перемог.

Інакше подивилася на Берестечко Ліна Костенко. У неї Берестечко — узагальнений образ національної історичної поразки («поразка — це поразка. Вона нас істребля»), проєктований і на минулі, і на майбутні часи. З осягненням її причин, наслідків, уроків. Але також і неминучості подолання поразки — у вимірах політичної реальності й ментальності народу («тавро поразки масм на чолі»). І самий програний бій, і наступний реванш залишаються поза межами роману, вони немовби винесені за дужки. Ми бачимо і чуємо самого Хмельницького — тоді, коли він вирвався з полону в зрадника-хана, якого кинувся

⁵ Антонович В. Произведения Шевченка, содержание которых составляют исторические события // Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори, Київ, 1995. С. 192—193.

1999 РОКУ
Лінійка

був наздоганяти, і опинився в розпачливому становищі, наодинці зі своїми тяжкими думами. Микола Костомаров задовольнився тут однією фразою: «Хмельницький, по своєму визволенню, поїхав прямо в Україну и, прибувши в местечко Паволоч, три дні и три ночі пил без просыпу». Деякі історики взагалі оминають цю «релаксацію» і зразу ж переходять до того, як до гетьмана сходилися з усієї України ті, хто хотів продовжувати боротьбу. У Ліни Костенко це не три дні, а вічність. Психологічна вічність. (Як дні перед стратою в «Марусі Чурай».)

Для гетьмана, який переживає все своє життя і долю України, все поставало в іншому, ніж досі, вимірі («Чого не бачив досі я очима, / побачив раптом сагнами душі»). У тяжкому самокартанні переживає він усю цілість трагедії — в сув'язі об'єктивних обставин і перипетій власного життя (вічне українське запитання до самих себе: «Усе було за нас. Чому ж програли ми?»). І хоч він схильний бачити безпосередню причину поразки у власних помилках і слабощах («Хіба ж я гетьман? Вспишице глупот. / Так дався оморочити оманам!» — це про довіру до Іслам-Гірея та спробу наздогнати й завернути втеклого хана, через що потрапив до нього в полон, а військо залишилося без гетьмана) та у пригніченості (через зраду Гелени), — але поступово в його роздумах, самокартаннях і мареннях вимальовується ширша картина стану України — розшарпаної хижими сусідами («А звігусіль — то хижі кігті лева, / то дзьоб зоключений орла»; «Не пощастило нашому народу. / Дав Бог сусігів, ласих до нашесть. / Забрали все — і землю, і свободу. / Тепер забрати хочуть вже і честь»); не схильної до впорядкованості й одностайності, врожайної на чвари й розбрат («Всі хочуть булави, всі борються за власть. / Та й буде булава, як макови голівка. / Отак поторохтять, і знову хтось продасть. / Не той, так той. Там зрада, там злодійство. / Там вигнали Сомка, обрали слимака. / Там наливайківці побились з лободівцями. / Там ті об тих зламали держака»...); не забезпеченої високим самозображенням у Слові світової міри («Чому у нас нема Горация?») А втім: «...чи справді ми німі для світу, / чи, може, трохи світ недочува?»).

Зрозуміла річ: Богдан Хмельницький у романі «Берестечко» — це не лише історичний Богдан Хмельницький у всій достеменності його конкретної поведінки й думання. Це — узагальнений поетичний образ великого національного діяча у годину поразки, і сама ця поразка переростає свої конкретні обриси, резонуючи з усією національною долею. Внутрішній монолог Богдана Хмельницького (яким і є роман) увібрив у себе все болісне переживання цієї національної долі самою поетесою; звідси широке «проблемне поле», велика «думна» й чуттєва осяжність і насиченість цього монологу, розкид його настроєвих полюсів. Звідси й та вагомність кожного рядка, кожного слова; та пристрасність словіді, що робить її незаперечною; та щільність поетичної мови, що й сама стає творчим началом, продукуючи мало не суцільну афористичність і викликаючи з лексичного небуття небувалі словоформи, розпечатуючи скарби народної мови.

Богдан Хмельницький, яким ми його бачимо в «Берестечку» Ліни Костенко, думанням і почуваннями незрівнянно багатший, ніж у працях істориків, які залежать від фактичного матеріалу і можуть оперувати лише документально

зафіксованими діями, вчинками та висловлюваннями. Але сила поетичної інтуїції та уяви така, що саме цей Богдан Хмельницький здається істинним. У нього та повнота бачення України, та глибина самоототожнення з нею, що тільки й притаманна національному генієві. Даремна справа шукати тут якісь фактичні невідповідності (хоч загалом Ліна Костенко прагне дотримуватися історичних фактів, але вони їй **говорять більше**, ніж документалістові), сумніватися, чи міг Богдан Хмельницький подумати або сказати саме так. Тільки великий поет міг почути плач Ярославни та *«золоте слово, зі слізьми змішане»* і перетворити біль і ганьбу поразки у пристрасний клич до об'єднання та спротиву смертельній небезпеці.

У «Берестечку» Богдан Хмельницький переживає долю України так, як це відповідає людині його вдачі й діячеві його формату, — але водночас і так, що його переживання й думки суголосні нам, за чийми плечима і Сімнадцятий, і Вісімнадцятий, і Дев'ятнадцятий, і Двадцятий віки. (А в картинах поруйнованої України вчувається і чорнобильський досвід самої Ліни Костенко.⁶) Тут і геополітична пастка, з якої непросто знайти вихід; і розірваність між Заходом і Сходом; і історична запізненість національного самоствердження, але водночас і його неминучість; і ганьба національного зрадництва та перекинцтва; і драматичний діапазон самоусвідомлення — від картання національних вад до утвердження національних гідностей. Нещадно судячи себе, Хмельницький, одначе, весь час непомітно переходить і до самозахисту, прямої чи прихованої полеміки з сучасниками й нащадками, з їхніми оцінками його особи...

З великою силою звучить у «Берестечку» незмінна думка Ліни Костенко про те, що Україна мала утвердити себе не лише в ділі, а й у Слові світової міри (*«Бо лиш народи, явлені у Слові, / достойно можуть жити на землі»; «Вмирати вмiєм, по степах гасати, / але себе не вмiєм написати»*). Тут говорить таке Богдан Хмельницький, але це голос самої поетеси. Один із головних мотивів «Берестечка» — необхідність Шевченка. Однак Шевченко — це й певна альтернатива Богданові Хмельницькому. Коли така собі чаклунка-«відьма», незмінна супутниця гетьмана в його поневір'яннях, викликає дух козака Небаби, той провіщає прихід Шевченка, що вносить дисонанс, хоч і ненаголошений, у візію майбутніх перемог Богдана Хмельницького, які закінчуються підданством у Москві...

*Коли ж віднімуть у людей і мову,
коли в сибірах закатруплять їх,
душа Богдана в розпачі німому
нестиме неспокутуваний гріх.*

.....
*На землю прийде Гетьман Слова,
Богдана п'яним назове.*

Однак цей мотив не знаходить розвитку; натомість ближче до фіналу роману дужчає рішучість Богдана розпочати все заново: *«Мене не можуть люди*

⁶ Див.:
Костенко Л.
Чорнобиль
в дозах
історичної
свідомості
(Доповідь на
II Міжнарод-
ному
конгресі
україністів
у Львові) //
Літ. Україна.
1993.
23 верес.;
Зона
відчуження
(урипки
з повісті) //
Там само.
1996.
25 квіт.:
Чорно-
бильська
катастрофа
і збереження
культурної
спадщини
народу //
Українське
Слово. 1999.
11 листоп.

ЛІНА КОСТЕНКО
Берестечко

не почути — / гуша в мені розгойдана як гзвін!» Але, власне, це Україна «розгойдана», і Богдан відгукується на її поклик. Роман закінчується знаменним мотто:

*Не допускай такої мислі,
що Бог покаже нам неласку.
Життя людського строки стислі.
Немає часу на поразку.*

Ці слова гідні стати девізом і людини, і народу...

Історичні сюжети Ліни Костенко майже завжди містять у собі якщо не очевидний, то прихований полемічний заряд. Не з охочості до полеміки як такої, звісно, а з потреби щось доповнити до «відомого», договорити ненаголошене, інколи взагалі гостро заперечити, зрештою — подати своє поетичне переживання історичного факту, яке завжди «більше» за самий факт.

У деяких випадках увесь твір може мати полемічний вимір. Такою є поема-балада «Скіфська Одісея». Вже говорилося (Майкл Найдан, Володимир Панченко) про те, що поема є свого роду альтернативою «Скіфам» Олександра Блока, одного з улюблених поетів Ліни Костенко, — його візії месіанства Росії, яка нібито несе оновний заряд кочівницько-революційної енергії нового «скіфства», що зруйнує фальшиву культуру буржуазної Європи. Натомість у Ліни Костенко не політизований міф умовно-скіфської всеруйнівної повені, а епічна картина Скіфії як землі наших предків чи попередників — у тому сенсі, що на цій землі постало й українське життя, отож і скіфи не можуть бути безвідносними до нього. Ширший масштаб полемічності «Скіфської Одісеї» — уже не тільки щодо блоківських «Скіфів» — і полягає у стримано-захопленій та дивовижно-щедрій на обставини й подробиці та їх переживання поетичній візії Скіфії — на підставі хоч і скупих, але промовистих (бодай своєю інтригою) історичних згадок.

У російській поезії «срібного віку» скіфіана представлена чудовими поезіями В. Брюсова, М. Цветаєвої, О. Блока. Однак не можна не помітити, що світ Скіфії у цих поетів вельми умовний. Власне, кожен із них одягав у приблизно «скіфські» барви власні пристрасті та ілюзії, — що для поезії річ правомірна. У Блока це — ностальгія світового катаклізму, його, катаклізму, грандіозна історіософська романтизація. У Брюсова — монументальна романтизація інтелектуальна. Для Цветаєвої Скіфія — поетична таїна, що грає якими барвами буття. А взагалі тут відбилася складність і неадекватність сприйняття російської революції, що й викликало поетичні містерії кочового Сходу. Трохи органічніше відчуття скіфського світу — у прозі й статтях Сергія Єсеніна.

В українській поезії початку минулого століття скіфська тема з різних причин не дістала помітного розвитку. Зате буквально вибухнула в другій половині віку. Можна назвати вірші М. Вінграновського, Ірини Жиленко, І. Драча, С. Тельнюка, Д. Павличка, Б. Олійника, Р. Лубківського, П. Засенка. Яскравий внесок в українську поетичну скіфіану зробив Л. Череватенко, але, звичайно, насамперед згадується ім'я Бориса Мозолецького — археолога, якому пощастило

знайти славетну «Золоту пектораль», поета, який натхненно «вживався» в реальний світ Скіфії.

Ліна Костенко немовби вивершила оцю тенденцію української поезії до осягнення світу Скіфії як самодостатнього й самоцінного, оборонивши його від інтелектуалізованих геополітичних спекуляцій та агресивної суб'єктивної міфологізації.

Означення «поема-балада» вказує на відмінність «Скіфської Одиссеї» від інших віршованих історичних творів Ліни Костенко. Це несподівано «легка», спокійна, послідовно ведена оповідь про мандрівку такого собі умовного грека-купця вглиб Скіфії, Дніпром. Власне, він і не зовсім умовний, має якогось здогадного прототипа: поштовох до роботи поетичної уяви стала нотатка в УРЕ про знайдені в заплаві річки Супою, лівої притоки Дніпра, залишки човна, скелету людини та античних бронзових посудин, — що свідчить про торговельні шляхи причорноморських греків. Ліна Костенко й «простежує» одну з таких виправ. Її грек шукає купецького щастя в землях, яких уже й досягали його конкуренти-земляки, але йому самому ще не знаних. Отож йому трохи лячно, більше цікаво, а ще більше звабливо з розрахунку на можливий торг.

Ліричний компонент поеми виражений «м'яко» — принагідні (але неunikненні) коментарі до ймовірно побаченого й відчутого греком немовби орієнтують і потроху врозумлюють цього неординарного подорожанина, ніби до-рощуючи купця до світознавця. Коментарі ці проникливі й утеплені гумором — загальною «масою» якого «Скіфська Одиссея» вирізняється з-поміж усіх творів Ліни Костенко. Гумор з елементами бурлеску, одначе, переходить в іронію, а то й сарказм, коли мовиться вже не про наївного грека та його скіфський першодосвід, а про стереотипи популярної скіфології. Зокрема, ущипливими репліками супроводжує Ліна Костенко всілякі довірливі припущення про етнічну природу скіфів та їхню причетність або непричетність до історичної генези українців:

*Які б тут не були стовпотворіння,
хто б звідки не накочував сюди,
а люд був корінний тут, бо коріння
в такому ґрунті глибоко сидить.*

.....
*Які тут не прокочувались орди!
Яка пройшла на землях цих біда!
Мечем і кров'ю писані кросворди
ніхто уже повік не розгада.*

*Немає дат, немає фактів голих,
усе дійшло у вимірах легенд.
Але в курганах скіфських — не монголи.
На пекторалі — теж не Орієнт.*

*Повірить можна в будь-яку легенду.
Теорій напридумувать на трьох.*

*Не можна брати істину в оренду
і сіяти на ній чортополох.*

Широкий спектр гумористичних та іронічних інтонацій, як також інтонацій поблажливо-серйозних та вдавано-серйозних, що непомітно переходять у добродушний і скоряючий ліризм, дає можливість поєднувати у вільноплинній оповіді і побутові реалії, і мандрівничі спостереження, і колоритні картини природи, і принагідні екскурси в географію та історію, і дотепний огляд наукової та псевдонаукової скіфіани. У сумі своїй все це і становить сучасне культурне переживання Скіфії, солідарне з історичною пам'яттю і вільне від ідеологічних екзальтацій.

Зовсім іншого роду полемічність — у «Думі про трьох братів азовських». Твір прямо адресує до відомої народної думи, в якій картина втечі трьох братів з бусурманської неволі стає і свого роду «соціопсихологічним» аналізом відступництва — у цьому випадку, сказати б, локального: двоє братів кидають у біді третього, за неможливості врятуватися всім. У думі наче й немає прямої етичної оцінки поведінки кожного з братів, однак їхні мотиви в ситуації вибору між несправедливим порятунком і праведною жертвою окреслюють «простір вагань» і озиваються глибокою травмою національної вдачі, — власне, одного з типів цієї вдачі: в особі старшого брата.

У драматичній поемі Ліни Костенко феномен відступництва-зрадництва постає вже в масштабах національної трагедії та історії (згадується Франкове: «І чом у нас відступників так много, / І чом для них відступство не страшне?»). Конкретний історичний епізод видачі козаками полякам свого гетьмана Павла Павлюка, ватажка протипольського повстання, обростає згадками про інші випадки, коли бунтівні козаки, зазнавши поразки, віддавали в руки ворога провідників, сподіваючись на прощення (Леся Українка: «Народ наш (...) катам своїх поводарів вівгав»). Національна трагедія, закладена в національному характері? Але українська історія дає й протилежні приклади.

...Везуть на страту зрадженого своїми ж козаками гетьмана Павлюка та його побратима старого Томиленка. А з ними — молодий козак Сахно Черняк. Він сам-один кинувся був на виручку гетьману, коли варту захопили сонною. Тепер і його везуть. Але він має можливість утекти — він не такий важливий полонянин, його не так пильнують. Старші побратими схиляють його до втечі, переконують, благають. Але він упертий у своїй рішучості поділити з ними їхню долю. Коли дорогою (а ця довга дорога — немовби ритуал прощання України зі своїми синами, хоч водночас зустрічна людність по-різному відгукується на моральний «запит» їхньої долі), — коли дорогою стратенці чують спів кобзаря — думу про трьох братів азовських, — Сахно Черняк не йме віри, що можна так залишити напризволяще молодшого брата; кобзарєва дума накладається на його болючу розмову з самим собою і ще більше зміцнює його рішучість. Він немовби хоче кинути виклик поганій славі зрадництва, підтвердити можливість і природність іншого вибору: «Я їду з вами не по честь і славу. / Я їду з вами, бо мені так легше». Слова думи: «А слава не вмре, не поляже / Однині й довіку» — викликають у нього подив і спротив: «Але яка ж це слава, як вони / в такій біді од брата одступилися?» І старий Томиленко мусить припустити: «Либонь, це слава з іншої десь думи / до цих братів азовських заблудилася».

Драматична поема Ліни Костенко і є відповіддю на оту потребу «братів неазовських» усіх українських поколінь в іншій думі. Вірність для неї — більша реальність, ніж зрада.

Багатоманітно й глибоко «вибудовує себе» в ліриці й поемах та віршованих романах Ліни Костенко тема мистецтва, місця мистця в житті, в суспільстві. Тут і власні оголені болячі переживання, і самовираження через великі творчі біографії, і прозорі в своїй глибині притчі, і філософське осмислення суті й призначення мистецтва, служіння красі.

Це бачимо, зокрема, у драматичній поемі «Сніг у Флоренції». Якийсь імпульс поетичній уяві авторки, за припущенням М. Гольберга, могла дати коротка згадка у «Життєписах найславніших живописців, скульпторів і зодчих» Джорджо Вазарі про те, що коли у Флоренції навдивовижу випав сніг, П'єтро Медичі замовив великому Мікеланджело зліпити з нього статую. У драматичній поемі Ліни Костенко згадує і міркує про цю історію його учень Джованфранческо Русичі. Так окреслюється метафорика минушого і неминущого, справжнього і марного в мистецтві.

У глухому закутку монастирського саду (у французькому місті Тур) на лавочці дрімає загадковий для ченців *Старий*. Двоє ченців (у Ліни Костенко вони *монахи* — це слово, мовляв, більше відповідає їхньому образу: «*воно товсте і веселіше*») — грають у шахи, криючись від «братів» — гру ж осуджено як поганську чи диявольську. Втім, увага їхня зосереджена не так на грі, як на супровідній балаці з натяками на події в країні та на обговоренні можливих небезпек для себе — чи їх не побачать, чи не почують, і що з того може вийти: «*Куди не глянеш — все якийсь заперт*». В одній репліці — квінтесенція самопочуття людини в суспільстві духовної неволі. Атмосферу страху посилює пустотливе втручання в гру *чортика*, але його бачить тільки *полохливий монах*, а другий, *скептичний*, пояснює:

*Я не боюсь, то я його не бачу.
А ти тремтиш, то він тебе й скубе.*

І знову:

Ти так боїшся, що він мусить бути.

У кількох афористичних репліках — що так характерно для стилістики Ліни Костенко — маємо психологічну формулу певного суспільного афекту: тут — формулу психології страху, механізму його самопідтримання. І, мабуть, не тільки про монахів мова. Як і тоді, коли вони уникають спокуси слова, бо ж «*магнітом слова, сказаного всус, / усяку нечисть можна притягти*».

Але ж слово має й інше, нетабуйоване життя, відповідне своїй летучій природі, — і ось чуються таємничі «*далекі зітхання*» — це «*Магонна Сагу / балакає з Магонною Рікою*».

Поетична ірреальність цієї коротенької інтродукції готує до часової стереофонії, яка розгортатиметься у наступних діях, коли *Старому* з'явиться *Флорентієць*. Вони не впізнають один одного, хоч *Флорентієць* — це молодий

Рустичі, а *Старий* — це той, ким він став. І далі йде пристрасне й болюче зведення рахунків між молодістю й старістю — на широкому полі вікових утрат і неминуче змінюваного осмислення життя та долі митця в його відносинах із суспільством. Яка молодість не злякалася б, побачивши свою старість, і визнала її своєю заслуженою карою? Спершу *Флорентієць* не бачить вини за собою і зверхньо судить *Старого* в його занепадості, відмовляється бачити в ньому себе, свою старість. Ніби *Старий* злочинно привласнив і спотворив його істоту. Але поступово *Старий* розгортає свій контррахунок: старість екзамує молодість на ті чесноти, які та сама собі вдіяла, — і *Флорентієць* мусить раз за разом добачати в собі самому те, що, зрештою, привело його з рідної Італії до звабливої Франції, де його талант остаточно згас: «*Гіркий фінал приборканого хисту*». Колись він, Джованфранческо Рустичі, стояв поруч із Мікеланджело, але, на відміну від нього, не мав того вогню генія, що давав звагу говорити з тиранами й замовниками мовою непогамовної гідності. Він не боровся за себе на батьківщині, а втік з неї у марній надії на кращу долю.

Збагнувши змарнованість таланту й життя, *Старий*, пройнятий гострою ностальгією, поривається повернутися до рідної Флоренції — у втрачену молодість. І питається:

(руками розводячи повітря, як сліпий)

Скажи мені, в який тут бік Флоренція?

«*Уже у бік безвиході*», — відповідає *Флорентієць* і запрошує: «*Ходім*». Багато означає це запрошення: вони обом вже один — той, хто змарнував свій талант і втратив себе.

А потім у спорожнілому монастирському саду знову з'являються знайомі нам монахи догравати свою гру. Дивуються, звідки взялася мармурова статуя прекрасної дівчини. Це матеріалізоване видиво *Старого* — Марієлла, ідеал, який він відтворив колись у мarmorі, який загубив і який став неприкаяним духом його таланту. Чується далекий голос:

(як антична флейта,
загубленим у просторі відлунням)

*Де ти подівся, Рустичі, Джованні?
Джованфранческо Рустичі, де ти?!*

Його немає. Він пішов у бік безвиході.

Тему самостояння митця за найнесприятливіших обставин, тему творчої самодостатності генія Ліна Костенко розкриває з таким осягненням, що мало не кожен поетичний рядок звучить як афоризм філософської міри та універсального врозуміння. І коли *Старий* печалиться: «*Як важко бути в наші дні митцем!*», — пригадується інша славетна максима поетеси: «*Ще не було епохи для поетів, / але були поети для епох*». І найбільша небезпека не в обставинах, а в нас самих: «*Хто може врятувати нас від нас?*»

Це запитання вже понадмистецьке, універсальної ваги...

Для Ліни Костенко вищою мірою характерний вихід крізь тему мистецтва у тему народу, його буття у світі.

Це останнє на широкому й тонко інтерпретованому історико-культурному матеріалі розглядає Ліна Костенко у своїй лекції «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала», прочитаній у Києво-Могилянській академії 1999 року. Тут маємо теоретичний аспект тієї проблеми, яка постійно зринає в її поезії: проблеми неприсутності або неадекватної присутності образу України в житті світу, а власне, й у свідомості самого українського суспільства, — не лише через неопанованість інформативної сфери, а й через невиповненість **писаного слова** мірою великого й сутнього. Цей мотив з великою силою звучить і в «Марусі Чурай», і в «Берестечку», і в «Скіфській Одиссеї», і в багатьох ліричних медитаціях. Звичайно, в ньому — і умовне полемічне перебільшення, і безумовна претензія до себе, наказ собі, моральний імператив. І та «*Велика книга нашого народу*», про брак якої з гіркотою говорить мудрий мандрівний дяк — супутник Марусі Чурай, — насправді писалася і пишеться. І нетлінні сторінки в цю книгу історичного й духовного буття народу вписує Ліна Костенко.

Бо ж: *«Душа тисячоліть шукає себе в Слові».*

ЛІНА КОСТЕНКО
Дефект

Володимир Євгенович Панченко

*(нар. 1954) — професор Національного університету
«Києво-Могилянська академія», доктор філологічних наук,
член Національної спілки письменників України. Народний депутат
України першого скликання (1990—1994).*

Автор численних досліджень з історії української літератури ХХ ст.: «Юрій Яновський», «Магічний кристал: Сторінки історії українського письменства», «Будинок з химерами: Творчість В. Винниченка (1900—1920 рр.) у європейському літературному контексті», «Морський рейс Юрія III», «Ох, Україно...», «Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості», «Неубісна література» та ін. За сценаріями В. Панченка знято низку документальних фільмів.

Лауреат Міжнародної премії імені В. Винниченка Українського фонду культури (1995), літературної премії «Благовіст» (1996) та премії імені О. Білецького (1998).

Богдан Хмельницький. Катарсис

Історичний роман Ліни Костенко «Берестечко» писався протягом майже трьох десятиліть, і ця обставина має бути взята до уваги в розмові про твір. Факт сам по собі унікальний. В українській літературі є твори, які в силу різних обставин (переважно — драматичних, таких, що від самих авторів не залежали) чекали на вихід у світ кілька десятиліть. Проте рідко коли автор перебував у силовому полі свого задуму так довго, як Ліна Костенко. Задуманий і написаний невдовзі після хрущовської «відлиги», роман про Богдана Хмельницького і Берестечко не був одразу «відпущений» поетесою у відкрите море читацьких обговорень. Та й чи міг він, саме такий, з'явитися друком в умовах перших брежнєвських «заморозків»?

Варто пам'ятати і про надзвичайну самовимогливість поетеси. Можливо, й сам роман не відпускав авторку, змушуючи її постійно коригувати первинний задум, шліфувати текст — так, щоб, за Мікеланджело, від мармурової брили відпало все зайве?

Відповіді на ці питання знає хіба що сама Ліна Костенко. Або ж їх узагалі не існує: тасмниці творчості на те й тасмниці, щоб залишатися нерозгаданими, такими, що раціональних тлумачень не визнають. Ясно тільки, що роман «Берестечко» (принаймні початково) пов'язаний із епохою шістдесятництва, що побачити світ він міг ще після збірки «Мандрівки серця» (1961) і книги поезій «Зоряний інтеграл», яка світу так і не побачила, оскільки була «розсипана» 1963 року. 1966 року у видавництві «Дніпро» мав вийти томик лірики Ліни Костенко в серії «Бібліотека поета», проте й цього не сталося. Не вийшла також збірка «Княжа гора» (1972).

Короткочасна лібералізація радянського суспільства у другій половині 1960-х стрімко завершувалася, починався затяжний період «брежнєвщини» з характерною для неї повзучою реставрацією старих, із сталінським душком, «порядків». У Юрія Давидова є роман про народовольців «Глуха пора листопаду».

ЛІНА КОСТЕНКО
Берестечко

207

Друга половина 1960-х (а ще більшою мірою 1970-ті роки) була саме такою порою — глухою. Хоча історія українських «незгодних» і тривала, проте течія вільнодумства дедалі більше нагадувала річку Почайну. Почайна ж — то андеграунд київської природи: кажуть, що вона тече під землею.

Тема поразки була на часі.

Бібліографія Ліни Костенко безпристрасно зафіксувала, що в 1965 р. в Україні не було надруковано жодного її твору; в 1966-му з'явився один вірш («Крила»), до того ж — в атеїстичному журналі «Людина і світ»; у 1967 р. «Літературна Україна» подала добірку поетеси (сім віршів) під обнадійливою рубрикою «З нової книги» («Княжа гора»?); Наступного року один вірш надрукував журнал «Дніпро» («Кобзарю, знаєш, нелегка епоха оцей двадцятий невгомний вік...»). А далі — аж до 1976 р. — настала довга-довга перерва, якій, здавалося, не буде кінця...

Перша версія роману «Берестечко» належить саме тій порі «глухого листопаду».

Перше його видання з'явилося тільки влітку 1999 року. Втім, за десять років перед тим харківський журнал «Прапор» (1989, № 6) видрукував великий фрагмент із «Берестечка» — той, що показує Богдана Хмельницького зануреним у спогади про його Гелену. У редакційному коментарі пояснювалося, що цей фрагмент мав з'явитися на сторінках часопису ще у другій половині 1960-х у супроводі короткої передмови Ігоря Муратова. Саме тоді «найдіяльніший член редколегії «Прапора», визначний поет, прозаїк і публіцист Ігор Муратов, перебуваючи в Києві, відвідав Ліну Костенко, переконав її в кончій потребі з'явитися перед читачами і привіз до редакції журналу розділ з її поеми про Богдана Хмельницького «Зелена пані Гелена»¹.

Передмова Ігоря Муратова збереглася. «Почнімо з того, що ми воліли б надрукувати твір, про який ми вже чули як про довершений, — писав І. Муратов. — Але виявилось, що Ліна Костенко ще працює над поемою і не вважає, що вона сьогодні вже готова для друку»². Тож читачам пропонувався лише уривок «Зелена пані Гелена». А щоб зняти можливі застереження й небажані знаки запитання, І. Муратов зробив до нього цікавий (і вельми важливий!) коментар, власне — подав історичну довідку, яка свідчила, що трагічна розв'язка (смерть Гелени від руки Тимоша Хмельницького) була достеменним фактом. У «Сказанні о войне козацкой з поляками» Самійла Величка (1720 р.) згадано сина гетьманового Тимоша, який «Чаплинскую мачеху свою на воротах обвесил». Важливим було також посилення на академічне видання 1954 року, в якому зафіксовані епізоди з особистого життя гетьмана Богдана Хмельницького, що знайшли відображення в романі Ліни Костенко: «Коли почалася визвольна війна, Хмельницький за дозволом патріарха Паїсія одружився з жінкою Чаплинського, але ця шляхтянка виявилася недостойною гетьмана жінкою, підтримувала зв'язки з польською шляхтою і разом із своєю матір'ю розтрачувала майно Хмельницького, готуючись зрадити його. За відсутності гетьмана в 1651 р. Тиміш наказав покарати мачуху на смерть» (із коментаря зрозуміло, що Ігор Муратов користувався виписками, наданими йому авторкою).

¹ Чернишов А.
Історія не-
здійсненої
публікації //
Прапор.
1989. № 6.
С. 13.
² Там само.
С. 13—14.

І все ж, попри дипломатичні «ходи» І. Муратова, уривок «Зелена пані Гелена» в другій половині 1960-х надруковано не було: його здали до друкарні, заверстали в номер, проте твір був знятий уже з журнальної верстки. Доля публікації в таких випадках вирішувалася поза редакцією (у якомусь із трьох можливих кабінетів — літцензора, обкому партії або КДБ).

Таким чином, перше знайомство читачів із майбутнім твором відбулося тільки в 1989 р. А потім минуло ще цілих десять років, перш ніж роман побачив світ у завершеному вигляді. Ліна Костенко вважала за можливе й необхідне дати згоду на видання його окремою книжкою саме в тривожному 1999-му, коли українське «Камо грядеши?» ризиковано нагадувало Гамлетове «*To be or not to be?*»

У короткій анотації, що її прийнято називати видавничою, чувся голос самої поетеси, яка пояснювала читачам: «Це книга про одну з найбільших трагедій української історії — битву під Берестечком. Написана ще в 1966—67 роках, вона згодом не раз дописувалась на всіх етапах наступних українських трагедій — і після поразки 60-х, і в безвиході 70-х, і в оманливих пастках 80-х.

Протягом цього часу з конкретної поразки під конкретним Берестечком тема цього роману переростала у філософію поразки взагалі, в розуміння, що «поразка — це наука, ніяка перемога так не вчить», а відтак і в необхідність перемоги над поразкою. І, відкидаючи попередні варіанти як відгорілі ступені ракети, на сьогодні, вже в незалежній Україні, в часи, коли вона стоїть перед загрозою вже остаточної поразки, — ця книга з необхідності бути написаною переросла для автора в необхідність бути опублікованою»³.

«Необхідність бути опублікованою» означала, що історичний роман «Берестечко» варто читати як **твір-попередження**. Україна XVII століття мала чогось важливого навчити Україну рубежу XX і XXI століть. Історія гетьмана Богдана Хмельницького з його тріумфом і катастрофою, з його далеко не сповна використаними шансами мусила спонукати до осмислення коротких і тяжких уроків творення держави — вождями і всією нацією.

У вихідних даних першого видання роману зазначено, що підписаний до друку він був «15. 06. 99». XX століття поволі опускало завісу. Озираючись на це колоритне дійство, варто нагадати, що то був за час для України. Для нашого контексту це вкрай важливо, адже йдеться про суспільно-психологічну ситуацію, в якій з'явився роман про Богдана Хмельницького, його тяжку поразку і його перемогу над поразкою...

Минало вісім років української незалежності. Наближалися чергові президентські вибори. Було очевидно, що на пост глави держави реально претендуватимуть чинний Президент Леонід Кучма і хтось із так званої «канівської четвірки» (Олександр Мороз? Євген Марчук?). Лідеру ж комуністів Петру Симоненку в сценарії Банкової відводилася роль «асистента»: його потрібно було будь-що вивести у другий тур — і це означало б, що вибори виграє Кучма (за умови, якщо «канівська четвірка» розпадеться; зрештою, через зраду Мороза так і сталося).

Був час тривожних очікувань. Україна ніяк не могла визначитися зі своїми зовнішньополітичними пріоритетами, сповідуючи сумнівний принцип

«багатовекторності». У внутрішньому житті економічно слабкої країни набирали сили авторитарні тенденції. До конституційних прав громадян влада ставалася зневажливо, а то й брутально. Демократичні свободи лишень імітувалися. Державна машина готова була в будь-який момент грубо підім'яти їх, залучаючи до цього як адміністративні засоби впливу на невдоволених та незгідних, так і правоохоронні органи, які незрідка ігнорували закон задля примх вищого начальства. Атмосфера безкарності підштовхувала владу імущих навіть до злочинних дій. Через рік руками високопоставлених міліціонерів буде вбито опозиційного журналіста Георгія Гонгадзе, — режим уже був готовий до подібних розправ. Президентські вибори осені 1999-го тільки закріпили в головах можновладців переконання: «Нам можна все». А вже під час виборчої кампанії влада поводи́ла себе вкрай нахабно — і суспільство дозволяло це нахабство. Воно ще не дозріло до того протесту, який сколихне Україну в 2004-му. Домінували зневіра і готовність до поразки...

Саме за таких обставин і з'явився роман Ліни Костенко «Берестечко» — твір, у якому тема **подолання поразки** є ключовою.

Свого Богдана Ліна Костенко показала в момент його найбільшого припинення і занепаду духу — в страшні дні червня 1651 року, про які «Літопис Самовидця» оповідає так: «Хмельницький зі всією потугою пішов проти короля його милости. А король стояв під Берестечком (...) Першої неділі Петрового посту гетьман Хмельницький дав бій війську королівському (...) Хан кримський почав якісь перемовини з королем — і невдовзі відступив, залишивши козаків самих. Побачивши це, Хмельницький із писарем поскакали до хана, але той не дався вмовити його...»⁴

Свідчення козацького літописця — скупі, проте є й чимало інших джерел, які допомагають «реконструювати» хроніку й панораму подій під «конкретним Берестечком» 1651 року. Власне, події довкола битви й сама битва розписані очевидцями й істориками з максимальною пунктуальністю. Той, хто воліє побачити панораму й деталі цієї події, матиме таку можливість, читаючи цілу гору праць — від «Богдана Хмельницького» Миколи Костомарова й «Історії України-Руси» Михайла Грушевського до археологічних досліджень Ігоря Свешникова та праці польського дослідника Р. Романьського «Beresteczko» (2009 р.). Проте Ліні Костенко не йшлося про «реконструкцію», — відштовхуючись від фактів історії, вона створювала **художню** версію Берестечка. І цікавив її передусім козацький гетьман.

Роман «Берестечко» — це монолог Богдана Хмельницького, який на наших очах переживає трагедію поразки. Дізнавшись про те, що татарське військо покинуло поле битви, він, злий і звідчасний, кинувся наздоганяти хана, сподіваючись повернути його, — проте все склалося якнайгірше: хан волів утікати, кинувши союзників, та ще й узявши Хмельницького під варту. Як свідчив Ж.-Б. Шерер, хан наговорив гетьманові різких слів, дорікаючи за те, що той, мовляв, «приховав реальну силу поляків»⁵.

Не будемо вивіряти фабулу роману Ліни Костенко хронікою реальних подій (М. Грушевський, скажімо, писав, що ніякого полону насправді не було; «в дійсності він (Богдан Хмельницький. — В. П.) зістававсь у хана, мабуть,

⁴ Літопис Самовидця. Київ, 1971. С. 60.

⁵ Шерер Ж.-Б. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорозьців та козаків України, або Малоросії. Київ, 1994. С. 102.

недовго і стільки, скільки сам хотів»⁶). Не будемо зіставляти різнобачення і різночитання подій їх сучасниками. Все це, зрештою, вже зроблено самою поетесою, яка шукала в мемуарах, літописах, дослідженнях не протокольний звіт історії, а **душу подій**. Усе інше — тло, декорації, як, скажімо, порожній замок у Павлолі, де зупинився гетьман після викупу з полону.

Від паволоцького усамітнення гетьмана й починається роман «Берестечко». Міський писар із реального Павлолі 1651 року розповідав якомусь полякові — автору щоденника, згодом прочитаного істориками, — що Хмельницький у Павлолі «пив два дні й ночі», — і це могло означати одне: глибокий відчай, душевну катастрофу, приголомшеність поразкою.

Сюжет роману Ліни Костенко — це спогади і рефлексії Богдана Хмельницького. Їх вільний плін зумовив таку ж вільну композицію твору, в якій переплелися події давні й недавні, приватні — і загальноукраїнські. Богдан-гетьман у тих своїх рефлексіях невіддільний від Богдана-людини — з усіма його драмами, слабкостями, помилками, а водночас і могуттю, здатністю повстати мало що не з руїн духу. Зовнішня статика (теперішній час у романі «Берестечко» — перші дні після битви; місце дії — Паволоцький замок) не перешкоджає високій психологічній напруженості твору. І саме цей — **психологічний** — сюжет є рушієм тієї драматургії, що розгортається перед читачем.

Від депресії до воскресіння — такою є амплітуда душевних станів Богдана в романі Ліни Костенко. Він «прокручує» в пам'яті все, що сталося, раз у раз повертаючись до найголовнішого питання: «Усе ж було за нас. Чому ж програли ми?!» Дивовижно, але ці його слова майже буквально збігаються із тим, що написав Євген Маланюк, згадуючи «ісход» 1920 року, яким закінчувалася історія УНР: «Як це сталося, що ми, адже ж озброєні духом великої ідеї, опинилися в таборах? Як це сталося, що ми, адже ж ідейно непереможні, тепер — переможені й безсилі? Як могло статися, що ми, сини Батьківщини, Батьківщину — покинули, і Вона — залишилася без нас, її вірних синів?»⁷

Біль поразки в усі часи однаковий, і що з того, що рік Берестечка відділений від року драматичного «ісходу» величезною дистанцією?

У повторюваності поразок є якийсь національний фатум, — але якщо це так, то в чому його суть і яка природа того фатуму? Богданові думки, в яких відбилася його розуміння себе й України, його, сказати б, націософія, стосуються саме цих питань.

Звісно, він передусім виставляє рахунок самому собі. До болісного морального самокатування гетьмана спонукає не тільки тягар щойно пережитої мілітарної катастрофи, а й усе, що було побачено й почуто ним на шляху від Берестечка до Павлолі. Хмельницькому — самотньому подорожньому, в якому не всі впізнають гетьмана, — доводиться вислуховувати від своїх випадкових супутників і знайомих прикрі слова, адресовані гетьманові «заочно». Їх так багато, що в якийсь момент Богдан відчуває страшний холод відчуження й безнадії: «Я розминаюсь із своїм народом». Картина загальної розрухи і хаосу також не може не вразити його (це ж саме **після Берестечка** на Лівобережжі з'являються тисячі переселенців із Правобережної України!).

⁶ Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Київ, 1996. Т. IX-1. С. 306.

⁷ Маланюк Є. Дмитро Донцов // Книга спостережень: Статті про літературу. Київ, 1997. С. 343.

І ось на цьому самосудному вогні Богдан Хмельницький доходить гіркого висновку, що «зерно поразки» було захищене в ньому самому.

По-перше, будучи козацьким вождем і «підданцем короля» в одній особі, він так і не звільнився від своєї роздвоєності, від сумнівів і вагань (реальному Хмельницькому ця внутрішня колізія також була добре знайома). Найбільше картає себе Богдан за Зборів (початок серпня 1649 р.), коли король Ян Казимір із його військом уже, здавалося, був остаточно повержений. Залишалося мало — взяти «шапку Мономаха», себто всю повноту державної влади. Згадуючи Зборів, Хмельницький не може простити собі нерішучості: *«Я раптом сумнівам улїг. / В мені підданець короля презміг. / І звичка, звичка, спадок всіх неволь, — / болото... жаба... все ж таки король»*. «Я не хотів принизити короля», — з досадою думає гетьман, маючи тепер чимало прикрих аргументів стосовно своєї неготовності максимально скористатися перемогами козацького війська. Варто тільки зауважити, що Богданові оцінки битви під Зборовом та її наслідків, закріплених у договорі, суворіші за висновки істориків: багато що тоді, 5—7 серпня 1649 р., вирішили переговори Іслам-Гірея з поляками, — хан побоювався швидкого зміцнення потуги Української держави, тому вів власну дипломатичну гру. Не все, виходить, залежало від Богдана Хмельницького... Втім, хто сказав, що самосуд літературного героя має бути бездоганно об'єктивним і збалансованим? І кому з істориків дано зазирнути в душу гетьмана? Таке під силу тільки поетам...

По-друге... По-друге — Гелена. Ліна Костенко приділила цій гетьманській *love story* чимало авторської уваги, і ті сторінки роману, на яких ідеться про особисту драму гетьмана, я б відніс до найбільш яскравих. Богдан тут постає наодинці зі своєю любов'ю-мукою — по-юнацьки беззахисний, безоглядний, сповнений пристрасті, владний і покірний водночас. Його душу розривають ревності, уражений шляхетський (та й просто чоловічий) гонор не дає спокою, проте він і кається перед своєю Геленою, покараною Тимошем, і якось винувато докоряє синові за жорстокість, — мовляв, *«я ж хіба наказував, щоб аж так, на смерть?»*

Якщо існує «діалектика душі», то саме тут вона і явлена — в оцих борсаннях ніжно-жорстокої Богданової душі, в його докорах *«блудниці вавилонській»* — і намаганнях, попри все, захистити Гелену від холодних чужих вироків (*«не чіпайте її. Вона мені в хмарах пливе...»*), а тим самим захистити й дикий мед свого щастя, що перейшло у спомин...

У цій своїй душевній розшарпаності Богдан Ліни Костенко бачить *«зерно поразки»*, і можемо собі тільки уявити, як би таке мотивування всього, що сталося під Берестечком, коментувалося критиками радянської доби — з їхньою підозріливістю щодо суб'єктивних чинників історичних подій. Утім, авторка роману суб'єктивними чинниками якраз і не обмежилася. Самосуд героя переходить у роздум на теми націософські. Це може видатися навіть несподіваним, адже про свою поразку мав би, здавалося б, міркувати передусім Хмельницький-полководець. Тим часом військові, тактичні аспекти поразки під Берестечком у внутрішньому монолозі героя роману окреслені ледь-ледь (зрада хана, несподіваний дощ). Можливо, тому, що битва відбулася фактично без Богдана Хмельницького?

Здається, річ усе-таки в іншому. В тому, що Ліну Костенко цікавив не так Хмельницький-полководець, як Хмельницький — політик, мислитель, моралізатор. Вона мовби «возносить» його **над битвою**, щоб дати можливість своєму героєві висповідатися. І у сповіді тій сказати всі слова правди — про себе й про націю. Це та частина роману, яка найбільше надається для того, щоб її «розбирали» на цитати. Вона містить значний публіцистичний ресурс, оскільки Богданові думки екстраполюються на часи пізніші, аж до теперішніх включно.

Гірка «наука поразки» спонукає гетьмана до діагностування національних «хвороб» — і він напружено, з досадою, скрухою, а то й сарказмом розмірковує про них. Про брак переможного духу в критичних ситуаціях; про дуккування перевертнів, завжди готових перекинутися до ворога заради шкурного інтересу («*Один за тебе умре. Другий тебе продасть. / Третій не знає, хто його мати*»); «*кляту щирість*», що є синонімом простодушності й наївності («*Божа лялька з глини*» — це про «недовиліплєну» націю)... Але найчастіше — про брак єдності, метушню довкола булави і «мискоборство»:

*Є боротьба за долю України.
Все інше — то велике мискоборство.*

Через півстоліття після Богдана Хмельницького з тієї самої причини журитиметься й Іван Мазепа у своїй «Думі»: «*През незгоди всі пропали, / Самі себе звоювали*»...

У романі Ліни Костенко «Берестечко» продовжилася традиція пекучої національної самокритики, що не переривалася в українській літературі ні в ХІХ, ні в ХХ століттях. Надто багато поживи дала (і дає) для неї наша історія.

Течія розмислів і рефлексій Богдана Хмельницького цілком природна і психологічно вмотивована. Його критицизм не сповзає у національний «мазохізм»; навіть наодинці з поразкою він залишається **гетьманом**. Гетьманом, який має перед собою широке поле історії, панораму всієї Європи середини ХVІІ століття.

Вельми цікаві його «геополітичні» роздуми. Передусім — про той «бермудський» трикутник, у якому йому довелося обернутися: Польща—Москва—Крим. Богдан «пропускає» крізь оптику своїх оцінок королів, ханів і царів, не забуваючи при цьому провести межу між можновладцями й народами.

До слова «народ» він має якийсь особливий сентимент. Часом — усупереч депресії! — буває патетичним. А інколи — усупереч досаді! — вишукано-дипломатичним. Згадуючи про зрадливого хана, Богдан Хмельницький не забуває уточнити сам себе: мовляв, відступник — хан, а не татари («*народ не зрадить зроду*»). Хоча, природно, йшлося все ж про лукавство татар, без огляду на те, хто з них хан, а хто народ. Принаймні, сповнений гіркоти й досади Богдан навряд чи став би вдаватися у тій конкретній ситуації до тонких розрізень можновладців і простолюду. І його ситуативна злість на союзників зовсім не означала б його нелюбові чи упередженості до татар. Можливо, мимовільна Богданова патетика і схильність (подеколи) до «дипломатії» виказують у ньому літературного персонажа 1960-х років? Шляхетне ставлення виявить він також

і до поляків («Сказати правду, Польщу я любив. / Сам їй ніколи б зла не за-
подіяв»), і до євреїв («І той народ, і так по світу гнаний, / сумний народ, що
світу дав Христа...»). Зрештою, етос Богдана як державця цілком вільний від
агресивності: «Не підкоряв чужих народів» — «Я Україну визволяв із пуг».

А водночас, «поруч» бачимо й дещо іншого, значно категоричнішого Бог-
дана, літературного героя 1990-х років (роман «Берестечко» писався ж довго!).
Це той Богдан, який залишає свою «дипломатію» осторонь і міркує так, як ось
у цій заочній розмові з Ганною Золотаренко, своєю новою дружиною:

*Ні, Ганно, ні! Аби лиш не з Москвою,
Хай Україну чаша ця мине.
Вже краще з турком, ляхом, із Литвою,
бо ті сплюндрують, а вона ковтне.*

*Це чорна прірва з хижою десницею,
смура од крові, смут своїх і свар,
готова світ накрити, як спідницею
Матрьюха накриває самовар.*

*Був Київ стольний. Русь була святою.
А московити — Русь уже не та.
У них і князя звали Калитою, —
така страшна захланна калита!*

*Дрімучий світ. Ні слова, ні науки.
Все загребує, нарване, хмільне.
Орел — двоглавий. Юрій — довгорукий.
Хай Україну чаша ця мине!*

Богдан Хмельницький ще не знає, що через три роки укладе з тією ж та-
ки Москвою союз, — а монолог його виглядає так, ніби 1654 рік уже позаду.

Себто, Богдан у романі «вознесений» не тільки над битвою, а, до певної
міри, й **над часом**. Йому дано «забігати» в майбутнє, випереджати події,
віддзеркалювати у своїх рефлексіях досвід людини ХХ століття. Це означає, що
голос героя «приростає» авторським голосом. Звідси — виразний публіцистич-
ний ефект роману.

Особливо відчутний авторський голос у тих фрагментах Богданового мо-
нологу, де йдеться про потребу нації у Слові «пійта», яке б доповнило мілітарну
міць інтелектуальною і культурною потугою.

*От ми такі і є в очах всієї Європи —
козакко, чернь, поспільство для ярма.
Ізгої, бидло, мужики і хлопи,
в яких для світу речників нема.*

*А що у нас робить всесвітньому піїту?
Ні світського письма, ні людяних понять.*

*Піти всіх земель говорять всі до світу,
а наші все до себе гомонять.*

*Ну, а якби нам матінка Оранта
підкинула Вергілія чи Данта?*

*То й був би він тут за приблуду
і невідомий на весь світ
неодукованого люду
неошанований піт.*

Варіації цієї теми ще не раз з'являться в роздумах гетьмана, якому зовсім не байдужа «гуманітарна аура нації». У Хмельницькому поетеса, сказати б, знайшла свого «спільника», однодумця — і речника! Сповідь гетьмана в такі моменти стає ліричною сповіддю самої авторки...

Ліни Костенко дорікали за те, що її Богданові начебто бракує аристократичного блиску. Насправді ж, Богдан уособлює весь діапазон українського суспільства тих часів: від полководця шляхетного роду, вихованця сзуйтської колегії — до виразника народного духу. Він, Богдан, — *«із того дерева, / з якого ріжуться королі»*. Об'єктивно, з усієї суми епізодів, рефлексій, мізансцен, із гіркої Богданової сповіді — то імпульсивно-нервової, то спокійно-розмислової — постає небуденна людина, в якій упізнаємо чигиринського сотника — шляхтича Речі Посполитої — королівського підданого — закоханого ревнивця — збунтованого козацького вождя, — зрештою, певного своєї місії гетьмана.

І чи варто дивуватися мовному портрету героя, в якому знаходиться місце не тільки для високого стилю, а й для бурлескної стихії? Богдан від того не перетворюється на Енея; його «простецька», усно-розмовна лексика, що з'являється час од часу, в одних випадках є радше прикриттям гіркоти, в інших — словесним «карнавалом», де все поруч — іронія, лайка, добродушна усмішка, сарказм... Без просторіччя, опинившись (уявімо таке!) в латах велемудрої, штудерної, всуціль «аристократичної» мови, Хмельницький Ліни Костенко втратив би породу й автентику...

Взагалі, мова роману «Берестечко» — особлива матерія: вона «пахне» XVII століттям, гетьманськими універсалами, легким народнописенним вітерцем, побутом і війною, книжною «мудрацією» з її історичними й біблійними відгомонами; у ній легко уживаються, переплітаючись, різні стилі та «партії». Слова розкриваються поетесі, виграючи своєю доладністю, нюансами значень, фізичною наповненістю доби. Сумлінний словолюбець-лінгвіст знайде в «Берестечку» лексичні золоті розсипи; він неодмінно помітить слова-раритети й слова-новотвори; зауважить любов авторки до внутрішніх співзвуч (на зразок *«стогін на сто гін»* чи *«коси наші неклепані, діти наші неплекані...»*) і, звичайно ж, мимоволі усміхнеться, зустрівшись із дивовижною поезією українських топонімів та антропонімів, що їх Ліна Костенко щедро, наче з рукава, «висипала» перед читачем.

А є ж іще й ритм, музика, дихання цієї мови! Зміна ритмів знаменує зміну оповідних планів, переходить від одного спогаду до іншого і від спогаду — до

реальності, емоційні переключення. Роман «Берестечко» змушує згадати Шевченкові емоційні амплітуди: для переходу, скажімо, від гніву до ніжності поетові вистачало зовсім короткої дистанції. Так і в Ліни Костенко: душа її Хмельницького нагадує кратер вулкана, де все кипить, де «колір» почуттів — надзвичайно виразний у своїх переливах. Від трагічних інтонацій — до тихої лірики, від лайки — до схлипу, від гніву — до елегії, від сарказму — до майже дитячого зачудування, — усе це ріка Богданового внутрішнього мовлення...

Є в ній головна течія, що визначає психологічний сюжет роману: важке постання державця в людині, яка змагається сама з собою. І, зрештою, таки **долає поразку в собі**.

Але перед цим Богдановим воскресінням, завершуючи історію його поразки, Ліна Костенко влаштувала справжню містерію — із чаклуваннями віщунки-відьми, яка вже три роки не полишає Богдана в його походах, а тепер товчеться коло нього у Паволоцькій фортеці; із викликанням духу козака Небаби; з віщуваннями того, що буде з Богданом і Україною ПОТІМ, пізніше, в майбутньому часі. Власне, то сам Дух явився в образі козака Небаби, щоб сказати про часи, прожиті Україною після Хмельницького, а також про нелегку Богданову славу. На те він і Дух, щоб знати все і не ховати правди. Душа Богданова не знатиме спокою, каже Дух: *«в розпачі німому»* вона *«нестиму неспокутуваний гріх»* — той, що його засудить *«Гетьман Слова»* Тарас Шевченко. Переяслав. Необачна присяга. І жах поглинання України. Надовго, на кілька століть...

Справді, реальний Богдан Хмельницький полишав цей світ із тяжкою душею. Недарма Дмитро Бантиш-Каменський в «Історії Малої Росії» (1822 р.) писав, що причиною його смерті були не тільки старість (62 роки!) і хвороби, а й «душевне хвилювання». Гетьман усвідомлював, що потрапив у пастку, що його спроби вести самостійну зовнішню політику наражаються на невдоволення царя. Д. Бантиш-Каменський згадав, що коли вже Богдан був на смертному одрі, до нього прибули посланці московського монарха, щоб висловити волю царя, який гнівався на гетьмана за його незалежну політику у відносинах із трансильванським князем і шведським королем. Зустріч, по суті, завершилася конфліктом, вибухом «душевного хвилювання» Хмельницького. «Ніколи не відстану я від шведського короля, з яким дружу понад шість років, перш ніж вступив у підданство Його Царської Величності, — сказав Богдан Хмельницький. — Шведи — люди правдиві: вміють зберігати і приязнь, і обіцянки; а великий государ учинив наді мною, гетьманом, і над усім військом Запорозьким немилосердя своє, примирившись із поляками і бажаючи повернути їм нашу вітчизну»⁸.

Цілковите ігнорування царем інтересів України, політика поглинання козацької держави, ставлення до гетьмана як до покірною і безмовного васала — усе це не могло не спричинитися до того самого *«розпачу німого»*, про який ідеться в романі «Берестечко»...

Фінальна містерія в Ліни Костенко завершується дивом: *«зелений кінь»* — утілення самої Доли! — приносить Богданові порятунок. Вершницю, жінку — Ганну Золотаренку, яка являється гетьманові як надія, винагорода за його терзання

⁸ Див.: Бантиш-Каменский, Д. И. История Малой России. Киев, 1993. С. 215—218.

і як благословення⁹. «О, жінко, ти життя»... Ці «античні» слова звучать наприкінці роману як величальна вічній силі роду, вітальній стихії жіночності. Повільно й важко «виринає» Хмельницький зі своєї депресії, щоб знову зібрати військо і знову стати на чолі України, яка прагне волі.

На межі XII—XIII століть безіменний автор «Слова о полку Ігоревім» свою поему про поразку завершував тріумфом князя Ігоря, який повертається з половецького полону до Києва.

Не залишав наодинці з безнадією своїх читачів і Тарас Шевченко. Обпікаючи душі земляків інвективами й докорами, апелюючи до почуття національного сорому, честі, елементарної людської гідності, він не раз завершував плачі та «єремїади» викликанням волі, візією воскресіння, чудом подоланої поразки...

Роман «Берестечко» (як і роман «Маруся Чурай», що завершується «світлим воскресінням» героїні й Полтави) написано в тій же традиції «зміцнення сердець»: **герой проходить через очищення трагедією, поразку — подолано**. І хоч тріумфу в творі Ліни Костенко немає, проте є світло надії, без якого життя взагалі не мало б жодного сенсу. Це — світло катарсису, що має відроджувальну силу.

⁹ Після Берестечка і Павлоча Богдан Хмельницький повернувся у щасливий для себе Корсунь, де він і збирав своє військо. Там, у місцевій церкві, гетьман повінчався з Ганною Золотаренко. Є достатньо свідчень про те, що Ганна була «владною гетьманшею»: вона брала участь у справах чоловіка і навіть — коли він уже хворів — підписувала універсали (див.: Лазаревский А. Властная гетманша // Киевская старина. 1882. № 1).

Вибрана бібліографія

ТВОРИ ЛІНИ КОСТЕНКО

«Проміння Землі» (1957); «Вітрила» (1958);
«Мандрівки серця» (1961); «Над берегами вічної ріки» (1977);
«Неповторність» (1980); «Маруся Чурай» (1979; 1982; 1990);
«Сад нетанучих скульптур» (1987); «Бузиновий цар» (1987);
«Вибране» (1989); «Берестечко» (1999);
«Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала» (1999) —
всі видано в Києві.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ

Періодика та збірки

Барабаш Ю. Розмова по щирості // Літ. газета. 1957. 2 серп.
Симоненко В. Краса без красивостей // Молодь Черкащини. 1962.
23 берез.
Новиченко Л. Пора змужніння // Літ. газета. 1962. 26 січ.
Антоненко-Давидович Б. Перед невижатою смутою // Дніпро. 1962.
№ 11.
Новиченко Л. «Я человек, я коммунист»: Об общечеловеческой теме
в литературе наших дней // Дружба народов. 1962. № 7.
Іванисенко В. Один день з поетичного року // Літ. Україна. 1963.
20 груд.
Кошелівець І. Сучасна література в УРСР. Нью-Йорк, 1964.
Тарнавський О. Сучасні поетеси України // Туга за мітом: Есеї.
Нью-Йорк, 1966.
Первомайський Л. Мова і майстерність // Творчий будень. Київ, 1967.
Брюховецький В. «...Тому і є висота» // Прапор. 1978. № 5.
Турбин В. Ліна Костенко: века, годы, дни и минуты // Дружба
народов. 1979. № 1.
Бажан М. Поема про кохання і безсмертя // Літ. Україна. 1980. 4 берез.
Макаров А. Історія — сестра поезії (Шкіц до портрета Ліни Костенко) //
Українська мова і література в школі. 1980. № 10.

- Брюховецький В. Потреба слова // Жовтень, 1981. № 5.
- Брюховецький В. Спасенний келих гіркоти // Дніпро, 1981. № 3.
- Макаров А. Поэзия — сестра истории: О стихотворном романе Лины Костенко «Маруся Чурай» // Дружба народов, 1982. № 2.
- Соловей Э. Насущные слова // Лит. обозрение, 1982. № 3.
- Янченко А. Любов і небо Марусі Чурай // Вітчизна, 1983. № 1.
- Ільницький М. «Якби знайшлась неопалима книга...» // Прапор, 1980. № 8.
- Ільницький М. Неповторність — це доля // Прапор, 1981. № 3.
- Никанорова О. «Душа не створить бутафорський плід...» // Дніпро, 1981. № 3.
- Козій Д. Ліна Костенко // Глибинний етос: Нариси з літератури і філософії. Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней, 1984.
- Салига Т. Поэзия — це завжди неповторність: Мотиви художнього мислення у творчості Ліни Костенко // Вітчизна, 1986. № 5.
- Дзюба І. Неопалима книга // Україна, 1987. № 7.
- Гольберг М. «Душа тисячоліть шукає себе в слові»: Роздуми над книжкою Ліни Костенко «Сад нетанучих скульптур» // Жовтень, 1988. № 6.
- Фізер І. Шедеври поетичної літоісторії Ліни Костенко // Сучасність, 1988. № 1—8.
- Панченко В. Нетанучі скульптури Ліни Костенко // Вітчизна, 1988. № 8.
- Брюховецька Л. Потужний промінь крізь віки // Київ, 1988. № 1.
- Прісовський Є. Оновлююча пам'ять // Вітчизна, 1988. № 8.
- Соложенкина С. Четыре измерения каждого дня // Лит. обозрение, 1988. № 4.
- Соложенкина С. В глубинах гармонии // Вопр. литературы, 1990. № 3.
- Луцало Є. На всесвітніх косовицях (Про поезію Ліни Костенко) // Літ. Україна, 1990, 22 берез.
- Базилевський В. Поэзия як мислення // Дніпро, 1990. № 3.
- Антонишин С. Місія слова (Ліна Костенко) // Слово і час, 1990. № 12.
- Базилевський В. Поэзия як мислення // Дніпро, 1990. № 3.
- Копач О. Майстерність портрета: «Маруся Чурай» Ліни Костенко // Зб. наук. праць Канадського НТШ. Торонто, 1993.
- Кошарська Г. Ще один підхід до поезії Ліни Костенко // Слово і час, 1996. № 8—9.
- Жулинський М. Лицарство Духа: Про творчість Ліни Костенко // Вітчизна, 2000. № 3—4.
- Андрухович Ю. Невпіймана королева // День, 2000. 18 берез.

- Савка М. (упор.) Ліна Костенко // Усе для школи. 2001. Вип. 6.
- Кудрявцев М. Перед лицем епох: До проблеми історизму творчості Ліни Костенко // Українська мова і література в школі. 2003. Травень.
- Панченко В. Самотність на верхів'ях: Поезія Ліни Костенко в часи «відлиги» і «заморозків» // День. 2004. 30 лип.
- Андрухович Ю. Абсолютний слух // Дзеркало тижня. 2005. 19—25 берез.
- Банківська Н., Яковець А. «Я вибрала... долю, а не вірші» // Дзеркало тижня. 2005. 19—25 берез.

Окремі видання

- Никанорова О. Поезії одвічна висота. Київ, 1986.
- Брюховецький В. Ліна Костенко: Нарис життя і творчості. Київ, 1990.
- Кошарська Г. Творчість Ліни Костенко з погляду поетики експресивності. Київ, 1994.
- Панченко В. Поезія Ліни Костенко. Кіровоград, 1997.
- Клочек Г. Історичний роман Ліни Костенко «Маруся Чурай». Кіровоград, 1998.
- Клочек Г. Ліна Костенко: Навч. посібник-хрестоматія. Кіровоград, 1999.
- Коляда Т. Інтенціональний світ поезії Ліни Костенко. Одеса, 1999.
- Ковалевський О. Ліна Костенко: філософія бунту й «філософія серця». Харків, 2001.
- Краснова А. Поезія Ліни Костенко: Посібник для вчителів. Дрогобич, 2001.
- Овдійчук Л. Вивчення творчості Ліни Костенко в школі. Тернопіль, 2002.
- Барабаш С. Поетична історіософія Ліни Костенко: безсмертя духу. Кіровоград, 2003.
- Барабаш С. Ліна Костенко: філософія поетичного живопису. Кіровоград, 2003.
- Ковалевський О. Ліна Костенко: Нарис творчо-світоглядної біографії. Харків, 2004 (2-ге вид.).
- Карпенко Ю., Мельник М. Літературна ономастика Ліни Костенко. Одеса, 2004.
- Поетеса епохи: Л. В. Костенко: Біобібліографічна довідка / наук. ред. М. Зніщенко, упор. В. Володько. Київ, 2004.
- Кириленко Н. Історія України у творчості Ліни Костенко: Навч. посібник для студ. та викл. філол. факультетів. Суми, 2005.
- Панченко В. Народу гілочка тернова. Київ, 2005.
- Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних: Матеріали круглого столу 18 березня 2005 р. в Кисво-Могилянській академії. Київ, 2005 (з додатком бібліографічних джерел).

Переклади творів

Англійською

Selected Poetry. Wandering of the Heart [Вибрані поезії: Мандрівки серця] (ed. *M. M. Naydan*). New York; London: Garland Publishing, 1990.

Landscapes of Memory. The Selected Later Poetry of Lina Kostenko [Пейзажі пам'яті. Вибрані поезії (1977—1989)] (ed. *M. M. Naydan*). Львів: Літопис, 2002.

Luchuk O., Naydan M. M. (eds.). A Hundred Years of Youth. A Bilingual Anthology of 20th Century Ukrainian Poetry [Сто років юності.

Антологія поезії XX ст. в англійських перекладах]. Львів: Літопис, 2000.

Білоруською

Лірика. Маруся Чурай (пер. *В. Ковтун, Н. Матяш*). Мінськ: Мастацка літаратура, 1989.

Естонською

Kordumatus [Неповторність] (ed. *H. Rajamez*). Tallinn: Eesti Raamat, 1990.

Іспанською

Lech Ju. (ed.). Una iconografía del alma: poesía ucrainiana del siglo XX [Іконографія душі: Українська поезія XX ст.]. Malaga: Ediciones UNESCO (Literal), 1993.

Італійською

Intarsi [Інкрустації] (a cura di *L. Calvi*). Padova, 1994.

La poesia ucraina oggi: esistenza come resistenza [Українська поезія сьогодні: існування як опір] (a cura di *O. Pachlovska*) // *Si scrive*. 1993.

Німецькою

Zone der Entfrembung // *Horbatsch A.-H.* (hrsg.). Stimmen aus Tschornobyl. Eine Anthologie [Чорнобильські голоси. Антологія]. Reichelsheim, 1996 (парал. укр. текст).

Verse // Reich mir die steinerne Laute: Ukrainische Lyrik des 20. Jahrhunderts / Ausgewählt von *J. Andruchowysch* aus dem Ukrainischen von *A.-H. Horbatsch*. Reichelsheim, 1996.

Grenzsteine des Lebens. Gedichte (ed. *A.-H. Horbatsch*). Reichelsheim, 1998.

Португальською

Girassol. Antologia da Moderna Poesia Ucraniana (ed. *Vira Vovk*). Rio de Janeiro, 1966.

Російською

Стихи (пер. *В. Бетаки*). Париж, 1988.

ВИБРАНА
БІБЛІОГРАФІЯ
ІНОЗЕМНИМИ
МОВАМИ

ВІСНИК
УКРАЇНСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Румунською

Umbra Mariei [Тінь Марії] (ed. S. Tsaciuk). Bucuresti, 1997.

Словацькою

Na brehoch večnej реки [Над берегами вічної ріки] (ed. J. Adričik). Bratislava, 1987.

Французькою

Maslow M. (réd.), La nouvelle vague littéraire en Ukraine [Нова хвиля в українській літературі]. Paris, 1967.

Cadot M., Joukovsky A., Koptilov V., Kruba E., Popowycz I. (Comité de Rédaction). Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle [Société Scientifique T. Sevcenko en Europe]. Paris; Kyiv, 2004.

Шведською

Verse I. Dratj, L. Kostenko. Ukrainska häster över Paris (ed. P.-A. Bodin). Stockholm, 1987.

Студії

Michailovich V. D. et al. (eds.). Kostenko Lina // Modern Slavic Literatures: A Library of Literary Criticism [Костенко Ліна // Сучасні слов'янські літератури: Бібліотека літературної критики]. New York: F. Ungar Pub., 1972—1976.

Olynyk M. A Selected Bibliography of Works by and about Lina Kostenko [Вибрана бібліографія творів Ліни Костенко та досліджень про автора] // Nationalities Papers. 1979. 7, n. 2.

Naydan M. M. Anamnesis in the Poetry of Lina Kostenko [Анамнез у поезії Ліни Костенко] // Canadian Slavonic Papers. 1990. XXXII, n. 2.

Smyrniv W. Authorial Comments in Lina Kostenko's «Skifs'ka Odisseia» [Авторські коментарі у «Скіфській Одиссеї» Ліни Костенко] // Canadian Slavonic Papers. 1990. XXXII, n. 2.

Struk D. H. The How, the What and the Why of «Marusia Churai»: A Historical Novel in Verse by Lina Kostenko [Як, що і чому в «Марусі Чурай»: Історичний роман у віршах Ліни Костенко] // Canadian Slavonic Papers. 1990. XXXII, n. 2.

Znayenko M. T. Restoration of the Self through History and Myth in Lina Kostenko's «Marusia Churai» [Відтворення особистості через історію і міф у «Марусі Чурай» Ліни Костенко] // Canadian Slavonic Papers. 1990. XXXII, n. 2.

Nieuważny F. O poezji ukraińskiej: od Iwana Kotlarewskiego do Liny Kostenko [Про українську поезію: від Івана Котляревського до Ліни Костенко]. Białystok: Wydawnictwo «LUK», 1993.

Pachlovska O. Il concetto di tempo e di storia nella poesia di Lina Kostenko [Концепція часу та історії в поезії Ліни Костенко] // *Ricerche Slavistiche*. Roma: La Fenice Edizioni, 1992—1993/2, Vol. XXXIX—XL.

Pachlovska O. Lina Kostenko // *Enciclopedia Treccani* [Ліна Костенко // *Енциклопедія Треккані*]. Roma: V Appendice, 1995.

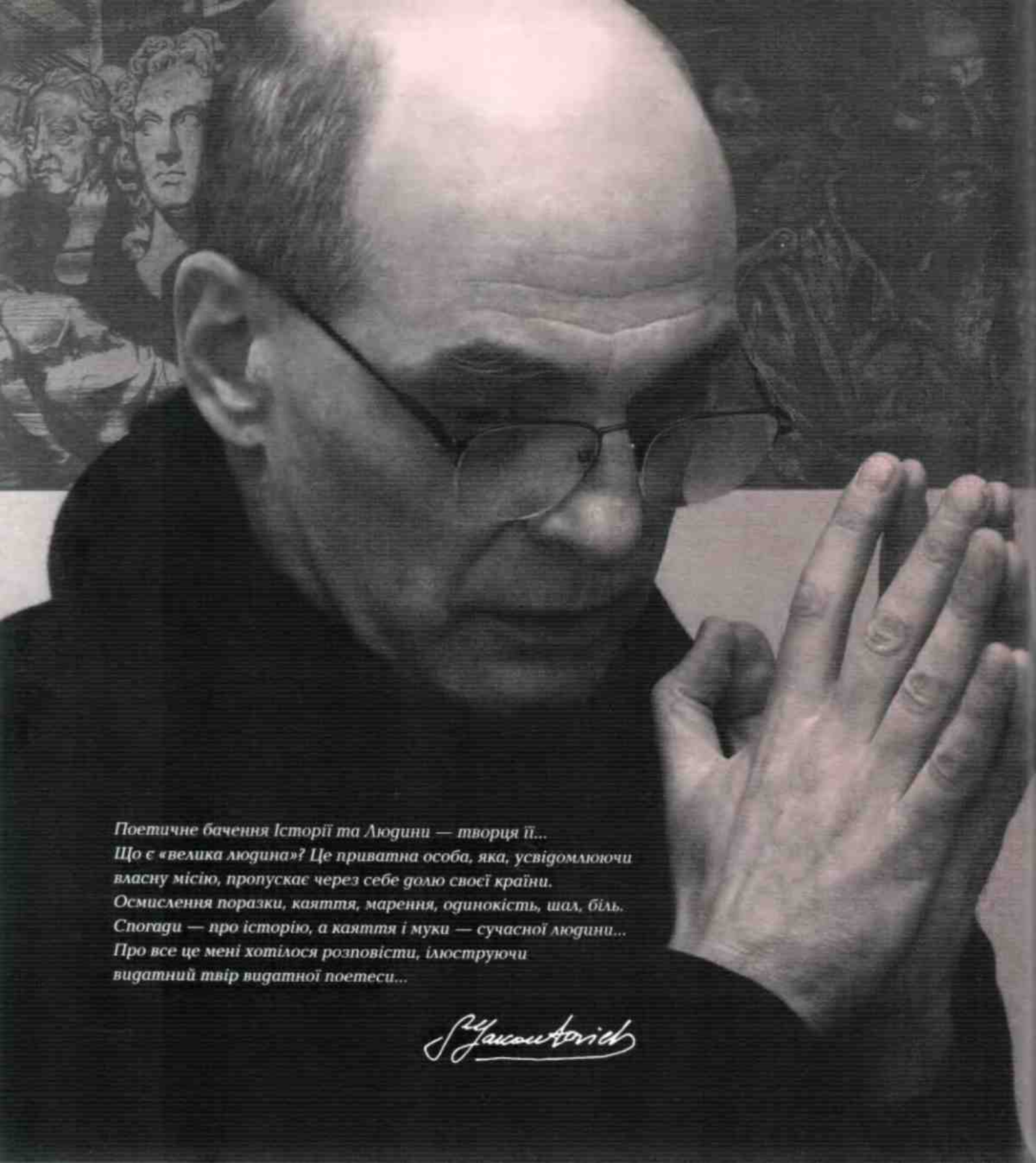
Pachlovska O. Lina Kostenko // *Civiltà Letteraria Ucraina* [Ліна Костенко // *Українська літературна цивілізація*]. Roma: Carocci Editore, 1998.

Pachlovska O. Ucraina tra Grecia e Scizia [Україна між Грецією та Скіфією] // *Approdi. Poesia del Mediterraneo* [Причали. Поезія Середземномор'я] (a cura di *E. Bettini*). Milano: Marzorati, 1996 (з перекладом італійською фрагментів поеми Л. Костенко «Скіфська Одиссея»).

Pachlovska O. Il Poeta e la Storia: le Ceneri di Klaas nell'era del «neocinismo» [Поет і Історія: Попіл Клааса в еру «неоцинізму»] // *Ricerche di storia sociale e religiosa*. Nuova serie. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura. 2003, n. 64 (Giugno—Dicembre 2003) (з перекладом італійською поезій циклу «Коротко — як діагноз»).

Galeazzi P. «Neve a Firenze» di Lina Kostenko, osmosi storica di due mondi culturali [«Сніг у Флоренції» Ліни Костенко: синтез двох культурних світів] // *Calvi L., Giraud G.* (eds.), *L'Ucraina del XX secolo* [Україна XX століття]. Padova: Editori Veneti Associati, 1998.

*Поетичне бачення Історії та Людини — творця її...
Що є «велика людина»? Це приватна особа, яка, усвідомлюючи
власну місію, пропускає через себе долю своєї країни.
Осмислення поразки, каяття, марення, самотність, шал, біль.
Спогади — про історію, а каяття і муки — сучасної людини...
Про все це мені хотілося розповісти, ілюструючи
видатний твір видатної поетеси...*

Г. Гауссман

Сергій Георгійович Якутович

*Народний художник України (2008),
лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2004),
член-кореспондент Академії мистецтв України (2004).*

Народився в 1952 р. у родині видатного українського графіка Георгія Якутовича. Навчався на факультеті художнього оформлення Московського поліграфічного інституту та факультеті книжкової графіки Київського державного художнього інституту (нині — Національна академія мистецтва та архітектури). З 1973 р. — постійний учасник художніх виставок в Україні та за кордоном. Лауреат багатьох вітчизняних та міжнародних конкурсів графіки.

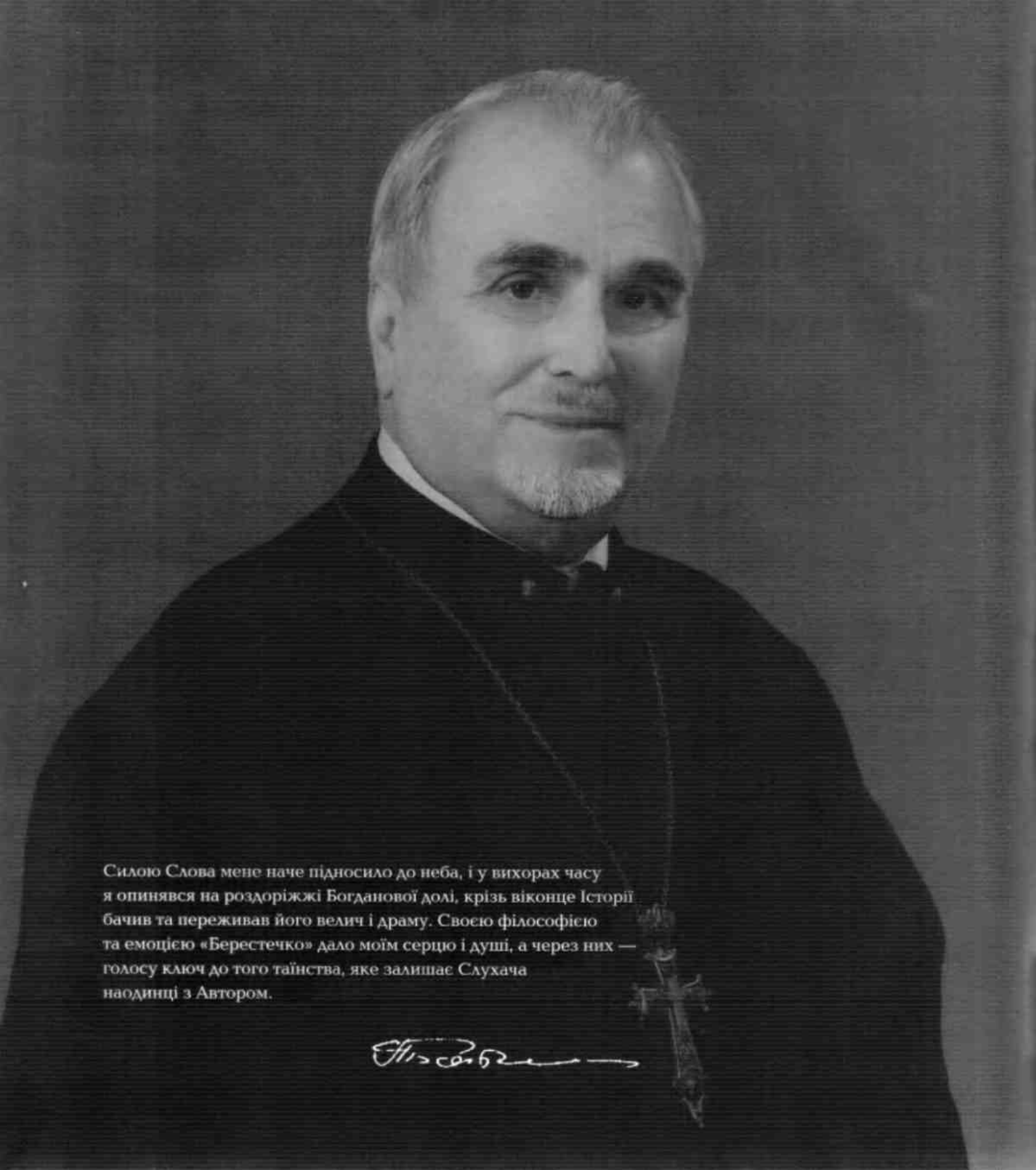
Автор понад ста книжкових ілюстративних циклів, серед яких ілюстрації до творів В. Шекспіра, Ф. Достоєвського, Л. Толстого, М. Гоголя та ін.; великих серій станкових і живописних робіт. Із ілюстраціями Сергія Якутовича у видавництві «Либідь» вийшли:

«Пісня про Роланда» (2003), «Трістан та Ізольда» (2004),
«Вечори на хуторі біля Диканьки. Миргород» та «Всі повісті»
М. Гоголя (2008), «Берестечко» Л. Костенко (2010).

Як художник-постановник активно працює в кінематографі («Молитва за гетьмана Мазепу», «Тарас Бульба»).

Лауреат премії Російської кіноакадемії «Золотий орел».

Його твори зберігаються у художніх музеях України, Росії, Німеччини, Іспанії, США.

Силою Слова мене наче підносило до неба, і у вихорах часу
я опинявся на роздоріжжі Богданової долі, крізь віконце Історії
бачив та переживав його велич і драму. Своєю філософією
та емоцією «Берестечко» дало моїм серцю і душі, а через них —
голосу ключ до того таїнства, яке залишає Слухача
наодинці з Автором.

Філіп

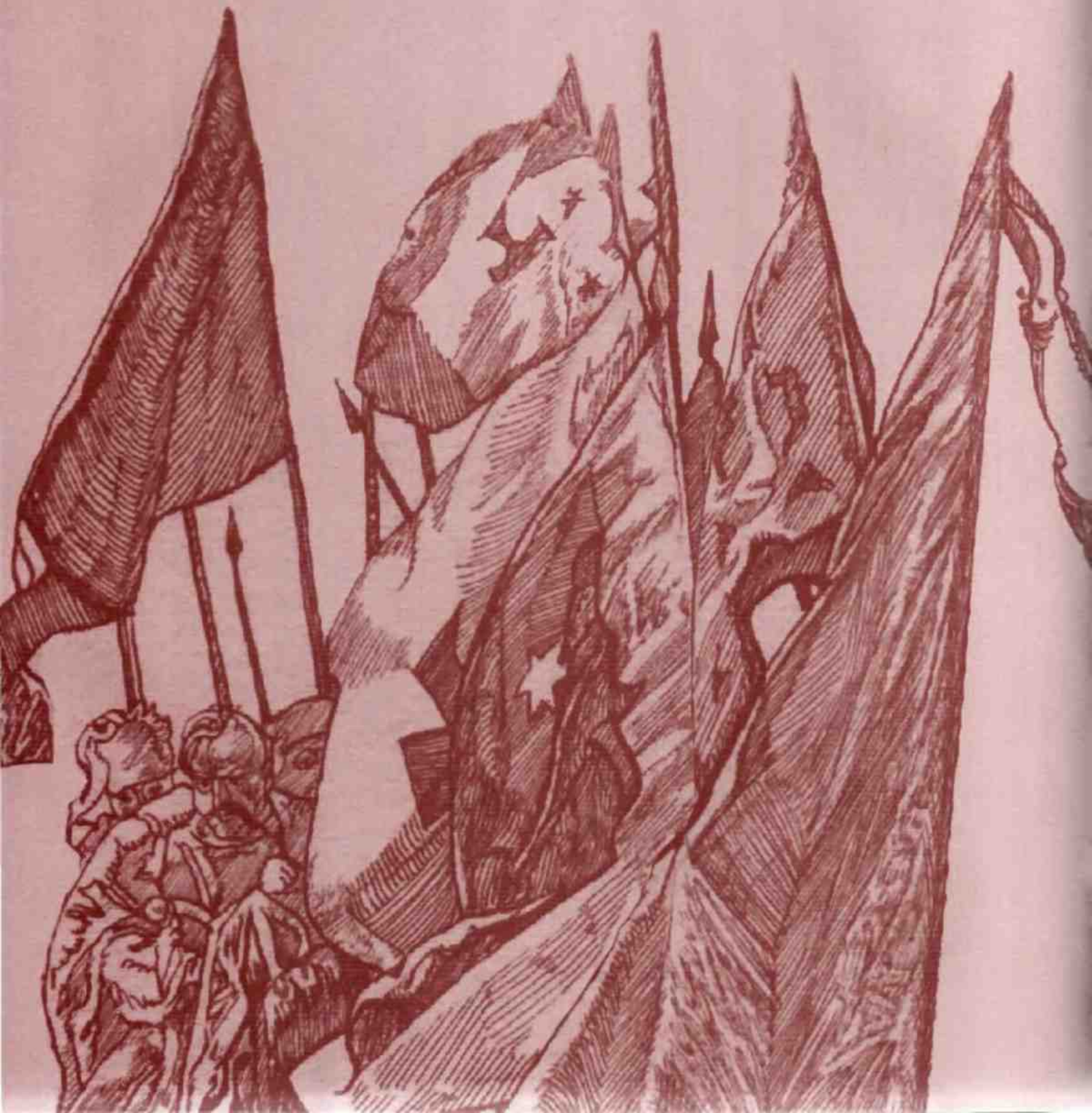

Петро Тодосьович Бойко

*Диктор Національної радіокомпанії України, культурний і релігійний діяч, педагог, заслужений артист України (1984).
Протоієрей Української Православної Церкви.*

Народився у 1930 р. в селянській родині.

Навчався на геологічному та філологічному факультетах Київського університету ім. Т. Г. Шевченка; на початку 1990-х років здобув богословський диплом у Колегії Св. Андрія при Манітобському університеті (Канада). 24 серпня 1991 р. освятив Національний Прапор України, уперше піднятий над Верховною Радою як державний символ. За своє понад 55-річне творче життя в ефірі П. Бойко своїм унікальним голосом оживив незліченну кількість різножанрових творів вітчизняної та світової літератури. Справжнім вінцем його мистецького доробку є повний звуковий «Кобзар» Тараса Шевченка і роман-монолог «Берестечко» Ліни Костенко.

ЗМІСТ

Ліна Костенко. Берестечко. Історичний роман	10—184
<i>Іван Дзюба. Пищеться «Велика книга нашого народу»...</i>	185—206
<i>Володимир Панченко. Богдан Хмельницький. Катарсис</i>	207—217
Вибрана бібліографія	218—223
Сергій Георгійович Якутович (художник книги)	224—225
Петро Тодосьович Бойко (аудіоверсія тексту)	226—227

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу видавництва заборонено

Головна редакція літератури з гуманітарних наук
Головний редактор *Світлана Головка*

Всеприсутній у століттях, Богдан Хмельницький Ліни Костенко — грандіозна постать на роздоріжжі власної долі, на роздоріжжі історичної долі України, на геополітичному роздоріжжі Європи. Людина, що зводить державу, бунтар, що кидає виклик усталеній системі, пристрасний закоханий чоловік, спопелілий від зради, стратег і полководець, софістикований дипломат, безпритульний бранець власних помилок та історії, голос гідності й свободи — таким є гетьман України віч-на-віч зі своєю поразкою. Велич історичного призначення та драма самотньої людської душі — ці два виміри нерозривно пов'язані у творі. Відроджений в новій любові гетьман знову стає на чолі повсталого війська. Суверенність держави народжується з вистражданої індивідуальної свободи і зрілої людської волі.

Роман у віршах «Берестечко» творився на різних етапах протистояння України та її боротьби за незалежність — від середини 1960-х до кінця 1990-х. ХХ століття впізнає себе в ХVІІ-му. Україна знову змушена долати фатальну циклічність своїх проблем. Але драма поразки стає філософією відродження, катарсисом, повстанням з руїни людини і народу. Перемога над поразкою — основний філософський і психологічний код цього твору.

Художнє оформлення Сергія Якутовича та диск із записом Петра Бойка творять разом з романом у віршах неповторний мистецький синтез, доповнений глибокою аналітикою — статтею Івана Дзюби про творчість Ліни Костенко та статтею Володимира Панченка про «Берестечко».

ВИДАННЯ ЗДІЙСНЕНО КОШТОМ ВИДАВНИЦТВА «ЛИБІДЬ»

Літературно-художнє видання

Костенко Ліна Василівна

Землетрус

Історичний роман

Художньо-технічний редактор *Олексій Григій*
Комп'ютерна верстка *Олександри Мошеченко*

Підп. до друку 11.02.10. Формат 60х90/8. Папір крейд. Гарн. BalticaC.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 29,0. Обл.-вид. арк. 20,0.
Вид. № 4532. Зам. № 0-17.

Державне підприємство «Спеціалізоване видавництво "Либідь"»,
01004, Київ-4, вул. Пушкінська, 32

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції № 3055 від 12.12.07

Віддруковано на ЗАТ «Книга»,
04053, Київ-53, вул. Артема, 25

Костенко, А. В.

К72 Берестечко: іст. роман / Ліна Костенко; [авт. післямов І. Дзюба, В. Панченко]; іл. С. Якутовича. — К.: Либідь, 2010. — 232 с.: іл. — Бібліогр.: с. 218—223.

ISBN 978-966-06-0568-8.

Велич історичного призначення та драма самотньої людської душі — ці два виміри нерозривно пов'язані у творі. Драма поразки стає філософією відродження, катарсисом, повстанням з руїни людини і народу. Перемога над поразкою — основний філософський і психологічний код цього твору. Для широкого читацького загалу.

ББК 84.4УКР6

